

ACCENDO - Centrum pro vědu a výzkum, o. p. s.

INDUSTRIÁLNÍ MĚSTO V POSTINDUSTRIÁLNÍ SPOLEČNOSTI

4.DÍL

Závěrečná monografie

Industriální město v postindustriální společnosti

4. díl Závěrečná monografie

Lubor Hruška – Tvrdý a kol.

Ostrava 2011

Tato publikace byla zpracována v rámci grantu: Industriální město v post – industriální společnosti. Grant byl finančně podpořen Grantovou agenturou České republiky a byl evidován pod číslem 403/09/1720. Na jeho řešení se podílelo konsorcium: VŠB – Technická univerzita v Ostravě, zastoupená Ing. Luborem Hruškou – Tvrdým, Ph.D., Ostravská univerzita, prof. PhDr. Janem Kellerem, CSc. a společností SC&C, zastoupena Doc. RNDr. Janem Řehákem.

Práce na publikaci částečně financovala společnost PROCES – centrum pro rozvoj obcí a regionů, s. r. o. Návrh obalu Nika Chadzipanajotidisová.

Recenzovali:

Ing. Miriam Šebová, Ph.D. – Katedra regionálních věd a manažmentu, EKF, TU Košice,
prof. PhDr. Hana Vykopalová, CSc. – Vedoucí Katedry sociálních věd, Vysoká škola podnikání, Ostrava

Autorský kolektiv:

Lubor Hruška – Tvrdý	VŠB-TU Ostrava, Katedra regionální a environmentální ekonomiky
Jiří Musil	Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Centrum pro sociální a ekonomické strategie.
Jan Keller	OSU Ostrava, Fakulta sociálních studií.
Hana Doleželová	VŠB-TU Ostrava, EKF, Katedra veřejné ekonomiky
Ivana Foldynová	VŠB-TU Ostrava, FAST, Katedra městského inženýrství
Jiří Horák	VŠB-TU Ostrava, HGF, Institut geoinformatiky
Tomáš Inspektor	VŠB-TU Ostrava, HGF, Institut geoinformatiky
Igor Ivan	VŠB-TU Ostrava, HGF, Institut geoinformatiky
Petra Kohutová	OSU Ostrava, Přírodovědecká fakulta, Geografie a regionální rozvoj
Jiří Kovář	VŠB-TU Ostrava, EKF, Katedra veřejné ekonomiky
Anna Krausová	OSU Ostrava, Fakulta sociálních studií
Markéta Návrátová	VŠB-TU Ostrava, HGF, Institut geoinformatiky
Jakub Ohanka	VŠB-TU Ostrava, HGF, Institut geoinformatiky
Milan Šimek	VŠB-TU Ostrava, EKF, Katedra národohospodářská

Vydala ACCENDO – Centrum pro vědu a výzkum, o.p.s., Ostrava 2011

Vydání první

Klíčová slova: sociologie města, komunity, deindustrializace, postindustriální společnost

Copyright: © Lubor Hruška – Tvrdý 2011

ISBN 978-80-904810-3-9

Industriální město v postindustriální společnosti

4. díl Závěrečná monografie

Lubor Hruška – Tvrdý a kol.

Ostrava 2011

OBSAH

ÚVOD	8
<i>LUBOR HRUŠKA-TV RDÝ</i>	
O OBNOVĚ KOMUNIT VE MĚSTECH	11
<i>JIŘÍ MUSIL</i>	
STRATIFIKACE DOMÁCNOSTÍ V OSTRAVĚ A NOVÁ SOCIÁLNÍ RIZIKA.....	89
<i>JAN KELLER, LUBOR HRUŠKA-TV RDÝ</i>	
OSTRAVA Z POHLEDU GENERACÍ.....	115
<i>JAN KELLER</i>	
KRIMINALITA V OSTRAVĚ.....	129
<i>HORÁK, IVAN, INSPEKTOR, KOVÁŘ, NÁVRATOVÁ, OHANKA</i>	
NEZAMĚSTNANOST V OSTRAVĚ	156
<i>JIŘÍ HORÁK, TOMÁŠ INSPEKTOR, MILAN ŠIMEK, IGOR IVAN</i>	
SOCIÁLNĚ RIZIKOVÉ LOKALITY V OSTRAVĚ.....	179
<i>HORÁK, INSPEKTOR, KRAUSOVÁ, HRUŠKA-TV RDÝ</i>	
STRATEGICKÉ SMĚRY ROZVOJE BYDLENÍ V OSTRAVĚ	210
<i>IVANA FOLDYNOVÁ, HANA DOLEŽELOVÁ, PETRA KOHUTOVÁ</i>	
ZMĚNY STRUKTURY OSÍDLENÍ A PERSPEKTIVY DALŠÍHO VÝVOJE MĚSTA OSTRAVA	229
<i>LUBOR HRUŠKA-TV RDÝ</i>	
ZÁVĚR.....	244
<i>LUBOR HRUŠKA-TV RDÝ, JAN KELLER</i>	
VĚCNÝ REJSTŘÍK.....	247

ÚVOD

LUBOR HRUŠKA-TVRDÝ

Naše společnost prochází v současné době výrazným procesem přeměny, který je způsoben několika vlivy. Pozitivní očekávání přechodu industriální společnosti v postindustriální je dnes konfrontováno s tvrdou realitou sociální nesouměřitelnosti, chudoby, bezdomovectví, sociálních nejistot uprostřed ekonomicky nejvyspělejších zemí Evropské unie. Vynořily se pojmy jako sociální inkluze, sociální exkluze, vyloučené lokality, sociální koheze, které jsou součástí politického diskurzu, jenž dnes představuje snahu přesunout pozornost od sociálních problémů Evropy v sociální stratifikaci (bohatství, chudoba, bezmoc) k nerovnostem uvnitř společnosti (programy inkluze, exkludované lokality). Zastírání klíčových problémů v sociální stratifikaci vedoucí dnes už k rozpadu soudržnosti a solidarity větších územních celků, a zároveň procesy marginalizace otevírají prostor pro nekontrolovatelné rozevírání nůžek vedoucí nadále od

zdanlivých nerovností k naprosté nesouměřitelnosti, jejímž výsledkem je ekonomická polarizace společnosti a nárůst regionálních disparit.

Koncept postindustriální společnosti je však vymezen pouze čistě v ekonomické rovině – počítá kolik lidí pracuje v kterém sektoru národního hospodářství. Prakticky ale nic nevypovídá o společnosti, ve které žijeme. Nedokáže říci nakolik a v jakém směru se v postindustriální době změnilы vzorce jednání lidí, zda a jak se změnilы jejich hodnoty a preference, jak se mění formy jejich sociability apod.

Publikace je závěrečnou částí projektu „*Industriální město v postindustriální společnosti*“, který je financován Grantovou agenturou České republiky. Jako výsledek projektu bylo stanoveno zmapovat současné socioekonomické a urbanistické procesy a načrtnout scénáře možného vývoje města s upozorněním na faktory, jež ho mohou v budoucnosti blokovat či deformovat.

S ohledem na výše uvedené skutečnosti je publikace zaměřena zejména na velká společenská témata, jako jsou komunity, generace, nezaměstnanost, kriminalita, bydlení apod. Jednotlivé kapitoly poskytují nejen rozbor těchto témat v teoretické rovině, ale poskytují i praktické poznatky z území statutárního města Ostravy.

První kapitola Jiřího Musila otevírá problematiku komunit ve městě. Cílem této kapitoly je realisticky odhadnout šanci na obnovu a rozvoj územních společenství a zejména *lokálních komunit* - jako jsou sousedství, městské čtvrti - v průmyslovém městě proměňujícím se v město post-průmyslové. Pro splnění tohoto cíle jsou kriticky posouzeny *sociologické teorie komunity v minulosti* a přítomnosti, empirické *výzkumy územních společenství a lokálních komunit* a výsledky dosažené v oblasti obnovy komunit v jiných evropských *de-industrializujících se městech*.

Následuje empiricky zaměřená kapitola *Stratifikace domácností v Ostravě a nová sociální rizika*, která vznikla ze spolupráce Jana Kellera a Lubora Hrušky-Tvrďého. Kapitola odráží strukturu domácností na území Statutárního města Ostravy dle typu

domácnosti v souvislosti s věkem hlavy domácnosti a výše příjmů domácnosti. Následně objasňuje vazby jednotlivých typů domácností s druhy tzv. nových sociálních rizik, včetně nastavení strategie, jak těmto novým sociálním rizikům čelit. v závěru vymezuje a analyzuje pojem *město chudých středních vrstev* na příkladu Statutárního města Ostravy.

Jan Keller je autorem také dalšího příspěvku zabývajícího se problematikou *generací v Ostravě*. Nejprve definuje problém generací jako sociologické téma, následně se věnuje rozčlenění generací v Ostravě, formulování jejich postojů a životních strategií a řeší otázku, zda existuje hodnotový posun mezi porovnávanými generacemi.

Další dvě kapitoly jsou věnovány tématům *kriminalita* a *nezaměstnanost*. Každá rozebírá téma nejprve v obecné rovině, z hlediska vymezení jednotlivých pojmů a následně téma rozebírá v prostředí města Ostravy, jak z hlediska vývoje, tak z hlediska struktury. Následující stať řeší oblast prostorové segregace a *sociálně rizikových lokalit*, včetně vymezení těchto lokalit pro území Statutárního města Ostravy a jejich kategorizace.

Kapitola předposlední rozebírá problematiku bydlení v Ostravě, jejímž přínosem je zejména nastavení *strategických směrů rozvoje bydlení* na území Statutárního města Ostravy a formulování vize, hlavních cílů a podcílů v rámci bytové politiky města.

Závěrečná část publikace patří příspěvku Lubora Hrušky-Tvrdého, který zkoumá *širší proměny struktury osídlení*, jelikož současné procesy ekonomické koncentrace a populační dekoncentrace „rozmazávají“ hranice měst. Rozvoj dopravy ovlivňuje polycentrický model osídlení Ostravské aglomerace, který je jedinečný v rámci České republiky.

O OBNOVĚ KOMUNIT VE MĚSTECH

JIŘÍ MUSIL

1. Cíle a pojetí studie

Hlavním cílem této studie je realisticky odhadnout šanci na obnovu a rozvoj územních společenství a zejména *lokálních komunit* - jako jsou sousedství, městské čtvrti - v průmyslovém městě proměňujícím se v město post-průmyslové. Je ovšem zřejmé, že tohoto cíle lze dosáhnout jen při kritickém posouzení tří následujících oblastí: 1. *sociologických teorií komunity*, v minulosti a přítomnosti, 2. empirických výzkumů *územních společenství a lokálních komunit*, 3. po seznámení se s obnovou komunit v jiných evropských *de-industrializujících se městech*. Je zapotřebí uvést, že místo pojmu „lokální komunity“ se v literatuře používá také jednoduchého pojmu komunita, nebo územní společenství. Pojem lokální komunita, nebo sousedství, je pro popis fenoménu, kterým se budeme zabývat nejvhodnější.

I když budou naše analýzy soustředěny především na lokální komunity, je

nezbytné provést je v kontextu znalosti o struktuře a změnách komunit v obecném slova smyslu. *Lokální komunity jsou totiž jen jednou z řady konkrétních podob územních komunitních struktur, které prošly v době industrializace, urbanizace a byrokratizace společností velkými změnami.* Bez vývojového pohledu nelze současným lokálním komunitám a šancím na jejich oživení porozumět.

Obecnou otázkou je, *jakou sociální roli má prostorová blízkost, sídlení lidí v určitém místě a určitém prostředí v soudobých evropských městech*, jak se tato role měnila a jak se bude pravděpodobně vyvíjet v budoucnosti. S tím souvisí i další otázka: jaký význam mají územní společenství a lokální komunity ve srovnání s dvěma dalšími typy společenství, jak je rozlišoval R. E. Park, tj. „biotickými“ (funkcionální interdependence), „morálními“, tj. těmi, které se opírají o identifikaci s určitou skupinou (např. pracovní, profesní,

náboženskou aj.) a o loajalitu s ní. Řečeno jednodušeji, a v souvislosti s dnešní povahou městských společností: *jakou roli má sousedství ve srovnání s pracovní skupinou, a s neformálním sociálním okruhem lidí např. s přátelství nebo, se skupinou spolupracovníků?*

2.1. Pojetí komunity v starší sociologii zakladatelů oboru

V historicky orientovaných pracích (srv. Williams 1983) se zdůrazňuje, že k používání *pojmu komunita* v tom smyslu jak ho známe dnes, došlo až v 19. století. Začal být postupně používán jako *protiklad pojmu společnost*, který byl vyhrazen pro vznikající průmyslově-urbánní organizaci společnosti. Za nejucelenější starší, ale stále vlivný pokus o sociologickou definici a interpretaci obou těchto pojmů lze považovat koncepci Ferdinanda Tönniese, který zavedl rozlišení *Gemeinschaft a Gesellschaft*. v angličtině se používá pro tuto dualitu pojmů *community a society*, nebo *community a association* (MacIver 1947) v češtině se tento protiklad nejčastěji vyjadřuje pojmy *pospolitost* nebo *společenství* na jedné straně a *společnost* na straně druhé.

V původní formulaci Tönnies (1887) definoval *Gemeinschaft* jako sociální vztah, který je „skutečný a organický“, zatímco *Gesellschaft* je „imaginární a mechanickou strukturou“. První je „intimním, soukromým a exkluzivním společenstvím života“, zatímco *Gesellschaft* je „veřejným životem.“. *Gemeinschaft* je pro její členy celostním společenstvím života (*comunio totius vitae*). *Gesellschaft* je parciálním, časově omezeným sdružením (asociací) osob, které se sdružují pro ten nebo onen utilitární účel a jinak jsou navzájem nezávislé. *Gemeinschaft* vzniká podle Tönniese spontánně, zčásti instinktivně, na základě toho, co označil pojmem „přirozená vůle“. *Gesellschaft* vzniká na základě smlouvy a její hnací silou je „racionální (utilitární) vůle“. Je „umělá“ a vzniká na základě kalkulace. Aby vyjádřil konkrétněji, co oběma pojmy rozumí, Tönnies napsal: „Existuje společenství jazyka, lidových zvyků, mravů, víry, naproti tomu společnost existuje v oblasti obchodu, dopravy nebo vědy.“ Tönnies byl současně přesvědčen, o tom, že společnosti se vyvíjejí od organizace, ve které převládají

pospolitostní prvky k organizaci se stále větší váhou společenských prvků. Pro značnou heterogenost znaků, kterými popsal zejména Gemeinschaft byl oprávněně kritizován. Uznal chyby své konstrukce a v poslední verzi své teorie oba pojmy značně zjednodušil.

Podle této nové verze (1931) z 30. let „Všechny druhy sdružení, ve kterých převládá přirozená vůle, označuji jako Gemeinschaft a všechna sdružení, která jsou formována a podmíněna racionální vůlí, označuji jako Gesellschaft.“

Variací Tönniesova pojetí byla Max Schelerova *klasifikace forem sociability* (1913). Scheler rozlišil čtyři formy sociability: 1. sociální jednotu založenou na nákazě a na nedobrovolné intuici (např. jednota davu), 2. jednota založena na spolužití a na společné zkušenosti, členové této jednoty jsou spojení vzájemným pochopením, spoluprací a sympatií. Scheler označuje tuto formu v němčině jako *Lebensgemeinschaft*, což by do češtiny mohlo být přeloženo jako společenství života. Tato *Lebensgemeinschaft* je nejpodobnější Tönniesově *Gemeinschaft*, 3. formou sociability je skupina individuí spojených

smlouvou pro dosažení obchodních nebo jiných utilitárních cílů. Scheler hovoří v této souvislosti o smluvní pluralitě vztahů mezi různorodými jednotlivci. 4. formou je to co Scheler označil pojmem komplexní kolektivní osobnost (*Gesamtperson*). Je to vlastně syntéza *Lebensgemeinschaft* a *Gesellschaft*. Může být tvořena různorodými a individuálně svobodnými individui jako v *Gesellschaft*, avšak jejich solidarita se blíží intenzitou té, která existuje v Tönniesově *Gemeinschaft*. Důležitými elementy stmelujícími členy této komplexní osobnosti jsou společné hodnoty a vzájemná sympatie. Scheler uvádí jako nejdůležitější konkrétní formy této sociability národ, církev, stát.

Ve výčtu pojetí, která působila a působí dosud na koncepci komunity, nelze vynechat ani klasické Durkheimovo rozlišení dvou základních forem *solidarity*. Dnes bychom použili spíše pojmu integrace společnosti. Jde o jeho známé rozlišení *mechanické* a *organické solidarity*. První je založena - řečeno zjednodušeně - na stejnosti nebo podobnosti a druhá na rozdílnosti a smlouvě mezi jednotlivými členy a elementy společností. Přesto, že

Durkheimova koncepce dvojího druhů solidarity byla kritizována, patří nepochybně k nejvlivnějším schémátům forem sociální integrace v době formování průmyslově-městské společnosti v Evropě.

Analogii duality Gemeinschaft-Gesellschaft bylo rovněž *rozlišení Roberta M. MacIvera (1947) komunity a asociace*. Znakem komunity je skutečnost, že život jednotlivce může být v takové jednotce žít ve své plné šíři. Komunita je vždy územní sociální jednotkou. Konkrétně jde o soubor lidí, kteří žijí společně na určitém místě, kteří patří k sobě, takže sdílejí nejen tento nebo onen dílčí zájem, ale mají celý soubor širokých společných zájmů důležitých pro jejich život. Proti tomu stojí asociace. Ta je skupinou, která vznikla a existuje za účelem dosažení nějakého konkrétního cíle, nebo skupin cílů. Není to komunita, nýbrž organizace uvnitř komunity.

Uvedená pojetí, která lze chápat jako sociologické modely, nebyly v minulosti jedinou verzí přístupů k fenoménu komunity. Vedle těchto pokusů o obecně platné typologie, vznikaly v minulosti klasifikace, které se opíraly o podrobné *historicko-sociologické analýzy*. Patří mezi ně podle některých autorů (P.Sorokin,

1947), kteří se tématem soustavně zabývali, především dnes pozapomenuté práce Frédérica LePlaye, Petra L. Lavrova, Henry Mainea, a Charlese Hortona Cooleye.

LePlay (1877-1879) se zabýval velmi podrobně vývojem rodiny a rozlišil dvě základní historické formy sociální organizace rodiny. S formami rodiny podle něho pak korelují i typy společnosti. První formu nazval *patriarchální rodinou* (famille – souche). S ní byla podle něho obvykle spojena *prosperující společnost*. Druhou formou je podle LePlaye „*nestálá rodina*“ a s ní spojená nestálá společnost, která je založena do značné míry na kontraktuálních vztazích. Sorokin zdůrazňuje, že LePlayově rozdělení sociálních vztahů do dvou forem odpovídá v podstatě i Tönniesova typologie. LePlay k ní dospěl ovšem na základě empirické historicko-sociologické analýzy.

K dalšímu příkladu historicko-sociologického pojetí klasifikace typů solidarity patří práce Petra Lavroviče Lavrova. (1903). Lavrov rozlišil v historickém vývoji tři takové typy. První označil *solidaritou zvyků a obyčejů*, která vzniká na základě pokusu a omylu, a je

výsledkem dlouhodobých sociálních interakcí. Druhou nazval *citovou a afektivní solidaritou společných zájmů*, v níž nehraje důležitou roli kritické a účelové myšlení, a třetí, vývojově nejmladší, je podle Lavrova *solidarita založena na společenství racionálních účelů, hodnot a přesvědčení*. Každou z těchto základních solidarit Lavrov členil ještě do jemnějších podskupin a zejména dokumentoval to, jak se každá z nich uplatňovala v konkrétních historických obdobích. Sorokin oceňuje proti více známým typologiím Tönniesovým, Durkheimovým a Schelerovým Lavrovův induktivní přístup.

Také právní historici, kteří žili v 19. století plném velkých sociálních a hospodářských změn, se pokoušeli o interpretaci těchto změn jako o transformaci jednoho typu sociální organizace a integrace do druhého typu. Patří k nim dílo britského právního historika Henry Mainea, který zavedl rozlišení *společností založených na statusu a společností založených na kontraktu*. Mainovy studie otevřely otázku o tom, co společnosti získaly, když opustily komunální, statusovou, pospolitostní

integraci za racionální, účelovou a smluvní. Podobné úvahy dělící společnosti na dva základní typy označil později americký sociolog Edward Shils za „tyrání tradice.“

Modernější pohled na strukturu sociální integrace poskytla diferenciaci amerického sociologa Charlese Hortona Cooleye. Odlišil *primární sociální skupiny* od ostatních. Primární skupiny, kam zařadil rodiny, hrové skupiny dětí a sousedství, jsou založeny na intimních opakujících se kontaktech a mají jiné kvality než skupiny ne-primární. Předností Cooleyho distinkce je, že si nečiní nároky na velkou transformační teorii celé společnosti, ale je analytickým nástrojem použitelným v různých typech společností. Nemá však ony nedostatky, které mají teorie vzniklé na půdě formální sociologie, abstraktně klasifikující typy sociálních vztahů na neantagonistické, kooperativní, soutěživé, konfliktní, atd., jak to činil např. Leopold von Wiese nebo Edward Alsworth Ross.

2.2 Novější pojetí komunity v USA

Již z předcházejícího přehledu starších prací o komunitě je zřejmé, že jejich pojetí byla poměrně různorodá a opírala se

o rozdílné metodické postupy jejich identifikace. Tohoto problému si všimla podrobněji novější sociologie, zejména v USA. Jádru obtíží viděli američtí sociologové v tom, že je nejasná definice komunity a že nejasnosti jsou zejména v pojetí jejich jednotlivých stránek. To podle nich znemožňuje spolehlivý sociologický výzkum, zejména komparativní. Z řady metodologicky orientovaných prací v tomto směru je cenná studie George a Hilleryho (1955), která je věnována shodám a rozdílům v definicích komunity na základě rozboru 94 prací. Na shrnutí výsledku Hilleryho studie naváže pak práce Maurice R. Steina. v další části pak britské studie Ronalda Frankenberga a Normana Denise a německé analýzy.

2.2.1. Hillery o definicích komunity

Hillery rozlišil v zkoumaných definicích dvě základní kategorie: 1. obecně chápané komunity a 2. venkovské komunity. Nejvíce definicí našel v kategorii *obecně chápaných komunit*. Ty se mu pak rozdělily na *komunity existující na základě sociální interakce* a na *komunity existující na základě ekologických vztahů*.

Zcela převažující většina autorů definuje komunitu jako jednotku vzniklou na bázi sociální interakce. Ryze ekologicky definovaných komunit je podstatně méně. Komunity na základě sociální interakce pak Hillery rozdělil do dalších dvou podskupin na ty, jež tvoří *geografická území* a na ty, které jsou *integrovány jinými společnými znaky* (negeografickým). První je větší, z celkového počtu 94 zkoumaných definic, 55 jich má tuto geografickou podobu, v druhé podskupině je jen 21 definic v geograficky definovaných komunitách vzniklých na bázi sociální interakce jsou nejpočetnější (20) ty, které jejich autoři definovali jako *společenství cílů, norem a prostředků*.

Vzhledem k tomu, že se zabýváme komunitami v městském prostředí, neuvádím zde jeho klasifikaci komunit na venkově. Z hlediska hlavního cíle naší studie jsou však důležité závěry, ke kterým Hillery dospěl. Lze je shrnout takto:

1. Jediným společným znakem ve všech 984 definicích je konstatování, že lidé patří vždy do nějaké obce. Kromě tohoto znaku existuje v definicích malá shoda.

2. Specifickými definicemi, které jsou výrazně odlišné od ostatních, jsou definice ekologické.
3. Odhlédneme-li od ekologických definicí komunity, převládá v ostatních názor, že *koncept komunity je spojen se sociální interakcí (v prostoru nebo mimo prostor) a s existencí sociálních svazků uvnitř komunity.*

Obecně lze říci, že Hillery zdůraznil skutečnost, že pojem komunity zůstává nejasný a že je plný odlišných pojetí, přičemž je ale statisticky patrné, že *nejčastěji je komunita chápána jako sociální jednotka geograficky vymezena*, ve které existuje sociální interakce mezi obyvateli a jistá míra společně akceptovaných norem. To pak implikuje sociální kontrolu chování obyvatel komunity. K nejasnostem ale nadále patřila skutečnost, že zejména v anglosaské literatuře, nebyla jasně stanovena velikost územního společenství, takže komunitou může být malé městské sousedství, venkovská obec, městská čtvrť a také celé město. Ztotožňování komunity s celým městem bylo a je zvláště časté ve Spojených státech. Jako východisko z těchto obtíží někteří autoři, jak se

zmíníme dále, přestali hovořit o komunitě jako o předmětu a zdůrazňovali, že *jde spíše o povahu sociálních vztahů bez ohledu na velikost sociálního útvaru*. Čili že jde o „komunalitu“ sociální organizace, při čemž stejně veliká jednotka, nebo útvar mohou, ale také nemusí mít stejnou úroveň komunalisty.

Přes všechny tyto výhrady k pojmu komunity, byla padesátá a šedesátá léta minulého století obdobím, kdy se sociologové otázkami existence komunit, jejich rolí v soudobých městských společnostech a jejich jednotlivými dimenzemi zabývali pravděpodobně nejintenzivněji. Lze vyslovit hypotézu, že tomu tak bylo proto, že koncept komunity, byl v té době v komunální politice a v urbanismu a plánování měst chápán také normativně. Byl to jeden z obecných konceptů, o který se chtěla opírat jak tehdejší městská politika, tak i urbanismus a plánování měst. Platí to jak o Velké Británii, Spolkové republice Německo, o skandinávských zemích, Francii, tak i o Spojených státech. v Británii a ve Spojených státech velká popularita analytického i normativního konceptu komunity souvisela navíc se

specifickými rysy historického vývoje obou zemí.

2.2.2. Maurice R. Stein o úpadku komunity v USA

Jestliže George Hillery soustředil svou pozornost na analýzu definic komunity, další práce, která měla klíčový význam v interpretaci pojmu komunita v americké sociologii je kniha Maurice R. Steina „*The Eclipse of Community. An Interpretation of American Studies*”(1972).

Stein nejenže kriticky zhodnotil všechny závažné americké komunitní studie a poukázal na jejich rozdílné přístupy, ale – což je nejcennější – navrhl postupy výzkumu, který by interpretoval výsledky zkoumání komunit jako důsledky obecných sociologických procesů, kterými procházela americká společnost ve 20. století. *Považoval urbanizaci, industrializaci a byrokratizaci za tři procesy, které formovaly americká města 19. a 20. století.* Ty všechny vedly podle něho k oslabení role komunity. Je opět zapotřebí upozornit na to, že v duchu amerických usancí pojem „komunita“ chápe Stein velmi široce. Na jedné straně je to celé město, jako např.

Muncie se 40 tisíci obyvateli (Middletown Heleny a Roberta Lynda), nebo Newburyport (Yankee City L.Warnera) a na druhé straně jsou to různé části města, jako tzv. přirozené oblasti (natural areas) chicagské urbánní sociologie, nebo čtvrti města, slumy, předměstí. Aniž by se problémem spojeným s vágností pojmu „komunita“ Stein zabýval, je zřejmé, že jde o různě velké prostorové celky. Nezabývá se komunitami náboženskými, nebo profesionálními, a když, tak jenom jako složkami celého života města-komunity.

Další důležitou myšlenkou Steinovy kritické interpretace amerických studií je jeho důraz na konkrétní a historický přístup k studiu komunit. Jejich význam v soudobých společnostech lze spolehlivě posoudit jen při respektování specifických podmínek, které existovaly v jednotlivých zkoumaných městech. Další podmínkou spolehlivé interpretace komunit je znalost demografické a sociální struktury jejich obyvatel jak v minulosti (minimálně v době jedné generace, ale lépe v delší době), tak i přítomnosti. v knize „*Human Communities*“ (1952) Park napsal, že *při studiu moderních komunit je nutno rozumět struktuře obyvatelstva, které se do*

komunity stěhovalo v posledních 50 letech. To je velmi důležité metodologické doporučení.

Stein pak v závěrečné části knihy prezentoval své *tří teoretické přístupy ke studiu komunit*. Nazval je takto: 1. *antropologický* přístup k moderní komunitě, 2. *psychoanalytický* přístup k moderní komunitě a 3. *sociologický* přístup k moderní komunitě

2.2.3. Přínosy Roberta E. Parka a chicagské školy – přirozené oblasti jako komunity

Pro účely našeho výzkumu jsou nejdůležitější závěry, ke kterým Stein dospěl při interpretaci koncepcí chicagské urbánní sociologie, zejména pak díla Roberta E. Parka. Podle Steina je koncept „přirozené oblasti“ (natural area) tím nejcennějším, co Park a jeho žáci v mnoha konkrétních studiích částí Chicaga, vyprodukovali.

Podle Parka „Město (urban community) je – při podrobnějším pohledu – mozaikou menších komunit, z nichž mnohé se velmi výrazně liší od ostatních, ale všechny jsou více nebo méně typické. To jsou tzv. přirozené oblasti města. Ty jsou produktem

sil, které trvale působí na systematické rozložení obyvatelstva a funkcí v celém městě. Jsou ‘přirozené’, protože jsou neplánované a protože řád, který vytvářejí, není výsledkem nějakého vědomého návrhu, nýbrž spíše výrazem tendencí inherentních situací měst, tendencí, které se snaží územní plány měst - avšak ne vždy úspěšně- kontrolovat a korigovat.“ (Park, 1952, str. 196). Co je důležité, že jakmile tyto menší komunity, tyto přirozené oblasti, vzniknou a ustálí se, mají tendenci reprodukovat se. Jinak řečeno, *místo, lidé a podmínky, ve kterých žijí, vytvářejí komplex, jehož složky jsou více nebo méně úplně propojeny, způsobem, který však není dosud dobře znám*. Ale není pochyb o tom, že důležitou roli při jejich formování hraje selekce a sociální segregace jejich obyvatel. Pojem přirozených oblastí podle Parka má rovněž důležitou metodologickou funkci. Je to určitý rámec, konceptuální uspořádání, které dává statistickým datům nový a obecnější význam.

Stein pak shrnuje důležité stránky, které aplikace pojmu přirozená oblast přináší. Jsou to:

1. Důraz na rozložení sociální dezorganizace na území města. Analýzy měst a jejich sociální struktury by měly vždy začínat *zkoumáním problémového chování*. To vede k hledání důležitých sociálních problémů celého města a také k nalézání závažných odpovědí
2. *Prostorové rozložení jevů sociální dezorganizace* (sociální patologie). Pro tuto stránku analýz se nejlépe hodí ekologické a demografické analýzy. Tím se odhalí oblasti s nadprůměrným výskytem sociálně patologických jevů a otevře to cestu k jejich hlubšímu zkoumání
3. *Sociální struktura přirozených oblastí* a zkoumání toho, jak taková sub-komunita vnímá svou sociální dezorganizaci a jak její sociální struktura souvisí s dalšími sociálními znaky oblasti. Zvláštní pozornost by měla být věnována tomu, jak se sociální dezorganizace v oblasti reprodukuje.
4. Důležité jsou rovněž *procesy urbanizace*, což v případě jednotlivých měst znamená

zkoumání růstových procesů a vzorců celého města. Konkrétně to znamená sledování ekologických procesů, jako jsou invaze a sukcese. Kromě toho by měly být sledovány ostatní sociální a kulturní změny v přirozených oblastech.

5. Neopominutelné je rovněž zkoumání toho, co Park nazval *reorganizací*. Je to zkoumání důsledků opatření městských úřadů směřujících k potlačení nebo omezení negativních sociálních jevů ve městě, zkoumání toho jak působí v problémových oblastech.

2.2.4. Co je důležité na studiích o Middletownu pro teorii komunity – Helena a Robert Lynd

I když Lyndové zkoumali město Muncii jako celek, a město jim bylo jednou velkou komunitou, přispěli podle Steina velmi závažným způsobem k metodologii poznání komunit obecně. Položili důraz na zkoumání sociálních a kulturních důsledků industrializace a hospodářské krize 30. let v životě modelové americké komunity. Rozdělili život komunity na 6 oblastí, tj. na to 1. jak se lidé žijí, 2. jak si vytvářejí

domov, 3. jak vychovávají děti, 4. jak odpočívají, 5. jak se účastní náboženského života, 6. jak se angažují v komunitních aktivitách.

Industrializace, spojená s rostoucí sociální i geografickou mobilitou a s rostoucí spotřebou hromadně vyráběného zboží, vedla k zhroucení sociální hierarchie spojené s řemeslnou výrobou. Projevila se také snížením sociální soudržnosti v dělnických čtvrtích města, omezením vzájemných návštěv a růstem počtu sociálně izolovaných jedinců. Podle Lyndových mezi rokem 1890 až 1924 se snížil pocit lokální autonomie společně s poklesem pocitu individuální autonomie. Z hlediska metodologického předčily studie o Middletownu práce chicagské školy tím, že studovaly sociální a kulturní změny ve zmíněných šesti oblastech života. Stein pak z tohoto poznatku odvodil obecný závěr, že při výzkumu kterékoliv komunity procházející závažnou změnou, je nutno znát výchozí sociální situaci, zejména sociální strukturu. To pak umožňuje spolehlivé srovnání se změnou komunit s jinou výchozí sociální strukturou. Stein tak na příkladu Middletownu zdůraznil

nezbytnost vývojového, historického přístupu k výzkumu komunit obecně.

2.2.5. Lloyd Warner a Yankee City – byrokratizace a komunita

Z několika svazků známého díla Lloyda Warnera a jeho spolupracovníků známého pod názvem Yankee City je zřejmé, že proces byrokratizace americké průmyslově-městské společnosti působil také na povahu komunit v USA. Není to jen studie o proměnách třídní struktury, jak je nejvíce známa, nýbrž také studie o zvláštní transformaci komunity města Newburyport ve státu Massachusetts.

Konkrétněji řečeno, co se stalo s tímto městem, s tradiční sociální strukturou „staré Ameriky“ když se město dostalo pod vliv systému „nepřítomných majitelů“ (absentee ownership) a manažerů. Je to současně studie o posunu od tradiční autority k byrokratické podobě autority ve vztahu mezi dělníky a manažery. Stará solidarita založená na pocitu, že každý ve městě patří k jedné společné komunitě, byl vyměněn za množství sub-komunit, které jsou navzájem nepřátelské. Toto rozdělení komunity podle třídních znaků je

doprovázeno růstem role odborů, které přispěly rovněž k ustálení vztahů mezi třídami v duchu racionálně-byrokratického pojetí. Změnilo se však také postavení „starých rodin“ hospodářských elit. i ony byly nahrazeny novými lidmi a prestiž původních elit klesla. Warnerova studie proto podle Steina přispěla rovněž k hlubšímu poznání souvislostí mezi globálními společenskými změnami a proměnou povahy komunit.

Závěrem tohoto přehledu amerických studií o komunitách, jejichž počet vrcholil v období 40. a 70. let minulého století, je vhodné uvést dva názory z dalšího velkého kompendia vydaného Rolandem L. Warrenem *„Perspectives on the American Community“* (1970). Warren sám ve vstupní studii konstatuje, že přes bohatou literaturu o komunitách *panují stále nejasnosti o tom, co vlastně jsou komunity a jak je konceptualizovat*. Uvádí dva základní problémy.

Prvním je *nedostatek formálně strukturované organizace korespondující studované jednotce, nedostatek jasných geografických hranic* tak, aby bylo možno určit místo výzkumu, a zejména přelévání sociálních vztahů za hranice komunit.

Druhým je skutečnost, že *existuje celá řada rozdílných dimenzí komunit, které lze použít při jejich definování, ale které se nespojují v smysluplný agregát*. Jde o typy sociálních vztahů a vzorců chování, strukturu obyvatel a funkcí komunit, způsoby živení se, o vztahy k jiným seskupením obyvatel a tak dále. v závislosti na tom, kterou dimenzi zvolíme jako rozhodující, vznikají rozdílné koncepce komunity.

Přes všechny tyto výhrady je patrné, že v americké sociologii převládá názor, který vyjádřil Talcott Parsons v studii *„The Principal Structures of Community“* a Herold F Kaufman ve studii citovaného Warrenova kompendia: *„Toward an Interactionnal Conception of Community“* (1973). Parsons považuje komunitu za *tu stránku sociálního systému (společnosti), která se vztahuje k teritoriálnímu umístění osob a jejich aktivit*. Kaufmann uvádí, že existuje shoda alespoň pokud jde o tři dimenze: za první, *komunita je sociální jednotkou, jejíž integrální součástí je prostor*, komunita je místem i když relativně malým, za druhé, komunita indikuje *určité uspořádání způsobu života, tj. jednak to co lidé dělají,*

a to co chtějí a za třetí, komunita se vyznačuje *kolektivními akcemi v zájmu skupiny*, která jí tvoří. (Kaufman, 1973 str. 63). Kaufman je si ovšem vědom potíží, které existují jak při vymezení obsahu pojmu komunita, tak i při jejích výzkumu. Za hlavní příčinu potíží považuje oddělení bydlení a práce, které je konstitučním znakem městské průmyslové společnosti.

2.3. Britské studie o komunitě v 60. a 80. letech minulého století

Tak jako ve Spojených státech, tak i ve Velké Británii zájem o výzkum komunit vrcholil po druhé světové válce a zejména v období 1960 až 1980. Všimneme si zde opět jen důležitých prací, které se pokoušely shrnout a interpretovat britské komunitní studie té doby. Je zapotřebí zdůraznit, že *specifickým rysem britských sociologických prací je vliv, který na ně měly výzkumy prováděné již dříve antropology v komunitách kolonií*. Ty měly často praktický účel jako informace sloužící britské koloniální správě. Dalším prvkem, který působil na výzkum komunit v Británii, byla *poptávka ze strany územního plánování a architektů-urbanistů*. Ve výstavbě po druhé světové

válce byl jak v teorii, tak i praxi uplatňován koncept sousedství, nebo obytné skupiny jako základní organizační jednotky nových obytných souborů, a také celých nových satelitních měst. v této souvislosti se rozvíjel také výzkum provozu domácností, tj. zaměstnání, nakupování, trávení volného času a užívání lokální infrastruktury. Zájem o otázky komunit byl také vyvolán osudem obyvatelstva, které bylo vystěhováváno z území přestaveb starých viktoriánských dělnických substandardních čtvrtí. Docházelo při tom nejen k bourání čtvrtí, ale také k „rozbití“ sociálních vztahů mezi příbuznými a sousedy z původních čtvrtí. Protože ti byli v takových čtvrtích často teritoriálně soustředěni, přestavba způsobila rozpad původních komunit, protože se většinou nedařilo stěhovat tyto komunity jako celek. Osud jedné z nich – ve východním Londýně - vyprovokoval sociology a antropology k jedné z nejvlivnějších studií o městské komunitě ve 20. století.

2.3.1. Ronald Frankenberg o komunitách v Británii

Jedním z nejčastěji uváděných přehledů antropologických a sociologických výzkumů komunit ve Velké Británii je kniha Ronalda Frankenberga „*Communities in Britain. Social Life in Town and Country*“, která vyšla v roce 1966. Frankenberg v první části shrnuje a interpretuje studie o venkovských komunitách v Severním Irsku, ve Walesu a v Anglii. Pak se věnuje vesnici Glynceiriog a městu, které je vesnicí, tj. Ashtonu. Přechází pak k známým studiím o malých městech Glossopu a Banbury, kde žilo zhruba dvacet tisíc obyvatel. Závěr pak tvoří popis a interpretace dnes za klasickou považovanou studii o Bethnal Green, čtvrti East Endu v Londýně a na ní navazuje jeho interpretace studií o nových obytných souborech.

Toto uspořádání není náhodné, Frankenberg totiž usiloval o konstrukci sociálně morfologického kontinua „venkov-město“. Jeho konstrukci a empirickým dokladům jeho existence je věnována druhá část knihy. v našem přehledu se soustředíme na Frankenbergovy rozborů městských

komunit a zejména na jeho teoretické závěry v druhé části knihy. Koncept morfologického kontinua stimuloval v Británii 60. let velkou diskusi (srv. R. E. Pahl 1968, Lee a Newby, 1983) a je i pro nás dosud relevantní.

Britské studie jsou pro nás relevantnější než severoamerické proto, že systém osídlení je ve Velké Británii podobnější našemu než v USA. Kromě toho tradice relativní samostatnosti obcí a regionů je v Británii podobná jako ve střední Evropě. Samozřejmě, že existují také rozdíly, idea komunity byla v Británii silnější.

Komunita podle Frankenberga „implikuje, že něco je společné. v raném pojetí tento pojem znamenal, vlastnit společně některé majetky. Ti kdo žijí v komunitě, mají prvořadě hospodářské zájmy, které jsou totožné nebo doplňující. Pracují společně, odpočívají a modlí se společně. Společný zájem o věci způsobuje, že mají společný zájem jeden o druhého. Hádají se mezi sebou, ale nejsou nikdy bez zájmu o druhého...V komunitě i konflikt může být formou spolupráce.“ (Frankenberg str. 238). To je ovšem popis staré venkovské komunity v minulosti a Frankenberg identifikoval

tyto prvky v antropologických pracích o Irsku a Walesu.

V další úvaze se pokouší odvodit svůj koncept morfologického kontinua pomocí pojmů *rolí, sítí a třídy*. Soudí, že v komunitách role lidí jsou určeny narozením – čili *askribovanými rolemi*... V městských společnostech jednotlivci mají rovněž askribované role, ale přidávají k nim *dosažené role*. Jsou vázání oběma typy rolí, avšak více jsou vázání dosaženými rolemi. Tady už Frankenberg naznačuje své kontinuum.

V části zabývající se významem sítí v utváření vzájemných vztahů mezi lidmi, Frankenberg vychází z práce J.A. Barnes (1954), Elizabeth Bottové (1955, 1957) a Aidana Southalla (1959). Barnes rozlišil na základě studia komunity na malém norském ostrově 3 *sociální pole*: 1. založené na území, na lokalitě, kde lidé žijí, 2. založené na zaměstnání, 3. založené na síti přátel ať již vznikla v práci, v místě, ve volném čase, nebo náhodou. Jedním z hlavních rozdílů mezi malými, jednoduchými a venkovskými komunitami na jedné straně a moderní, civilizovanou a městskou masovou společností na druhé straně je skutečnost, že sociální síť oví

(mesh) ve venkovské komunitě je malé, v městské společnosti je velké.

Elisabeth Bottová ve studii, která byla svého času velmi významná, a která se opírala o hloubkovou analýzu chování a sociálních vztahů v londýnských rodinách, vytvořila *typologii rodin*. Ty nepovažovala za části organizované sociální skupiny, nýbrž spíše za *uzly vztahů*. Bottová rozlišila pak stupeň propojenosti uvnitř těchto rodin a zavedla známé rozlišení na *close-knit* (těsně vázané) a *loose-knit* (volně vázané) rodiny. Frankenberg soudí, že toto její rozlišení typů rodin lze aplikovat i na společnosti. Venkovské komunity v Irsku jsou *close-knit*, komunity v Bambury a Glossopu jsou *loose-knit*.

Aidan Southall propojil teorii sociální role s teorií sítí a rozlišil roli a vztahy vytvářené rolemi (role relationships). Podle Southalla lze měřit rozdíly mezi společnostmi, nebo jejich segmenty, podle vzorce, který vyjadřuje vztah mezi počtem osob žijících v daném území a počtem vztahů vytvářených rolemi, a mezi úzkostí a specifícností rolí, podílem latentních vztahů vytvářených rolemi, a trvalostí těchto vztahů. Kombinaci všech těchto

faktorů a vztah k počtu osob označil Southall pojmem *hustota tkáně rolí*. Městské společnosti se vyznačují větší hustotou tkáně rolí než komunity venkovské.

Všechny tyto a další teoretické práce – např. Mertonový - vedli Frankenberga k formulování jeho *morfologického kontinua venkov-město*. Je zajímavé, že dával přednost pojmu „méně venkovské“ před pojmem „městské“. v textu popisujícím kontinuum je pak používal oba. Kontinuum popsal na str. 286 až 292 citované knihy. Na tomto místě nelze reprodukovat plné znění kontinua. Můžeme zde naznačit jeho formu a uvést některé z jeho hlavních dimenzí.

Model má formu dvou sloupců, z nichž jeden popisuje „venkov“ a druhý „město“(méně venkova).

Venkov	Město (méně venkova)
A <i>Komunita</i> Venkovské společnosti mají komunitní povahu. Lidé mají navzájem různorodé vztahy a často jsou ve styku. Mají - nebo si myslí, že mají - společné zájmy.	<i>Asociace</i> Urbanizované společnosti mají asociativní povahu. i když v nich může být větší počet možných vztahů, nepřekrývají se. Často existuje malá četnost interakcí. Lidé mají společné potřeby, nikoliv zájmy.
B <i>Sociální pole zahrnují málo lidí</i> Ve venkovských společnostech malý počet lidí vytváří celkové sociální pole jednotlivců.	<i>Sociální pole zahrnuje hodně lidí</i> Počet lidí, se kterými je jednotlivec v kontaktu, může být v urbánní společnosti velký.
C <i>Mnohočetné role</i> Lidé ve venkovských společnostech tendují k tomu, aby "hráli" různé role vůči téže osobě, tj. mají početnější mnohočetné role.	<i>Překrývající se role</i> Lidé v městských společnostech mají tendenci "hrát" různé role vůči různým lidem, tj. mají méně mnohočetných rolí a vztahů.

V modelu jsou pak popsány ještě četné další dimenze, jako např. konflikty rolí, typy ekonomik, dělba práce, typy solidarity, komplexita sociálních vztahů, typy sociálního statusu, typy sociálních sítí, vztah k lokalitě, sociální třídy, latentní a manifestní funkce, regionální zaměření života versus zaměření na povolání.

2.3.2. *Ztráta komunity? Analytická perspektiva Davida Lee a Howarda Newby a kritika pojmu komunita u Ray E.Pahla*

Práce Ronalda Frankenberga byla vybudována na předpokladu, že komunity v průmyslově-městských společnostech

existují a mají definovatelné funkce. Podle Frankenberga existuje ovšem celá řada typů komunit a ty lze seřadit do určitého morfologického kontinua, jehož póly jsou venkov a město. Tento pohled na komunity byl však podroben analýze v práci Davida Lee a Howarda Newby: „*The Problem of Sociology*“ (1989) a již dříve přímé kritice Ray E. Pahla ve stati „*The Rural-Urban Continuum*“, která vyšla v Pahlově čítance „*Readings in Urban Sociology*“ (1968, původně 1966).

Podle Davida Lee a Howarda Newbyho v sedmdesátých letech byla britská společnost i v seriózních denících a týdenících označována jako společnost, ve které se ztrácí komunita. Bylo to podle autorů výrazem nespokojenosti lidí s kvalitou života v jejich současném světě. Komunitou se ve veřejném laickém mínění a v časopisech rozuměl jakýsi opak přítomnosti, čili stav, který existoval v minulosti. Stav, kdy převládaly harmonické vztahy mezi příbuznými, přáteli a sousedy. Touha po komunitě vyjadřovala tudíž přání po jistotě a stabilitě a také po identitě a autentičnosti. v pozadí byla skeptická otázka: je průmyslově městská společnost vůbec pokrokem?

Lee a Newby však soudí, že v těchto úvahách *není vždy jasné, co se vlastně komunitou rozumí a zda a jakým způsobem se komunita 'ztrácí'*. Není to jen nostalgie po starých dobrých časech? Nebezpečí nejasností je zřejmé, ale houževnatost diskuse o tomto tématu naznačuje, že nemůže jít jen o pouhou nostalgii. Proč tolik architektů, urbanistů, sociálních pracovníků, reprezentantů církví, politických aktivistů usiluje o vytvoření životných komunit v soudobých městech?

Odpovědi na tyto otázky se musí podle Leea a Newbyho opírat o analýzu možných významu pojmu komunita a o empirická zjištění o fungování komunit v soudobých společnostech. Autoři identifikovali v tehdejší diskurzu dva hlavní směry úvah o komunitách.

Prvním a nejobecnějším je stavění konceptu komunity proti změnám ve struktuře a obsahu osobních vztahů lidí, ke kterým došlo v důsledku *rozvoje průmyslové a městské společnosti*. Lee a Newby považovali tyto úvahy za součást myšlenkové reakce na industrializaci a urbanizaci. Hovořili o romantické reakci a doporučovali sociologům analyzovat realisticky, co vlastně byly komunity

v minulosti. Byli si ovšem vědomi obtížnosti tohoto úkolu, zejména proto, že věděli, že sociologie samotná je vlastně také reakcí na průmyslově-městskou a masovou společnost a že není imunní vůči přitažlivosti konceptu komunity. Byly to úvahy, které navazovaly na Tönniesovy obavy z úpadku principů Gemeinschaft v celé společnosti.

Druhým směrem je chápání komunity jako lokality. *Ztráta komunity je ztotožněna s úpadkem sociálního a kulturního významu místa v denním životě lidí.* Ve většině pre-industriálních společností lokalita byla součástí zemědělského hospodářského systému, případně systému řemeslně-výrobního. Vesnice a malá města, jejichž bází byl tento druh hospodářství, byly většinou malé a relativně soběstačné. Kontakty s vnějškem byly proti dnešku omezenější a slabší, Lokality měly větší autonomii a existovala také větší diverzita lokálních tradicí a zvyků. Pokud taková situace existovala, zůstával pojem komunity nereflektován. Vynořil se až v situaci, kdy průmyslově-městská organizace společnosti začala tuto relativní autonomii ohrožovat. Lee a Newby však ukazovali,

ve shodě s jinými autory, že tato autonomie byla idealizovaná. Šlo často o „vzájemnost utlačovaných“, o důsledek mnohdy tvrdých sociálních a legálních omezení typických pro patrimoniální společnosti. Nebyla to často ani harmonická jednotka, konflikty v ní byly často velmi nesmiřitelné. Přesto sociální destabilizace způsobena rychlou industrializací a urbanizací vyvolávala jak mezi politiky, tak i intelektuály volání po obnově komunity i v tomto novém sociálním a hospodářském rámci. Je až neuvěřitelné jak mnoho plánovačů, architektů i politiků 20. století plédovalo za obnovení principu komunity. i známé britské hnutí zahradních měst bylo vlastně součástí pokusů o obnovu komunity v městské společnosti.

V šedesátých letech 20. století pocit zániku komunit v Británii rostl. To mělo dvě příčiny, jednak to byla změna struktury obyvatelstva obecně, jednak důsledky přestaveb dělnických čtvrtí z 19. století v důsledku změn struktury obyvatelstva posunem k společnosti služeb, upadaly ve městech solidarity spojené se starou průmyslovou strukturou povolání. Totéž do jisté míry probíhalo i na britském venkově.

Na závěr své studie, ve které Lee a Newby opakovaně varovali před míšením empirického a analytického pohledu na to co byly a co jsou komunity, shrnuli autoři svůj rozbor konstatováním, že existují tři základní pojetí konceptu komunity:

1. komunita je pevná a ohraničena lokalita. Je to spíše geografická definice, není v ní nic sociologického, protože, kromě faktu, že neurčitý počet lidí bydlí na stejném místě, nic se neříká o jejich obyvatelích a jejich vzájemných vztazích.
2. komunita je lokálním sociálním systémem, tj. je to soubor sociálních vztahů, které se odehrávají zcela nebo většinou uvnitř lokality. Nemusí to být pouze vztahy harmonické
3. komunita je typem vztahů, zejména pocitu identity mezi jednotlivci. Tento pocit nemusí být nutně založen na vzájemných osobních kontaktech. Toto pojetí odpovídá nejvíce běžnému kolokviálnímu užívání pojmu komunita. Lépe by bylo pro toto pojetí používat pojmu komunalista (communion). Nemusí mít žádnou vazbu na území, na místo. Autoři s politováním konstatují,

že i sociologové míchají navzájem tato tři pojetí, která je nutno rozlišovat.

Poslední část studie Leea a Newbyho se zabývá posouzením validity konceptu kontinua venkov-město. Vzhledem k tomu, že stejnou otázkou se zabýval s podobnými výsledky již na konci 60. let britský sociolog Raymond E. Pahl, shrneme jejich analýzu do několika základních bodů. Z hlediska otázky, kterou se zabýváme v této studii, je důležitá pro nás diskuse obou prací o roli území, prostorového a hmotného prostředí v ekologickém slova smyslu na formování sociálních vztahů. Koncepce kontinua venkov-město odstranila některé problémy spojené s jednoduchým protikladem venkov-město, ale jak Lee a Newby, tak i Pahl konstatují, že *je v podstatě neplodným pokusem spojovat určité sociální vztahy, v tomto případě s převahou komunitních vztahů, se specifickými geografickými, nebo ekologickými prostředími.*

K tomuto závěru dospěli tito autoři po zhodnocení řady empirických prací, které ukázaly, že existuje „*Urbs in Rure*“ (Pahl 1965), a naopak, že existují vesnice ve městech jak je explicitě popsal Herbert Gans v klasické práci „*The Urban*

Villagers“ (1962). Z anglických prací, poukazujících na silné komunitní prvky ve velkoměstské čtvrti svědčí ve prospěch odmítnutí teze o těsném vztahu mezi typem sociální organizace a sociálních interakcí a geografickým prostředím, již dříve uváděna klasická práce Michaela Younga a Petera Willmotta „*Family and Kinship in East London*“ z roku 1957. Rozbor čtvrti Bethnal Green totiž ukázal, že v této čtvrti, obývané především dělnickými rodinami, existovala intenzivní kooperace mezi příbuznými, ale také sousedy. Byla to jedna z oněch 'městských vesnic', o kterých psal později americký sociolog Herbert Gans. A podobných příkladů uvádí jak Lee s Newbyem i Pahl ještě několik. A závěry práce Younga a Willmotta vyvracely známé teze Georga Simmela o velkoměstě, a na ně navazující a velmi vlivnou esej Louise Wirtha o „Urbanismu jako způsobu života“ (1938, přetištěno v Hatt a Reiss Jr.1957).

V diskusi, která vznikla po původní časopisecké publikaci Pahlovy práce, kritičtí komentátoři z Nizozemí a Německa žádali Pahla, aby zcela neignoroval působení ekologických faktorů na formování sociálních struktur a sociálních

vztahů. Pahl to v mírné podobě akceptoval a ve svých pozdějších pracích pak zdůrazňoval, že mnoho znaků soudobých tzv. moderních společností, nelze pochopit bez jejich zasazení do ekologických či geografických kontextů.

2.3.3. Vysvětlení a kritika popularity jedné z forem komunity, tj. sousedství – Norman Dennis

Pro naší studii je z britských prací tohoto období důležitá také práce Normana Denise „*The Popularity of the Neighbourhood Community*“ otištěna v Pahlově čítance „*Readings in Urban Sociology*“ (1968, str. 74-92). Je důležitá proto, že se nezabývá pouze nejasnostmi pojmu komunita, nýbrž také tím, *proč je idea komunity tak přitažlivá*. Hned v prvních větách Denis cituje LeBona: „Je to jeden z těch pojmů, které se pronášejí s obřadností, a jakmile se pronesou tak je v každém výrazu patrný respekt, a všechny hlavy přitakávají.“ (Denis, str. 74). Před tím než autor provedl svou analýzu popularity pojmu komunita, uvedl tři pojetí, ve kterých je komunita nejčastěji chápána:

1. Komunitou mohou být domy a lidé žijící v určitém místě, na určitém území, aniž by mezi těmito lidmi existovaly institucionální nebo neformální, manifestované nebo latentní vztahy. Obvykle je to velikost vesnice. Ale ani sociální homogenita těchto obyvatel nestačí k tomu, aby se hovořilo o komunitě. K tomu je nutná existence sociálních vztahů, komunikace, zájmů. Přesto je komunita v sociologické literatuře nejčastěji chápána jako územní společenství
2. Komunita existuje jen v situacích, kdy existuje společný názor na věci společného zájmu. Je to, co Thomas a Znaniecki označili jako „efektivně organizovanou komunitu“. Takto chápána komunita předpokládá existenci společné kultury a také sociální kontroly, kterou mají obyvatelé určitého místa vůči sobě navzájem.
3. Komunita existuje tehdy, když zahrnuje sociální interakci určitého stupně a kvality. Jde především o interakci na primární úrovni probíhající v rámci určitého místa. Je to zřejmě aplikace myšlenky C. H. Cooleyho, podle kterého do kategorie primárních skupin

patří rodina, dětská hrová skupina a sousedství.

Norman Dennis se však především ptá: „Proč by měla být idea sousedské komunity populárnější než realistické ocenění tohoto pojmu, jak by se dalo očekávat?“ (Dennis, str. 77). Po rozboru četných příkladů ocenění konceptu komunity jako nástroje sociální politiky a územního plánování, Dennis uvádí čtyři ideologické důvody, které k tomu vedou:

1. Prvním důvodem je to, co lze nazvat „*realistickou složkou*“. Existuje dostatek empirických dokladů o tom, že při důrazné aplikaci principů komunity v urbanismu a v sociálních službách, vznikla společenství, která měla znaky harmonického soužití. Je zajímavé, jak ukázaly studie z USA, že největšího úspěchu dosáhly takové plánované komunity spíše zámožnějších domácností, než komunity chudých a případně sociálně disorganizovaných společenství.
2. Na tendenci vidět komunitní život z romantického úhlu působí na druhém místě *nostalgie*. Stále se vrací obraz malého a harmonicky spolužijícího lidského společenství, navazujícího na

tradici a minulost. Sociologie se však musí ptát na to, *kdo pěstuje tento nostalgický pohled a proč.*

3. Řada britských sociologů byla přesvědčena o tom, že úsilí o vytvoření harmonických lokálních komunit bylo již v 19. století spojeno s *úsilím sociálně-politických hnutí, která usilovala o vytvoření něčeho podobného, jako byly anglické vsi.* Tam vedle farmářů a dělníků žili a působili faráři, učitelé, drobná šlechta a lokalita byla sociálně smíšená. Plánovitým vytvářením takových „městských vesnic“ asociace typu „The Settlement Movement“, chtěly přispět k zmírnění třídního konfliktu v Anglii. A tento reformní motiv přetrvával až do doby po 2. světové války, jak dokumentují územní plány Abercrombieho a dalších velkých britských urbanistů.
4. Čtvrtým ideologickým důvodem, který Denis považoval za nejdůležitější, je názor, že *lokální komunita může být chápána sociálně terapeuticky.* Lokální faktory mohou podle tohoto názoru hrát určitou roli při vzniku sociálních a individuálních problémů a naopak aplikace psychoterapeutických postupů

v komunitě může pomoci tyto problémy odstranit.

Politicky to není nebezpečná myšlenka, ale je nerealistická. Denis zde vyslovuje velmi důležitou myšlenku: *každá vážná studie ovšem ukazuje, že sociální problémy, které jsou koncentrovány v nějaké lokalitě, vedou ke studiu jejich mimo-lokálních příčin.*

Přehled britských studií naznačil jistou vývojovou linii ve zkoumání komunit. Původní předpoklad poměrně silné existence komunitní organizace života ve vesnicích, byl vyměněn za teorii morfologického kontinua venkov-město, které nahradilo původní dichotomii venkov-město. Ve městech byla podle tohoto kontinuita komunitní struktura velmi slabá. Dalším stupněm ve vývoji britské sociologie bylo konstatování, že i ve velkoměstech mohou být silně integrované komunity a naopak na venkově může existovat typicky městská sociální organizace.

Obecným závěrem pak bylo, že geografické prvky, lokalita, prostředí aj. nehrají při vzniku a fungování komunit tak významnou roli, jak se v minulosti soudilo.

Jak však uvidíme z další části této studie, soudobé názory již tak tvrdě bezvýznamnost prostorových a lokálních faktorů nevyjadřují.

2.4. Německé studie o otázce komunit po 2. světové válce a jejich specifčnost

Zabýváme se jen studiemi sociologickými, a podrobněji jen těmi, které mohly vzniknout pouze v Spolkové republice Německo. v NDR pouze v posledních letech komunistického režimu vzniklo několik prací, které se věnovaly problémům „teritoria a společnosti“ a také „prostředí v obytných územích“. Ale žádná z nich nebyla zaměřena explicitě na roli územního společenství. Naproti tomu v SRN vznikla po 2. světové válce řada pozoruhodných studií k našemu tématu. Zájem o otázku komunit však nebyl v SRN tak silný jako v USA a ve Velké Británii. Přesto tamní bádání v tomto směru je pro nás velmi důležité a proto mu věnujeme poměrně hodně prostoru.

Německé studie měly některé specifcké rysy, které vznikly propojením zejména vlivu americké sociologie a domácích tradic. Navíc na specifčnost německých studií působilo několik dalších okolností.

Především to bylo jasné jazykové a tím i věcné oddělení smyslu pojmu „Gemeinschaft“ (komunita, společenství, pospolitost) a pojmu „Gemeinde“ (obec), která má vždy prostorovou dimenzi. Tím se liší němčina od angličtiny, kde „community“ znamená jak obec, tak i pospolitost, která nemusí mít lokální dimenzi. To přispělo v anglosaské literatuře k častým nejasnostem.

Pojem *Gemeinschaft* byl používán v Německu obvykle v Tönniesově smyslu, tj. *jako termín vyjadřující určité obecné rysy sociální organizace a sociálních vztahů v globální společnosti*. *Gemeinde* byl obecný pojem hodící se jak na malou obec, tak i na město. Je to rovněž pojem s jistou právní konotací. Pro menší sociálně-prostorové jednotky pak němečtí autoři používali explicitních pojmů jako je „Nachbarschaft“ (sousedství), „Wohnviertel“ (obytná čtvrť) apod.

Vedle Tönniese působily na německé koncepce komunity, obce, sousedství také myšlenky Maxe Webera z jeho díla „Wirtschaft und Gesellschaft“ (Weber 1956). v tomto díle je vyložena jak jeho obecná teorie komunity (která navazuje na Tönniese) tak i méně známá, ale

podnětnější koncepce sousedství. v nejobecnější úrovni Weber převzal s určitými modifikacemi Tönniesovu dualitu Gemeinschaft-Gesellschaft. Chápal ji ale nominalisticky jako určité procesy, které se projevují v jednání jednotlivců. Hovořil proto o „Vergemeinschaftung“ a „Vergesellschaftung“. Jeho vliv se promítal spíše do modernějších a zajímavých interpretací jeho myšlení, jako např. v díle Hanse Paula Bartha nebo Ulferta Herlyna.

V této souvislosti nelze rovněž opomenout působení Georga Simmela. (1908) Jeho kulturně pesimistický pohled na duševní život velkoměsta se totiž stal častým východiskem kritických hlasů sociologů, kteří soudili, že role komunity a prostorových společenství se v moderní městské a industriální společnosti zužuje. Důležitá byla rovněž jeho teorie „*křížení sociálních kruhů*“ (Kreuzung sozialer Kreise, Simmel 1908), pomocí které interpretoval Simmel změnu sociálních vztahů a sociálního postavení při proměně tradiční společnosti v průmyslově-městskou. v tradiční evropské společnosti sociální status jednotlivců byl určen narozením do hierarchicky uspořádaných

svazků (rodina, příbuzenství, třída, národ apod.) a individuum si nemohlo snadno volit způsoby života. v jazyku soudobé sociologie jeho život byl určen připsanými (askriptivními) znaky. v moderní průmyslově-městské společnosti tomu tak není. Zejména v důsledku rostoucí dělby práce a sekularizace se „vnějšími faktory určené spolužití“ mění na vztahy určované „obsahovými vazbami“, které stimuluje uplatňování individuálních nadání, zájmů, činností. To pak vede k tomu, že *jednotlivci v této moderní společnosti jsou určováni křížením celé řady sociálních kruhů, na nichž participují. To má také důsledky týkající se vztahu k lokalitě, k příbuzným, k sousedům.* v podstatě to je - sociologicky nahlíženo - jedna z hlavních příčin změny role územních komunit v tzv. moderních společnostech. Tak jako nelze pochopit intenzivní zájem amerických sociologů o otázku komunity bez přihlédnutí k dějinám USA – zejména bez znalosti fenoménu „frontier community“, tj. spontánně se sebeorganizujících malých komunit při potupu osadníků na západ – tak nelze pochopit i některé specifické rysy německé literatury o tomto fenoménu, bez

přihlédnutí k některým jevům v německých dějinách. Na prvním místě to byl v 19. století *rozpolcený postoj německého myšlení vůči racionalisticko-osvícenské koncepci liberálního uspořádání společnosti*. Ta kladla důraz na větší roli individuálního rozhodování. Jen poměrně slabá část německých intelektuálů podporovala plně liberální koncept, a naopak poměrně silná část. Německých filosofů i sociálních vědců oponovala této teorii a plédovala v podstatě za udržení Gemeinschaft. To se projevovalo v častém antiurbanismu, v důrazu na historicismus a v politické slabosti německých liberálů.

Do jisté míry se tento důraz na Gemeinschaft promítal i do ideologie Národně-socialistické strany, do její „Blut und Boden“ verzi, která byla spojována s novou pospolitostní filozofií i politikou. To pak mělo po porážce nacismu ten důsledek, že všechny myšlenkové směry, které mohly být obviňovány z vnášení biologizujících, demografických a i ekologických vlivů do společenských věd a politiky, byly po určitou dobu tabuizovány. To vysvětluje slabost poválečné německé demografie, ignorování sociální ekologie po určitou

dobu a ve srovnání s anglosaskými zeměmi menší zájem o otázky komunity.

Na druhé straně *zájem o otázky komunity byl posilován zkušenostmi prvních let po válce. Obnova německých měst, které byly ve velkém počtu zničeny leteckým bombardováním, by byla nemožná bez mohutné mobilizace zdrojů i lidí lokálních společenství. Tato obnova byla příkladem úspěšné „demokracie zdola“*. Byla to důležitá politická zkušenost, která se pak projevila silným zájmem Němců a německých urbanistů o participaci občanů na plánování měst.

A dalším faktorem, který vedl k obnově zájmu o koncept komunity v německém myšlení, zejména pak v sociologii, byl *silný vliv americké sociologie v prvních dvaceti poválečných rocích*. Postupně byly cílevědomě asimilovány vlivy americké školy komunitních studií (Warren, Warner, manželé Lyndovy, aj.) a zejména vlivy chicagské školy s její humánní ekologií, kterou ovšem Němci přejmenovali na sociální ekologii a vnesli do ní více kulturních prvků. Vliv amerických studií se projevil výrazně v práci René Königa „Grundformen der Gesellschaft“ (Základní formy společnosti) z roku 1958. v této

knize, která byla později německými autory silně kritizována, König označil komunitu za základní formu společnosti. Silný a pozitivní byl vliv chicagské školy a sociální ekologie. Ta se v SRN rozvíjela od 60. let a lze hovořit o specifické německé sociální ekologii, která významně přispěla svými pracemi také k pochopení soudobé podoby teorie i praxe komunitních studií i komunitních programů.

Z hlediska hlavního cíle naší studie je rovněž důležité, že struktura osídlení i měst v SRN je poměrně blízká naší struktuře, že existuje i analogické právní a technické pojetí městské politiky, i když samozřejmě nelze nevidět i rozdíly. To vše činí německé studie relevantní pro náš výzkum.

2.4.1. *Teorie spolužití ve velkoměstě a komunita – Hans Paul Bahrdt a 60. léta*

Jestliže se ještě kniha René Königa „Grundformen der Gesellschaft“ z roku 1958, považující komunitu za základní formu společnosti, opírala převážně o pojetí komunity v severoamerické literatuře, kniha Hanse Paula Bahrdta „Die moderne Grossstadt. Soziologische Überlegungen zum Städtebau“ z roku 1961 představuje zlom. Při dobré znalosti

americké literatury Bahrdt se soustředil na vytvoření koncepce městského spolužití, která by se opírala o německou sociologii a o znalost soudobé německé společnosti. Na tuto knihu, která se zabývala spíše obecnými otázkami sociologie města, navázala kniha „Humaner Städtebau“ (Humánní stavba měst) (Bahrdt 1968). Ta má důležitý podtitul: „Úvahy o bytové politice a o plánování měst pro blízkou budoucnost“. v této druhé knize je mnohem šířeji diskutována otázka možnosti vytvářet v soudobých městech pomocí urbanistického plánování obytná sousedství (neighbourhood units apod.), nebo spíše obytné čtvrti.

Bahrdtova útlá první, a ve své době velice vlivná kniha, se opírala o jeho interpretaci Max Weberova pojetí vztahu mezi soukromou a veřejnou sférou ve městě. Bahrdt nejdříve podrobil kritice romantizující představy o sociální integraci vesnic a měst v předprůmyslové době. z prací sociálních historiků podle něho plyne, že v obou těchto sídelních formách existovala vždy poměrně silná sociální diferenciaci a že i sociální vztahy v nich nebyly jen harmonické, ba naopak byly často konfliktní.

Urbanizace a vznik velkoměst přinesly podle něho nové formy spoluzití, jejichž součástí je větší míra komunitarismu, než se obvykle předpokládá. Představu o „osamělé mase“, jako idiomu charakterizujícímu sociální vztahy ve velkoměstě, jak ji razil jeden z amerických autorů, považoval za nesprávnou. i ve velkých městech existují velmi silné vzájemné vztahy mezi lidmi, i když mají jinou povahu než v minulosti a než v malých městech a ve vesnicích. Existuje v nich mnohem více sousedských vztahů než se obvykle má zato.“ (Bahrtdt 1961, str. 34). v podstatě je tato první Bahrtdtova kniha silnou a přesvědčivou kritikou nejrůznějších forem antiurbanismu a představy, že tato „odcizená“ a masová města lze léčit plánovitým budováním prostorově definovaných komunit.

K tomuto závěru dospěl Bahrtdt po rozvinutí Max Weberovy myšlenky o vztahu mezi soukromou a veřejnou sférou ve městě. Podle Bahrtdta jedním z rysů starých stavovských a patrimoniálních společností bylo silné překrývání soukromé sféry, řády sféry veřejné. Historický vývoj spojený s industrializací, urbanizací a demokratizací evropských společností

postupně zmenšoval překrývání těchto sfér a zejména vedl k emancipaci jednotlivců a rodin. Ty mohly – zejména šlo-li o zámožnější vrstvy – formovat své životní způsoby, včetně vztahů k spoluobčanům podle vlastních preferencí a hodnotových orientací.

Bahrtdt si ovšem byl vědom také potřeby sociální integrace ve městě, která je zajišťována nástroji veřejné sféry a také vnitřní komunitární orientací jednotlivců. Z toho pak vyplývalo jeho plédování za „neúplnou integraci“. Ta je podle něho v městské společnosti, vyznačující se velkou hustotou obyvatelstva a ohromným množstvím sociálních kontaktů, podmínkou toho, že lidé mohou žít jak ve vzájemné sociální distanci a volbě kontaktů, tak i v intenzivních zvolených sociálních vztazích.

Koncepce neúplné integrace, podle které jsou komunitární elementy sféry veřejné spojené s individualistickou orientací soukromé sféry základními rysy soudobé městské společnosti, byla pak základem jeho názorů na stavbu měst. Mimo jiné i jeho kritiky jedné z populárních sociologických i urbanistických koncepcí v plánování

měst, tj. komunity sousedství jako jakési základní územní obytné jednotky.

Druhá Bahrdtova kniha „*Humaner Städtebau*“ byla mnohem konkrétnější, pokud jde o pojetí sociální morfologie soudobého města a zejména pokud jde o jeho názory na nejvhodnější základní územní obytnou jednotku. Považoval za ní „Wohnquartier“ (obytnou čtvrť). i zde Bahrdt třetí kapitulu nazvanou „Das Wohnquartier“ zahajuje *kritikou konceptu sousedství* pomocí konfrontace jeho ideologie a jeho reality. První část kritiky je věnována analytickému pojetí pěti významu slova „sousedství“, které zde pro jeho hodnotu stručně shrneme. Pojem sousedství, tak jak je používán, se vyznačuje podle autora značnou mnohoznačností. Podle Bahrdta lze v jeho aplikaci detektovat pět pojetí, která se navíc často propojují.

1. Podle prvního pojetí jde o *institucionalizovanou sousedskou skupinu*. Jde o útvar, který existoval především v předindustriální době jak na vesnici, tak i v mnoha městech. Útvar, který lze ještě tu a tam najít i v dnešních městech. v takové sousedské skupině existují poměrně pevná pravidla

poskytování sousedské pomoci. Týkají se pomoci při katastrofách, např. ohni, záplav, péče o společné studně, pomoci v nemoci a účasti na pohřbech (sousedé nosili rakve s mrtvými). Byly často spojeny s církevními farnostmi.

2. Druhým pojetím je koncept „*neighbourhood unit*“. Je to pojetí s jasným společensko-reformním zaměřením. Jeho pozadím je konzervativní kritika velkoměsta. Města bez struktury, která směřují k individualizaci a zároveň k zmasovění velkých měst, *by měla být rozčleněna do malých přehledných komunit*. v nich by našli vykořenění obyvatelé opět svou identitu a bezpečí. Bahrdt pak na základě analýzy německé literatury, zejména studií H.Klagese (1958) ukazuje, za jakých okolností může takové sousedství plnit určitou sociální funkci. Je to tehdy,

- a) když členové společnosti již nežijí ve velkých příbuzenských skupinách,
- b) když jiné asociace a korporace, např. církevní nebo řemeslnické nenahrazují velké příbuzenské svazky,

- c) když tato společnost přes vysokou dosaženou úroveň civilizace žije fakticky v téměř „bezstátním“ stavu, tj. když orgány státu, práva ještě nefungují v lokalitách, kde žijí lidé. Bahrđt tím zřejmě poukazuje na pionýrské situace v USA, kde toto pojetí dosáhlo největšího vlivu. Obvyklý počet obyvatel takové jednotky se pohyboval mezi 3 500 až 5 000 obyvateli.
3. *Malá sousedství*, která propagovali v Německu někteří architekti. Šlo o seskupení 10-20 domácností, tj. o skupinu, kde se všichni navzájem znali. Cíle tohoto konceptu byly méně náročné než u neighbourhood unit. Domácnosti, které si staví rodinné domky, by se měly sdružovat v některých praktických věcech, např. při výstavbě společných a levnějších garáží, při pořizování společného vytápění, výstavbě dětského hřiště apod. Samozřejmě, že při tomto pojetí se předpokládalo, že i provoz těchto zařízení bude v rukou tohoto tzv. malého sousedství.
4. *Sousedství jako ryze technicko-organizační jednotka*, která se do jisté

míry podobá konceptu neighbourhood unit. Rozdíl je v tom, že v tomto případě společensko-reformní, komunitární cíle nehrají žádnou roli. v tomto pojetí jde o to, aby skupině domů byla zaručena snadná dostupnost nákupního centra, školy, mateřské školky, zelených ploch a parkovacích míst. Takové sousedství by mělo být dobře vybaveno komunikacemi a pěšími cestami. Důležité je i dobré obytné prostředí. Většinou však jde v tomto případě o tak velké jednotky, že o sousedství v sociálním slova smyslu nelze hovořit. Bahrđt konstatuje, že lze pozorovat tendenci k zvětšování těchto technicko-organizačních jednotek.

5. *Sousedské vztahy v městském prostředí* jsou pátou formou sousedství, kterou Bahrđt zmiňuje. Jde o spontánně vzniklou spolupráci domácností bydlících v určité části města. Dochází také k identifikaci obyvatel s danou lokalitou. Jde většinou o útvary, u kterých lze jen obtížně stanovit hranice, a u kterých nelze hovořit o existenci face-to-face vztahů. Jsou totiž obvykle příliš velké. Nejaktivněji se jejich existence projevuje v situacích, kdy se

určitá část města cítí ohrožená novým dopravním řešením, přestavbou apod.

Bahrtdt pak v další části této knihy provedl velmi sofistikovanou analýzu toho, co je vlastně „soused“ v dnešním velkoměstě. Dospívá pak ke kritickému závěru, že *sousedské jednotky nejsou vhodným konceptem pro plánovité utváření územních jednotek ve velkoměstě. Sám přichází s konceptem městské čtvrti.* V těchto městských čtvrtích by mělo být dosaženo rovnováhy mezi veřejnou a soukromou sférou. *Městské čtvrti by měly být otevřené městu jako celku a zároveň by měly být chráněny před rušivými vlivy města,* měly by navozovat pocit určité uzavřenosti a pohody. Toho lze podle jeho názoru dosáhnout promyšleným architektonickým a urbanistickým řešením.

2.4.2. Empirické studie existence komunitních prvků v německých městech

Obdobně jako ve Spojených státech a Velké Británii tak i v Spolkové republice Německo se vedle teoretických úvah, opírajících se jen z části o empirické doklady z výzkumu, začal rozvíjet poměrně brzy empirický výzkum existence a forem komunit, sousedství, sítí kontaktů

mezi městskými obyvateli a jejich závislosti na poloze, na stáří obytného území a především na sociálně ekonomickém statusu (SES) obyvatel, demografické skladbě, délce bydlení v daném území a jiných stránkách sociální struktury.

Jako příklad teoretického přístupu k naší otázce jsme zvolili práce H.P.Bahrtdta. Pro dokumentování empirických studií pokládáme za nejvhodnější uvést studie Elizabeth Pfeilové, Jürgena Friedrichse a Bernd Hamma. Pokud jde o práce Pfeilové a Friedrichse, lze hovořit o *hamburské škole urbánní sociologie*, která se opírala buď o tzv. *sociální topografii* (Pfeilová) nebo o *sociální ekologii a teorii sociálních sítí* (Friedrichs). Hamburská škola usilovala o exaktnost, kvantifikaci a modelování. Bernd Hamm vycházel rovněž ze sociální ekologie, kterou obohatil o institucionální a semiotickou dimenzi analýzy města.

Elizabeth Pfeilová, která přistupovala ke svým empirickým analýzám s hlubokou znalostí domácí a zahraniční literatury (Srv.E.Pfeil 1950) se věnovala v několika studiích tomu, co označovala topografií

rodin ve struktuře města. v základní studii publikované v roce 1965 pod názvem „Die Familie im Gefüge der Grosstadt“ na základě šetření 450 rodin ve 4 čtvrtích Hamburku ukázala na základní znaky sociálních kontaktů velkoměstských rodin a na prostorové vzorce nakupování rodin v tehdejší Hamburku. v podobné práci se zaměřila na sociální kontakty rodin nižších středních tříd ve čtvrti Nordstadt v Dortmundu (Pfeil 1959, Pfeil 1968). Ve všech těchto pracích se vyjádřila také k otázkám existence komunit, zejména k existenci a formě sousedství v sociální struktuře velkých měst.

V největší stručnosti by se výsledky jejich rozborů daly shrnout do následujících bodů:

1. Tak zvaný rodinný prostor je z hlediska všech svých stránek, tj. bydlení, práce, nakupování, odpočívání, návštěvy, nesmírně rozmanitý. Je v podstatě rozložen různým způsobem na ploše celého města. Stále se rovněž mění. Přes tuto rozmanitost a proměnlivost lze zjistit některé obecné vzorce.
2. O nějaké izolaci jádrové rodiny nelze vůbec hovořit. To prokázaly prakticky všechny sociologické výzkumy

velkoměst. Průměrný počet rodin, se kterými se rodina stýká, se rovná čtyřem. Tyto rodiny bývají rozptýleny v celém městě, i když existuje část rodin, která má rodiny se kterými se stýká v blízkém sousedství. Rodiny příbuzných a rodiny známých tvoří zhruba polovinu kontaktního kruhu.

3. Rodiny dělníků mají větší podíl kontaktů s příbuznými než horní třídy, u kterých převažují kontakty se známými. Je však patrné, že sociální kontakty dělnických rodin se postupně začínají podobat kontaktům středních vrstev. Převaha příbuzenských kontaktů se snižuje a množství kontaktů se známými roste. Od té doby kdy se dělníci začali stěhovat ze starých dělnických čtvrtí umístěných blízko průmyslových závodů do sociálně smíšených čtvrtí, jejich životní způsoby, včetně sociálních kontaktů, se začaly měnit. Pfeilová však s porozuměním cituje práci francouzského sociologa Chombart de Lauwe, který ve své studii o pařížské aglomeraci zdůrazňuje, že silné vztahy mezi příbuznými existují také u vyšších sociálních tříd (srv.Chombart de Lauwe 1952). Jsou

podle jeho analýz intenzivnější než mezi rodinami dělníků. v Německu tento vztah podle ní neplatí – vysvětluje to také tím, že vzorek pařížských respondentů se opíral o výběr v západní části města.

4. I když jsou ve velkoměstech kontakty rozloženy po celém městě, je zřejmé, že jejich hustota v místě a prostoru blízko bydliště je větší. Lokální koncentrace přátel a známých je větší než koncentrace příbuzných. Pfeilová souhlasí s nálezy Chombart de Lauwe (1952) z pařížské aglomerace, který rozlišil dva typy příbuzenských vztahů v prostoru: a) lokální a v blízkosti obydli a b) nadlokální.
5. Okruh přátel obyvatel vyšších sociálních tříd je prostorově větší než okruh dělníků. Ale i v tomto případě je vidět, že se rozdíl mezi těmito třídami zmenšují.
6. Tři faktory působí na to, v jaké lokalitě lidé nakupují: a) vybavení obchody v bezprostředním obytném prostoru, b) existence sekundárního nákupního centra v sousedství, c) dopravní spojení s centrem. K další diferenciaci dochází díky příslušnosti k sociálním třídám

a vlastnictví auta. Přes existenci nákupních center v sousedství je zřejmá velká přitažlivost centra města jako místa větších nákupů. A i když Pfeilová zjistila poměrně značné soustředění příbuzných a známých kolem bydlišť zkoumaných rodin, nezjistila, že by se nakupování omezovalo na nejbližší obchody nebo nákupní centra. Dvě třetiny respondentů nakupovalo v centru města.

7. Oblíbenost místa bydlení závisí na kvalitě obytného prostředí, na živosti obytné čtvrti a na blízkosti příbuzných a známých. Lze pozorovat tendenci k „sestěhovávání“ se příbuzných i známých. Pfeilová doslova říká: „Přání mít blízko příbuzné je z hlediska sociologického zcela legitimní.“ (Pfeil 1965, str. 69).
8. Přesto Pfeilová v závěrech pro urbanisty konstatuje, že *vytváření malých sousedství není - z hlediska chování obyvatel dnešních velkoměst – vhodným řešením*. Jak družný život a kontakty, tak i způsoby nakupování nelze prostorově omezovat na malé lokality. v obou těchto oblastech aktivit občanů velkých měst se projevuje výrazná

selektivnost. Občan velkého města si sám určuje, s kým bude v kontaktu a kde bude nakupovat, zejména důležité a dražší zboží.

9. I když mnohé hovoří proto, aby se území města členilo v duchu technicko-organizačního pojetí sousedství v Bahrđtově terminologii, tj. aby byly vytvářeny celky, jejichž ohniskem by byla škola a obchody s denními potřebami, nelze předpokládat, že to povede k vzniku sousedství v sociologickém slova smyslu. Území s 3 000 až 6 000 obyvateli ve velkém městě má sociologicky jinou povahu než izolovaná obec o stejné velikosti

Elizabeth Pfeilová analyzovala v Dortmundu sociální kontakty mezi domácnostmi ve čtvrti Nordstadt a také sociální styky mezi obyvateli jiné skupiny domů v Dortmundu. Kromě závěrů, ke kterým dospěla ve svém výzkumu rodin v Hamburku, její výzkumy v Dortmundu přinesly závěry, které jsou důležité z hlediska naší studie. Jedním z důvodů je skutečnost, že Dortmund je město typologicky podobné Ostravě. Lze je ve stručnosti shrnout takto.

Pfeilová konstatuje, že v tomto hornickém městě existovaly poměrně silné sousedské vztahy, ale současně lze pozorovat i jejich určité oslabování ve srovnání s minulostí. Není to způsobeno jenom velkoměstským prostředím, nýbrž ve značné míře přeměnou společnosti z agrární na průmyslovou. Není to tedy velikost města, koncentrace lidí, doprava nebo mentalita lidí žijících ve velkých městech, která vede k této změně. Pfeilová zdůrazňuje, že jsou to spíše „*průmyslově-byrokratické způsoby práce a myšlení*“ (Pfeil v Mackensen et al. 1959, str. 197). i když velikost domů, čili velkoměstský způsob bydlení působí na sousedské vztahy, významnější je vliv mobility a trvalosti bydlení na stejném místě.

Představa o „nesousedských“ velkoměstech pochází z doby mladých velkoměst a také pro sídla, která měla silnou mobilitu období industrializace.

Silný byl stále vliv sousedství na způsoby chování a zvyky, i když ne tak silný jako v společnosti bez velkých měst. *Současně se v Dortmundu projevoval rostoucí význam volby sousedů.* (Pfeil v Mackensen et al., str. 198). Lze také

hovořit o *jisté ambivalenci v pojetí sousedských vztahů*, které vždy obsahují přátelskou náklonnost a zároveň odstup. Důležitým závěrem těchto dortmundských analýz je poznatek, že *delší bydlení na stejném místě, čili jakási usedlost, není jen předpokladem rozvoje sousedských vztahů, nýbrž i naopak, že vyrovnané a dobré sousedství posilují usedlost obyvatel města*. Ukázalo se rovněž, že sousedství jako modus chování je častěji vyvinut u žen v domácnosti než u zaměstnaných mužů. To však neznamená, že by sousedství bylo jen záležitostí žen. Pfeilová zjistila v zkoumané čtvrti Dortmund-Nordstadt čtvrti, kterou označila jako území nižších středních vrstev - skutečnost, která připomíná výsledky ze sociálního průzkumu čtvrtí několika českých měst (viz v další části této studie). Byla jí výrazná koncentrace vzájemně příbuzných rodin. Každá čtvrtá rodina bydlela s příbuznými ve stejném bytě, každá dvanáctá v témže domě. Komunikace mezi příbuznými byla velmi živá, což bylo umožněno tím, že tři čtvrtiny příbuzných respondentů žily v blízkosti. v tomto městě v období, kdy tam byl proveden výzkum sociálních kontaktů, tj. v 50. letech

minulého století, se *nezjistil přesun kontaktů z primárního okruhu na tzv. sekundární, tj. na kontakty se známými, spolupracovníky*. *Sousedství v tomto velkoměstě ve zkoumané době tudíž existovalo, neplatí často vyslovované tvrzení v esejistické sociální publicistice, že sousedství ve velkoměstech zaniká*. Spíše lze zdůraznit, že se mění.

Směr bádání o komunitách, který v Německu otevřela Elizabeth Pfeilová, a který jsme nazvali hamburskou školou urbánní sociologie, rozvinul do sofistikované podoby Jürgen Friedrichs. Otázkou prostorových komunit se zabýval ve dvou knihách. Ve starší „Stadtanalyse. Soziale und räumliche Organisation der Gesellschaft“ (Analýza města. Sociální a prostorová organizace společnosti (Friedrichs 1977) a v novější učebnici „Stadtsoziologie“ (Sociologie města) (Fiedrichs 1995).

Friedrichsova „Analýza města“ je patrně nejexaktněji orientovaným výkladem sociální ekologie uveřejněném v Německu. Autor navazuje zcela zřejmě na chicagskou školu, ale doplňuje ji novějšími přístupy, jako je např. faktorová ekologie, teorie sociální segregace, teorie sociálních sítí

a vytvářením kauzálních modelů celé řady vztahů, které jsou předmětem studia sociální organizace v prostoru.

Otázkám komunity je v této knize věnováno poměrně málo místa. Je to zejména v rámci kapitoly zabývající se *sociální distanc, prostorovou distancí a kontakty*. Friedrichs se zde explicitě také zabývá sousedstvím ve městě. Po rozboru řady německých i zahraničních prací dospívá především k několika obecným závěrům. Týkají se především působení prostorového uspořádání budov a výšky budov na počet možných kontaktů a tím i na možnost vzniku trvalejších sousedských vztahů. Ty práce, kde byly kontrolovány jiné faktory, např. sociálně ekonomický status, délka bydlení v místě, prokázaly, že *prostorové podmínky působí na vznik sociálních vztahů. S rostoucí vzdáleností klesá pravděpodobnost kontaktů, stejně je tomu s výškou budov. Ve výškových budovách je méně sociálních kontaktů než v nájemních domech o třech nebo čtyřech podlažích. Nejvíce sociálních kontaktů zaznamenávají studie mezi domácnostmi žijícími v územích s rodinnými domky.*

Jürgen Friedrichs souhlasí ovšem současně s těmi autory, kteří zdůrazňují, že *by se neměl přeceňovat význam sousedství v soudobých větších městech*. (Lüdtke 1972, Herlyn 1974, Pfeil 1969, Hamm 1973).

V učebnici „Stadtsoziologie“ z roku 1995 Friedrichs otázky spojené s existencí a funkcí územních komunit probírá v závěrečné kapitole nazvané „Mikroúroveň“. Po rozboru teoretických východisek, ve kterém oceňuje zejména názory Georga Simmela (1908) a Louise Wirtha (1938), se soustřeďuje na to, čím přispěla k poznání komunit *sociologická analýza sítí*. Při ní se sleduje velikost, hustota, intenzita, reciprocita, multiplexita (počet dimenzí nebo obsahů) a druh vztahů, (např. k příbuzným, přátelům, kolegům).

Výsledky celé řady analýz městských sítí pak Friedrichs shrnuje zhruba následujícím způsobem. Ukazuje se, že *obyvatelé měst nejsou v žádném případě „vykořenění“*, jak tvrdí celá řada sociologických esejistů, ale zároveň je zřejmé že *jen málokdy lze ve velkoměstech nalézt komunity, které by byly podobné venkovským pospolitostem. Kontakty*

městských obyvatel jsou četné, prostorově rozptýlené a selektivní. Obsah těchto kontaktů má pestrý obsah. Rozsah sítí se zvětšuje s velikostí sídla a s úrovní vzdělanosti obyvatel. To souvisí s větším počtem vzájemně nepříbuzných osob v síti.

Sítě se vytvářejí kolem určitých *ohnisek*. Nejdůležitějšími z nich jsou *příbuzenství, pracoviště, sousedství a spolky*. Tato ohniska jsou součástí městské struktury příležitostí. Čím je město větší, tím mnohočetnější je tato struktura příležitostí. Sociální síť a struktura příležitostí vedou k vazbám obyvatel k městu. Tyto vazby závisí také na délce bydlení, na velikosti města a na úrovni vzdělanosti obyvatel.

Friedrichs souhlasí s typologií amerických sociologů Wellmana, Carringtona a Halla (1988), podle které *lze rozdělit postoje k existenci komunit ve městě do tří základních typů:*

1. Prvním a pesimistickým typem je stanovisko, podle kterého je *komunita ve městech ztracená* („community lost“). Obyvatelé měst jsou vykořenění, jejich vzájemné vztahy jsou povrchní a neúplné. To vede často k osobní desintegraci.

2. Druhým a optimistickým typem je stanovisko, podle kterého je *komunita ve městě spasena* („community saved“). i ve velkoměstech existují homogenní čtvrti s vysokým stupněm identity a vysokým stupněm sociální soudržnosti.

3. Třetím a realistickým typem je stanovisko, podle kterého lze hovořit o *osvobozené komunitě* („community liberated“). Města nejsou tvořena individui bez sociálních vztahů. Ani lidmi, kteří by patřili do jakési zachráněné vesnické komunity. *Jsou spíše složena ze sítí jednotlivců, sítí, které se rozprostírají po celém městě.* Tito jednotlivci nejsou vázáni k čtvrtím, nýbrž k městu jako celku. Jsou také zbaveni tlaků a sociální kontroly vesnice a vytvářejí si nové vazby a tím také nové sociální tlaky.

Friedrichs považuje tento třetí typ za skutečně realistický popis situace dnešního evropského velkoměsta a souhlasí s ním. Nedotýká se však příliš psychologických a kulturních stránek formování územních společenství ve městech. Na ty upozornila další skupina autorů.

2.4.3. Kritické pohledy německé sociologie na sousedství a rozšíření ekologického pojetí -příklad Bernd Hamma.

Již v 70. letech minulého století někteří němečtí sociologové (Atteslander, Hamm 1974) soudili, že tradiční sociálně ekologické paradigma, které pracovalo s *modelem ekologického komplexu* (Duncan 1959, Duncan, Schnore 1959) známým jako POET, jehož základními prvky byly: Population, Organisation, Environment, Technology, nestačí k porozumění města. Považovali ho za příliš strukturalisticko-deterministický. Navrhli změnit urbánní sociologii na obecnější „sociologii sídel“ (Siedlungssoziologie) a zejména zdůraznili, že *při sociologickém výzkumu města se musí pracovat s třemi propojenými dimenzemi. S dimenzí sociálně morfologickou (ekologickou), na druhém místě s institucionální dimenzí a za třetí s dimenzí sémiotickou, čili kulturní.* Ty všechny se s časem mění, a proto dalším prvkem byl čas.

To změnilo i pojetí územních komunit, zejména zdůrazněním sémiotického, kulturního, vývojového a lze dodat

i psychologického rozměru těchto komunit. *Nestačí znát jen strukturu obyvatelstva určitého území a vztahy mezi jeho obyvateli a jejich sociální sítí, ale je nutno znát také faktory identifikace lidí s určitým místem.* K těm patří kvalita obytného prostředí včetně architektury budov, uspořádání prostorů a symbolická síla lokality, která je často spojena s historií místa. Všimneme si tohoto posunu především v pracích Bernd Hamma. Německých sociologů, kteří zdůrazňovali tuto stránku městských komunit, bylo ovšem více. Pro zachování stručnosti naší studie se však omezujeme na výklad koncepcí B. Hamma.

Tento autor nejjasněji vyložil své názory v učebnici. „Einführung in die Siedlungssoziologie“ (Úvod do sociologie sídel), která vyšla v roce 1982. Hamm již v úvodní části své učebnice napsal: „Byt, dům, sousedství, čtvrť, město, region, země nebo svět jsou jakési prostor-chování-systémy (Raum-Verhalten-Systeme), jejichž význam je v každodenním chování rozdílných sociálních skupin ... zcela odlišný. v sociologické analýze takového chování musíme tyto rozdíly vzít v úvahu a je proto

nesprávné činit obecné závěry – např. o sousedství – aniž bychom řekli, jaké skupiny se týkají.“ (Hamm 1982, str. 35).

Otázku územních komunit, zejména sousedství, Hamm pojednává v subkapitole nazvané 'Teritoriální chování'. Zdůrazňuje v ní *tělesnost člověka*, skutečnost, že máme těla, že někde spíme, pracujeme, odpočíváme, že tedy někde *sídlíme*. Je nutno reflektovat lidskou physis i lidskou fyziologii. To umožňuje pochopit, co znamená pro člověka *teritorium*. Dalším krokem je zabývat se sociálním významem toho, jak materiální prostředí, konkrétně jak věci, ze kterých je prostředí složeno, na nás působí. v tom sleduje Hamm koncepci, kterou razil jiný a starší německý sociolog Hans Linde v málo známé knize „Sachdominanz in Sozialen Strukturen“ (Dominance věcí v sociálních strukturách), (1972). Hamm pak postupně sociologicky interpretuje jednotlivé lidské prostory, od nejužšího osobního prostoru, přes obydlí, sousedství až k obytné čtvrti a „veřejnosti“. Je zapotřebí uvést, že Hammovy úvahy o sousedství v pojednávané učebnici se opírají o jeho starší monografii: „Betrifft: Nachbarschaft“ (Týká se sousedství)

z roku 1973. Podobně vyznívá i starší studie německého sociologa Helmuta Klagese „Der Nachbarschaftsgedanke und die nachbarliche Wirklichkeit in der Grosstadt“ (Myšlenka sousedství a realita sousedství ve velkoměstě“, z roku 1969.

Jestliže lze obydlí chápat jako rozšíření osobního prostoru, lze sousedství interpretovat jako rozšíření obytného prostoru. Hamm pak *definuje sousedství jako sociální skupinu, jejíž členové jsou ve vzájemném styku díky tomu, že bydlí navzájem blízko*. Tyto sousedské skupiny jsou relativně malé a zahrnují obvykle jen několik domácností, a to nejčastěji podobného sociálního statusu. Obecně lze říci, že *sousedství má doplňující funkce. To jest pomoc v případě potřeby, funkci socializace, sociální kontroly a komunikace*. Závislost intenzity sousedských vztahů na sociální vrstvě se projevuje tím, že *domácnosti nižších vrstev mají více rozvinuté sousedské vztahy než domácnosti vyšších vrstev*. Důvod je zřejmý, *méně zámožní, sociálně slabší potřebují pomoc a podporu sousedů více než domácnosti bohatší a s vyšším sociálním statusem*. To ovšem zesiluje i sociálně kontrolní a regulační funkci

sousedství v územích obývaných domácnostmi s nižším sociálním postavením.

Velký význam má sousedství pro osoby s omezenou pohyblivostí, tj. pro děti, staré lidi, invalidy a zčásti i pro ženy v domácnosti Pro mobilní osoby (např. pro mladé samostatné muže a ženy) je téměř bezvýznamné. Dlouhá diskuse o tom, zda i ve velkoměstech existuje sousedství, je podle Hamma ukončena. Sousedství existuje, ale v jiné než tradiční podobě a zároveň platí, že *z dlouhodobého hlediska význam sousedství klesá, i když ne pro všechny sociální skupiny ve stejné míře.*

Hamm také soudí, že i v Německu v důsledku rostoucího počtu neněmeckých přistěhovalců – zejména Turků – má smysl užívat pojmu klasické chicagské ekologie, tj. pojmu natural area (přirozené oblasti). Jde o oblasti se sociálně nebo etnicky homogenním obyvatelstvem, a také homogenním bytovým fondem, což se projevuje ve vědomí identity s daným územím a také v kognitivních mapách ostatních obyvatel města. Obvykle fenomén přirozené oblasti souvisí se sociálně-prostorovou segregací takové

oblasti. K tomu je zapotřebí dodat, že s mírou rostoucí segregace, polarizace, nebo také tzv. rezidualizace sociální struktury evropských měst, *začíná mít sousedství novou, často kvazi obrannou funkci.*

A zde je patrný posun v německém a zdá se i evropském uvažování o povaze soudobých sousedství ve velkoměstech. *Roste totiž význam lokálních subkultur.* Ukazuje se podle Hamma, že vybavení sociální infrastrukturou, systémy norem, a vzorce (způsoby) chování jsou navzájem ve dvojím kauzálním vztahu. Na jedné straně kvalita bytu, nabídka bytů a infrastruktura daného území působí, jako *selektivní filtr* při rozhodování lidí o místu kde chtějí bydlet a na druhé straně působí zpětně na to, jak obyvatelé toto vybavení infrastrukturou a úroveň bydlení vnímají, využívají, provozují a mění. *Je to posun k úplnějšímu chápání obsahu sousedství, zejména její semiotické stránky. Místo, kde žijeme, nemá jen strukturální sociálně-ekonomické, nebo sociálně-funkční dimenze, ale také kulturně-významové.* Jak uvidíme z jedné z dalších kapitol, to je jedna z posledních významných inovací

sociologického pohledu na význam sousedství v evropských velkoměstech.

Závěrem lze říci, že v německé sociologii byl zájem o otázky komunit po 2. světové válce o něco slabší než v americké a britské sociologii. To souviselo s historickými zvláštnostmi vývoje německé společnosti i myšlení. Díky jasnému rozlišení významu pojmu *Gemeinschaft* a *Gemeinde* jsou německé koncepty jasnější než některé anglosaské. Paralelně s teorií, která vyznívala kriticky vůči přeceňování role komunit v městských společnostech, německá sociologie rozvinula již brzy po válce intenzivní empirický výzkum městských struktur.

Reprezentantem kritické teorie byl Hans Paul Bahrdt, který rozvinul kritiku německého antiurbanismu a historicismu. v rámci empirického výzkumu byl intenzivně rozvíjen výzkum sociálních kontaktů obyvatel měst a zejména výzkum sociálních sítí ve městech. Město bylo postupně chápáno v německé sociologii jako síť sociálních sítí. Kombinace některých amerických psychologických prací s německými sociologickými pracemi o roli prostoru a lidských artefaktů ve struktuře společnosti, vedla k otevření

cesty k semiotickému a kulturnímu pojetí městských územních komunit.

3.1 Novější a současná pojetí územních komunit v zahraničí – vývoj po roce 1980

Z rozboru literatury o otázce komunit vyplývá, že zájem sociologů, ale také urbanistů, architektů i komunálních politiků o toto téma byl největší v období, které lze zhruba vymezit roky 1950 až 1980. Lze vyslovit hypotézu, že tento intenzivní zájem o otázky komunit ve městech byl spojen s rozvojem sociálního státu v západních společnostech.

Nicméně i po tomto období vrcholného zájmu, se otázkami komunit ve velkoměstech, ale i na venkově, sociologie nadále zabývala. Zčásti se vracela k některým standardním tématům, např. k roli sousedství v soudobých velkoměstech, k otázce o zanikání územních komunit ve městech, ale také k historickým studiím o formách komunit v 19. a 20. století. Např. tomu, do jaké míry existovaly ve starých dělnických čtvrtích v době začínající a střední fáze industrializace tak silné projevy solidarity

a vzájemné podpory, jak se někteří sociologové donedávna domnívali.

Hlavní změnou je však *zkoumání důsledků změn soudobého kapitalismu a důsledků ekonomické globalizace v struktuře a významu územních společenství a lokalit ve městech*. Již v analýzách na začátku 80. let se zkoumaly jednak *důsledky centralizace institucí a organizací sociálního státu, jednak o něco později dopady oslabování sociálního státu*

Z hlediska důsledku rozvoje sociálního státu spojeného s centralizací, je důležitá britská studie Petera Willmotta a Davise Thomase (Willmott v 50. letech vedl, významný Centre for Community Studies v Londýně). „Community in Social Policy“, kterou vydal roku 1984 Policy Studies Institute v Londýně. Willmott s Thomasem v studii poukázali na to, že v 80. letech lze ve Velké Británii opět pozorovat výrazné zvýšení zájmu o komunity. Jak vysvětlit tuto novou vlnu zájmu o komunity?

Autoři uvádějí několik příčin. Jednou z nich je kritický postoj politiků a administrátorů vůči velikým – zejména zdravotnickým – institucím a snaha těchto

lidí přenést péči o nemocné co nejvíce do rodin a komunit. Druhou příčinou, která souvisí s chováním obyvatel měst v poválečném období, je silný růst mobility lidí jak obecně, tak zejména ve vnitřních částech měst. Oslabení tradičních komunit, které tím bylo stimulováno, se lidé začali bránit tím, že rozvíjeli organizované a politizované formy sousedských skupin. Byla to např. sdružení nájemníků, sdružení obyvatel určité lokality apod. Tato „moderní susedství“, jak je začali označovat britští sociologové, nahrazovaly „tradiční susedství“, která skutečně zanikala.

Významnější však byly podle Willmotta a Thomase další dva poválečné trendy. v oblasti institucionální to byla skutečnost, že místní vlády a veřejná správa se vzdalovaly svými strukturami od „obyčejných lidí“ a to v době, kdy také růst velkých – často multi-nacionálních – firem se projevoval tím, že také v ekonomické sféře se instituce rovněž vzdalovaly lidem. Na to navázaly navíc reformy britské místní správy, které vedly k vzniku větších geografických celků, sloužících podstatně většímu počtu občanů než před reformami.

Na všechny tyto změny, odcizující lidi a instituce, reagovala veřejnost kriticky. Přispěla k tomu i další změna: pocit, že mnohé idealistické poválečné změny, jako byla instalace státu blahobytu, veřejného zdravotního systému, veřejná bytová výstavba a obnova vnitřních částí měst, nebyly dobře provedeny. Rostla deziluze z neosobního a necitlivého stylu aplikace těchto společenských opatření. Za této situace byla pak hledána východiska v komunitních akcích a v posílení komunitní politiky.

Neméně závažný byl posun v chápání role komunit ve městech *v důsledku proměny průmyslových měst na města post-industriální. Tato změna vedla k oslabování významu sousedství a jiných forem komunitního života. S deindustrializací souvisel růst sociálních nerovností.* S rostoucí nerovností souviselo i zanikání solidarity v lokálních společenstvích a naopak růst individualizace.

V souvislosti s tím se znovu začala častěji analyzovat sociální segregace a formování ghett („ghettoizace“) ve městech. „Návrat“ sociální otázky do měst posiloval zájem o komunity. To byla změna

politická. Její součástí byla skutečnost, že po roce 1980 se začala rovněž více zkoumat *otázka politického významu lokalit, čtvrtí i sousedství, čili začal se soustavně zkoumat tzv. efekt sousedství ve volebním chování občanů.*

Kromě toho mohla být již v 80. letech sociologicky vyhodnocena *participace občanů na územním plánování a komunální politice*, která se často opírala o koncept sousedství. Toto období bylo totiž dobou velkého úsilí komunální politiky „vtáhnout“ občany do spoluúčasti na procesech plánování měst a fungování měst. Byly již také k dispozici výzkumy *důsledků přestavby měst* pro jejich komunitní strukturu, většinou negativní.

A z teoretických pohledů byla v tomto období intenzivněji než dříve, zkoumána *otázka semiotické a kulturní báze územních komunit a role lokalit v soudobých společnostech.* Intenzivněji než dříve se zkoumá *otázka citového a kulturního vztahu lidí k místu, kde trvale žijí.* Zkoumá se *otázka „domova“ přes paralelní vědomí rostoucí geografické mobility, nebo právě proto.* Vysoce mobilní společnosti mohou v některých svých segmentech reagovat na tuto mobilitu úsilím o nalézání místa, se

kterým se mohou identifikovat a kde se také cítí bezpeční.

Obecně lze konstatovat, že na prvním místě roste zájem o *politické aspekty celospolečenských změn a o důsledky ekonomické globalizace na komunity ve městech, ale i na venkově*. S tím souvisí i úsilí porozumět hlouběji vztahu mezi lokálním a globálním (otázka „glocality“). To jsou nejdůležitější posuny v pohledu na komunity v tomto posledním období oproti předchozím fázím sociologického výzkumu. Na druhém místě *roste v tomto období zájem o kulturní, emocionální a bezpečnostní aspekty funkce územních společenství ve městech*.

Následující část studie shrnuje hlavní výsledky těchto novějších a současných analytických prací. Nezabýváme se zde však tentokrát pracemi podle jednotlivých zemí. *Pokoušíme se především vystihnout trendy, které obecně platí pro západní společnosti*.

3.1.1. Komunity nelze zkoumat bez přihlédnutí k celospolečenským a globálním a změnám

Nové pojetí komunit a zejména územních společenství ve městech bylo do značné míry výsledkem poznání, že představa o tom, že město je jakousi mozaikou přirozených a prostorově vymezených sociálních oblastí (natural areas), jak předpokládala chicagská škola, anebo mozaikou funkčních oblastí, jak předpokládala funkcionalistická koncepce města, neodpovídá plně skutečnosti. Již teorie sociálních sítí ukazovala na meze ekologického a funkcionalistického, případně úzce geografického přístupu. Důraz na svět toků a velké mobility, v němž žijeme, musel vést k novému pohledu na komunity.

Jak dokumentoval David Byrne (2001) řada autorů, např. M. Albrow (1997) ukázala, že koncept sítí není omezen jen na vztahy a interakce uvnitř měst, ale také na vztahy mezi lokálními jednotkami a strukturami širšími (regionálními, státními), včetně globálních. Albrow konstatuje, že v podmínkách modernity a ještě více v podmínkách post-moderních

společností, neexistují stabilní a neproměnné komunity, nýbrž „socio-sféry“, které jsou rovněž součástí proměňujícího se globálního systému.

V rámci rozsáhlé diskuse o významu tzv. community studies, které se rozvinuly v 80. a 90. letech minulého století, vznikl známý pojem „glokalizace“ (R. Robertson, 1995), který vyjadřoval toto nově vzniklé propojení globálního a lokálního. Celá tato diskuse se odehrávala v době, kdy se rozvíjela rovněž teorie globálních měst. Jeden z autorů, který se zabýval vztahem lokálního a globálního, O'Byrne, shrnul názor na toto „glokální“ pojetí lokalit takto:

„Lokality se mohou považovat za konstrukce nejistého sociálního řádu ve světě toků. Tento řád, tato identita... je konstruována ve vztahu k:

- a) objektivní struktury hmotných podmínek, ve vztahu k hmotným lokalitám, a tokům lidí,
- b) normativní struktury hodnot a tradic, a
- c) interakci lidí a kultury v dané hmotné lokalitě, kterážto interakce vede k trvalému definování a redefinování lokálního“ (O'Byrne, 1997, str., 74).

Toto propojování lokálního s celospolečenským a globálním, je jako obecná teze realistické, má ovšem také problematickou stránku. Základní a těžkou otázkou totiž zůstává, které příčiny, které podněty z makrosféry způsobují změny v mikrosféře, kam nepochybně městské komunity, městská sousedství patří. Kolem toho vznikla v 80. a 90. letech rovněž velká diskuse. Stanoviska účastníků byla pochopitelně podmíněna světonázorovou, nebo i čistě politickou orientací diskutérů. v řadě případů však byly tyto názory podrobeny empirickému testování, které odhalilo řadu zajímavých souvislostí. Na hlavní v tomto přehledu poukážeme.

K nejčastěji uváděným celospolečenským změnám západních společností, které se promítají do struktury a fungování městských komunit, včetně těch nejmenších, tj. sousedství, patří:

- *proměna industriální společnosti na společnost služeb, podle některých autorů proměna industriálního kapitalismu na kapitalismus služeb, v dimenzích měst to znamená deindustrializaci měst,*
- *změny v odvětvové, a také v sociální struktuře obyvatelstva soudobých*

- společností, jejíž součástí je *rostoucí sociální nerovnost*, v některých případech polarizace obyvatelstva z hlediska sociálního statusu, vznik nových forem chudoby, rostoucí zaměstnanost žen v méně atraktivních částech služeb, vznik nových podob neprůmyslového proletariátu,
- *zpomalení až stagnace růstu počtu obyvatel, demografické stárnutí obyvatelstva a jeho ekonomické i sociální důsledky, prodlužování střední délky života, změny v reprodukčním chování obyvatelstva, vznik nových typů domácností* (tj. proměny rodin, růst podílu matek s dětmi, růst podílu domácností jednotlivců, apod.), v Evropě *rostoucí podíl přistěhovalců z neevropských oblastí*,
 - přeměna sociálního státu, nebo podle mnoha autorů *oslabování a ústup sociálního státu*, proměny systému zdravotnictví a sociálních služeb vedoucí k omezení veřejných zdrojů na jejich financování,
 - *změny hodnotových orientací*, ústup tradičních forem náboženství a církví, potřeba bezpečí, vědomí rizik,

uvědomování si vlastní osobnosti, individualizace, důraz na ekologické hodnoty, hledání nových mezilidských vztahů, hledání uznání jinými,

- *změny způsobu života*, rostoucí diferenciací způsobu života i hodnotových orientací vznik specifických životních stylů, hledání nových zážitků (osobnostních, prostředí, cestování, turismus, drogy), rostoucí mobilita spojena s automobilizovanou společností, rostoucí význam komunikace na dálku.

3.1.2. Na pojetí komunity působil po 70. letech 20. století také vývoj samotných měst

Struktura, fungování a význam územních společenství, včetně sousedství, se měnily také v důsledku vývoje měst a vývoje faktorů, které na města působily. Není pochyb o tom, že vývoj měst byl závislý na širším společenském kontextu a že byl tudíž rozdíl mezi vývojem měst v socialistických a kapitalistických zemích Evropy. Vzhledem k tomu, že se v této studii zabýváme především proměnami komunit v západních společnostech, vybrali jsme jako příklad vývoje měst

Spolkovou republiku Německo. SRN je pro nás důležitá proto, že její sídelní struktura je podobná té, která existuje u nás a existuje řada dalších podobností. Uceleně se změnami měst v SRN zabývá Bernard Schäfers (1984) Je to autor, který se soustavně věnuje společenským změnám v SRN řadu desetiletí a je zároveň předním německým sociologem města.

Ve studii „Some Remarks on Urban Development in Western Germany. a Change in Attitudes, Values, and Preferences?“ Schäfers(1983) nejdříve konstatuje, že hlavními determinantami vývoje měst v SRN po roce 1949 byly dominance ekonomických faktorů, především rychlá automobilizace, a rychlá změna ve struktuře práce a hospodářských sektorů. v roce 1949 bylo v SRN zhruba půlmilionů soukromých automobilů, v roce 1983 bylo těchto vozů 22,5 milionů. Ve stejném období byla ukončena ve statistickém slova smyslu industrializace SRN, neboť proti roku 1949 klesl podíl osob pracujících v zemědělství z 24 procent na 6 procent v roce 1983. *Vývoj měst byl v tomto období jednostranně podroben působení tzv. věcných faktorů* (Sachzwänge), které vedly k stále většímu

oddělování místa práce a bydlení (Schäfers, 1983, str. 152-153). Nikdy dříve v dějinách Německa neprobíhal tento proces tak intenzivně. Toto masivní působení věcných faktorů neumožňovalo zamýšlet se nad jinými městotvornými faktory, např. sociálními, hodnotovými a také ekologickými. *Převažovala ideologie expandujícího tržního hospodářství. Města byla tudíž formována především ekonomickým růstem, rostoucím blahobytem obyvatelstva, zejména zlepšením úrovně bydlení, intenzivní prací a zážitkem vlastního automobilu.* Tato „věcnost“ byla dlouho přijímána veřejností a teprve od poloviny 60. let se začínají ozývat protesty, jakým byla např. kniha psychiatra Alexandra Mitscherlicha „Die Unwirtlichkeit unserer Städte“ (Nevlídnost našich měst) vydaná roku 1965.

K vážným deficitům tehdejší výstavby měst patřil také *úpadek veřejné sféry a ztráta městské veřejnosti. Nefungovala dobře interakce mezi občany a jejich preferencemi na jedné straně a experty výstavby měst na straně druhé.* Schäfers uvádí zajímavé důvody: „Hlavní příčinou tohoto stavu je skutečnost, že městský život není již schopen stimulovat určitý

druh komunitního chování, protože se změnilý pracovní a životní podmínky a také sousedská pomoc. Zde, tak jako v mnoha jiných společenských oblastech, formy komunitního chování lidí musí být rozvíjeny, tj. „organizovány“. (Schäfers, 1983, str. 155).

V dalším období, kterým se v této části naší studie zabýváme, tj. po roce 1980, se problémy měst značně změnilý. Po první naftové krizi v roce 1973 se začalo v Evropě ekonomické klima měnit. Končilo období ekonomického růstu, nastalo období hospodářského zpomalení a v 80. letech období trvalé ekonomické recese. Vyznačovalo se relativně vysokou úrovní nezaměstnanosti, relativním snížením obecné životní úrovně a omezením obecných rozpočtů.

To se ve městech projevilo řadou důsledků. Patřily mezi ně:

- úsilí zmenšit vzdálenosti mezi obytnými sousedstvími a místy práce,
- růst významu jízdních kol pro cesty do práce, nákupy, a pro cesty ve volném čase,
- růst významu sousedství a rozvoj možností jejich vzniku, zejména při oslabování sociálního státu,

- růst významu rekreace v blízkosti bydliště a omezení dlouhých cest za rekreací,
- zvětšení lokálních rekreačních ploch ve vnitřních částech měst a na okrajích měst.

Situace začala být obtížná, protože města byla místy, kde se sociální problémy vzniklé v důsledku ekonomické recese výrazně projevovaly, avšak příčiny těchto problémů byly mimo města, tj. na národní, nebo globální úrovni. Řada měst nebyla schopna tyto problémy uspokojivě řešit, a proto tehdy vznikl pojem „nezvládnutelnosti měst“ (*ungovernability of cities*) (Klose, 1975).

Byla to rovněž *doba konce euforie spojené s plánováním měst*. V podstatě to byl podle řady autorů konec efektivního územního plánování měst, které bylo nahrazeno tím, co Karl Popper nazval „dílčí sociální technologií“ („piecemeal engineering“) (Popper, 2000, str. 51).

Institucionální možnosti zlepšovat stav měst se zmenšovaly a v této situaci podle Schäferse by mohla pomoci změna hodnot a preferencí obyvatel měst. *Tato změna by se mohla projevit prostřednictvím participace občanů na plánování měst a na*

městské politice. Byl to přesun od strukturálního, ekologického a funkcionálního pojetí města k teoriím, které berou více v úvahu lidské hodnoty, postoje a preference. Sociologicky řečeno byl to přesun od důrazu na objektivní nástroje organizování města k subjektivním politickým tlakům ze strany městských občanů. Ty by měly být podle Schäferse opřeny právě o tyto hodnotové orientace a měly by vytvořit solidní základnu pro nové humanistické městské občanství.

K tomu lze poněkud skepticky dodat, že to byl příliš optimistický závěr, kterému neodpovídal další vývoj evropských měst. Participace občanů nedosáhla té úrovně, jak se čekalo a aktivita dalších aktérů působících na formování měst, zejména developerů a jiných obchodních subjektů, které neměly jako cíl posílení komunit, se ukázala být mnohem efektnější. Za této situace pak i úsilí záměrně vytvářet městské komunity a podporovat existující tradiční a již existující sousedství, nebyla příliš úspěšná.

Stalo se však také zřejmým, že k posílení právní a společenské subjektivity městských spontánních, neadministrativních společenství, je

nezbytná právní úprava jejich funkce a postavení a vytvoření příslušného institucionálního rámce. Nejvíce je to zřejmé v oblasti bydlení, konkrétně v oblasti věcné a právní úpravy správy bytového fondu.

Pozitivní chápání role komunit ve městech bylo sice zachováno, ale důraz byl přesunut na otázky hodnot a motivací lidí a na praktické postupy, pomocí kterých by se humanistické hodnoty, ale také legitimní zájmy obyvatel měst mohly realizovat. V podstatě to byla politizace pohledu na městskou governance a na územní plánování měst.

3.1.3. Názory na smysl městských komunit ke konci 20. století a v současnosti

Není pochyb o tom, že politizace pohledu na městské komunity souvisela s obecným společenským vývojem v západní Evropě a s reakcí občanů na probíhající změny. Především souvisela v té době s úsilím o demokratizaci governance a územního plánování západoevropských měst a s kritickým postojem vůči sociálním důsledkům neo-liberálních hospodářských a sociálních

politik, které se stále více uplatňovaly v zemích západní Evropy a USA.

Jak upozorňuje řada autorů, přeměna industriálních společností na společnosti služeb, spojená často s deindustrializací měst vede kromě toho k rostoucím sociálním nerovnostem, k územní segregaci a k fenoménu, který je označován jako rezidualizace (srv. k tomu Aehnelt, Gubek, Horniny, Häussermann, 2009). Rezidualizace je spojena se snížením sociální soudržnosti měst a s omezením životních šancí prostorově segregovaných skupin obyvatelstva měst. v těchto situacích, při současném ideologickém zdůrazňování demokracie ve společnosti, nutně musí docházet k politickému napětí, a tím i k politizaci problémů spojených s životem v jednotlivých, zejména segregovaných částech měst, a k hledání cest jak posílit demokratické procesy v řízení měst.

Jednou z možností jak neo-liberálním politikám a jejím důsledkům čelit, bylo úsilí o zvýšení participace občanů na politickém řízení města, na správě bytových fondů, a na územním plánování měst. a protože převládalo přesvědčení, že v menších územních celcích (čtvrtích,

sousedstvích, apod.) je participace občanů snadnější a pravděpodobnější, spojoval se koncept městské komunity s celou velmi rozsáhlou otázkou občanské participace. Různé formy komunitních aktivit, komunitních shromáždění (community forums), petice, programy, ale také protesty proti určitým rozhodnutím (zejména o přestavbě měst a čtvrtí), nebo dokonce laické formy alternativních územních plánů, se staly novým rysem diskurzu o městech a jejich menších částech, tj. také o komunitách. v tomto období se uskutečnily takovéto komunitní aktivity ve stovkách evropských měst. Vznikaly také střešní organizace usilující o koordinaci tohoto úsilí, o výměnu zkušenosti a hledání vhodných nástrojů, jak postoje a názory občanů komunit uplatnit v rozhodnutích municipálních vlád.

Toto demokratizační hnutí opírající se o participaci občanů bylo nejsilněji rozvinuto v Holandsku, v Dánsku (ve správě bytů), bylo rovněž silné v Rakousku a Spolkové republice Německo, a v nordických zemích. Nemělo příliš velký význam ve Velké Británii, Francii a v zemích jižní Evropy a samozřejmě také

v socialistických zemích východní Střední Evropy.

Existuje rozsáhlá literatura o myšlenkových a hodnotových východiscích této participace, o nástrojích participace a o jejich efektech. Jedním z nejdůkladnějších přehledů v tomto směru je práce Rudolfa Edlingera a Hugo Potyky „Bürgerbeteiligung und Planungsrealität“ (Participace občanů a realita plánování) vydaná ve Vídni roku 1989. Autoři shrnuli pozitivní stránky participace do následujících bodů:

- participace občanů může politikům a správě měst pomoci k úplnějšímu pochopení problémových situací
- participace může přispět k tomu, že pohled na problémy města a jejich částí ze strany politiků, úředníků, investorů a obyvatel, se může změnit
- participace občanů... může plnit roli včasného varovného systému tím, že upozorní systém na skryté problémy
- tím participace občanů pomáhá při přípravě rozhodnutí ze strany reprezentativních grémií, zejména z hlediska upozornění na kritéria, která jsou spíše pocitová, než jasně daná
- participace občanů vede k tomu, že občané se seznámí s problematikou nebo záměry plánovačů
- participaci občanů lze také chápat jako smysluplnou činnost ve volném čase
- široká účast občanů na politických procesech tzv. nižší úrovně může být pojatá jako škola demokracie. (Edlinger, Potyka 1989, str. 320-321)

Dodejme na závěr této části, že i ve Velké Británii, kde myšlenka participace občanů na řízení a plánování měst nebyla tak silná jako jinde v Evropě, byla v 80. a 90. letech kritizována představa o apolitičnosti územního plánování. *Územní plánování není ryze vědeckou nebo technickou a expertní procedurou, zahrnuje vždy odkazy na hodnoty, na cíle, na to jaké kvality má mít prostředí, ve kterém lidé žijí* (srv. Taylor, 1999)

A jestliže se připustí, že toto pojetí řízení a plánování měst by více odpovídalo reálné povaze těchto městských procesů, otevírají se tím logicky cesty k participaci občanů. Neboť oni jsou v demokratických zemích důležitými formulátory hodnot, které by měly určovat kvalitu životního prostředí. Participace může mít ovšem

různé stupně jak ukázala již v roce 1969 Sherry Arnstein ve své studii o tzv. „žebříku participace“ (Ladder of Citizen participation). A zároveň se stává legitimní otázka, v jakých skupinových formacích se tato participace realizuje. Zde je most k našemu problému komunit.

Tam, kde existují alespoň rudimentární podoby městské komunity chápané jako soustava komunikací mezi obyvateli, existence společných hodnot a zájmů, ale i protestů, a existuje identifikace s lokalitou, je snadnější tuto participaci realizovat. Lze však také naopak tvrdit, že městské komunity vznikají v důsledku politické mobilizace obyvatel určité lokality. *Obrana, konflikt se složkami městské správy, protesty proti určitým urbanistickým řešením apod., jsou v současné době pravděpodobně závažnějšími faktory formování městských komunit než vzájemné a svým způsobem rutinní vztahy pomoci a kontroly mezi příbuznými a sousedy.* To ovšem nepopírá existenci těchto vztahů a jejich význam. Politizace pohledu na městské komunity však odhalila ty stránky komunitních procesů, které byly dosud opomíjeny, anebo nebyly aktuální. Proto je účelné

rozlišovat mezi „tradičním sousedstvím“ a „moderním sousedstvím“, jak to vyjádřili britští sociologové.

Druhým pojetím, které v tomto období nabylo na významu, lze nazvat environmentálním pojetím městských komunit. Jde o široký pohled, který zahrnuje jak kvality přírodního prostředí, tak i kvality urbanistické, kvality artefaktů a jejich uspořádání, kvality obytného prostředí z hlediska bezpečí, ale také kvality semiotické (čitelnost, srozumitelnost, uspořádanost, symbolickou úroveň, odkazy na historii místa, prostoru atd.). Jde o velmi rozsáhle pole, které je v současné době součástí bohatě rozvinuté environmentální psychologie. *Z hlediska našeho tématu je důležité zjištění, že některé prostory ve městech umožňují identifikaci obyvatel s danou lokalitou – díky svým komplexním kvalitám – jiné nikoliv.*

3.1.4. Nové pohledy na stará témata

Všímáme si zde těch studií, které přinášejí nové a neobvyklé pohledy. Jedním z těchto témat je otázka, *do jaké míry je realistická představa o silné solidaritě v dělnických čtvrtích v době začínající*

a střední industrializace. v některých urbanistických i komunálně politických koncepcích se totiž objevovala snaha „obnovit“ ducha vzájemné pomoci a komunikace mezi lidmi v městských čtvrtích pomocí urbanistického uspořádání a investic do sociální infrastruktury plánovitě vytvářených sousedství, nebo okrsků. Do značné míry byla podporována názory řady významných sociologů, kteří byli přesvědčení o existenci solidárnější pre-industriální a pre-urbánní společnosti. Kriticky orientovaní analytici si však začali klást otázku, zda vlastně ta představa o harmonickém a solidárním životě v převážně venkovské společnosti a později ve starých dělnických čtvrtích není jakýmsi sociálním mythem. v následujících odstavcích uvedeme výsledky přehledu, který publikoval v Německu jeden z kritických amerických sociologů Frederick F. Abrahams na symposiu o „Sociálních problémech průmyslových měst“ (Strubelt, Franckiewicz 1988).

Abrahams na začátku svého příspěvku „Kinship ties among urban proletariat during the industrial revolution“ (Příbuzenské pouta městského

proletariátu během průmyslové revoluce) shrnuje takto názory Simmela, Parka, Znanieckeho, Wirtha a Redforda: tito autoři předpokládali, „že industrializace vedla k zhroucení normativních vazeb, které v před-průmyslových společnostech spojovaly příbuzenství a sousedy žijící v harmonii v rámci malých vesnic.“ (Abrahams 1988 str. 185) Růst moderních průmyslových měst vedl k úpadku smysluplných sociálních vztahů a v důsledku toho také oslaboval celkovou solidaritu společnosti. Tento názor urbánních sociologů byl navíc posilován sociology rodiny, kteří přišli s teorií nukleární rodiny. Tento typ malé a mobilní rodiny odpovídal podle nich lépe požadavkům průmyslových a městských společností. Proto dřívější, tzv. širší rodina, byla nahrazena rodinou nukleární a ta je doplněna prostorově širokou sítí kontaktů s přáteli a známými.

Abrahams tvrdí, že nejnovější sociálně historické práce v Anglii, Francii a v USA tento obraz efektů industrializace a urbanizace značně korigují. A to v řadě bodů, které lze takto shrnout:

- před-průmyslové společnosti v západní Evropě v 17. a 18. století se

nevyznačovaly převahou širších, příbuzenských rodin, naopak 90 procent domácností tvořily rodiny rodičů a jejich dětí

- řada sociálně-historických studií ukazuje, že v před-průmyslovém období nebyly vztahy mezi příbuznými tak vřelé, jak předpokládala urbánní sociologie, hlavním emocionálním vztahem byla pouta uvnitř malé rodiny
- často se zapomíná na to, že industrializace nezačala v Evropě ve městech, ale na venkově, tato skutečnost umožňovala starším synům a dcerám najít zaměstnání v novém průmyslu a zůstat bydlet s rodiči, rodina a nikoliv jedinci byly v raných fázích industrializace považovány za legitimní jednotku zaměstnanosti, to posilovalo, nikoliv oslabovalo roli rodiny
- v pozdějších fázích industrializace, kdy se průmysl začal koncentrovat ve městech, začal v dělnických rodinách růst podíl širších, příbuzenských rodin a nelze hovořit o růstu nukleárních rodin, v Lancashiru v Anglii v polovině 19. století čtvrtina domácností byly domácnosti širší, příbuzenské, tyto domácnosti žily v přelidněných,

nehygienických bytech a tato situace přispívala spíše k napětí a konfliktům v domácnostech, spíše než k harmonickým vztahům

- není ale zároveň pravda, že by průmyslová revoluce a růst městského proletariátu způsobily drastické snížení hospodářských funkcí širší rodiny, ty byly zcela pragmatické, mladí lidé, synové a dcery, ale i příbuzní, zůstávali v těchto širších rodinách a mohli pracovat, to vše však neznamenovalo, že by kooperace, vzájemná pomoc, respekt a důvěra mezi dělníky v průmyslových městech převládaly, byly to složitější vztahy
- vše to nasvědčuje tomu, že to nebyla obecná chudoba městského proletariátu, která by omezovala vzájemnou pomoc mezi domácnostmi a rodinami, ale spíše bylo příčinou střídání období chudoby s obdobími relativního blahobytu. Panovala nejistota, zda pomoc poskytnuta nyní potřebným příbuzným, bude kompenzována v budoucnosti těm, kdo tuto pomoc poskytnou, a tyto nejistoty byly posilovány fluktuacemi kapitalistické ekonomie, zdravotními krizemi a dalšími nejistotami

- solidární vztahy byly ohrožovány rovněž poměrně velkou mobilitou městského proletariátu, která byla způsobena hospodářskými změnami
- je pravděpodobné, že kooperace, solidarita a intenzivní komunikace mezi příbuznými, a také sousedy, o kterých píšou ti, kdo razí pojem „městských vesnic“, byly produktem až 20. století a byly umožněny růstem reálných mezd dělníků, redukcí hospodářských fluktuací kapitalismu, rozvojem sociálního státu a vznikem stabilnějších pracovních míst. To vše zlepšilo podle sociálních historiků také vztahy mezi příbuznými a umožnilo formování vřelejších vztahů v řadě starých městských čtvrtí a sousedství. Nebyl to však návrat k dřívější solidaritě starých dělnických čtvrtí, jak se domnívala řada sociologů v 50. letech minulého století. Vývoj byl zřejmě složitější. Tento realistický historicko-sociologický pohled do minulosti ovšem znamená, že i při úvahách a analýzách vzájemných vztahů rodin, příbuzných a sousedů v městských lokalitách současné doby, je nutno zaujmout kriticko-realistický přístup.

3.1.5 Pohled české sociologie na otázky městských komunit

Česká sociologie a zejména sociální antropologie se zabývala tradičně více komunitami na venkově než ve městech. Svědčí o tom řada monografií o jednotlivých venkovských obcích a analytické studie v rámci sociologie venkova, z nedávno publikovaného přehledu článků, poznámek a recenzí v českých sociologických časopisech (Nešpor, Kopecká, 2011) je zřejmé, že před válkou a také po ní až do roku 1949 se žádný příspěvek nezabýval explicitě sociologií městských komunit.

Empirické analýzy a sociologické úvahy o městských komunitách v Českých zemích se vynořily až v šedesátých letech minulého století. Bylo to zejména v rámci výzkumů prováděných oddělením sociologie města ve Výzkumném ústavu výstavby a architektury (VUVA). Na základě empirických prací z osmdesátých let vznikly pak rovněž některé texty, které na obecné úrovni definují pojem sousedství, jeho funkci a jeho význam v soudobých městech, anebo se obecně

zamýšlí nad otázkou komunit v současných diferencovaných společnostech

V současné době se téma městských komunit vynořilo opět v některých empirických výzkumech měst a také v teoretických úvahách. v následujících odstavcích se pokusíme hlavní zjištění, která tyto dvě vlny výzkumu přinesly, shrnout.

První vlna zájmu o existenci a roli komunit byla spojena s urbanistickým výzkumem v 60. letech minulého století. Byla součástí výzkumu, který měl připravovat přestavbu českých měst. Řešitelem výzkumu bylo urbanistické pracoviště Výzkumného ústavu výstavby a architektury (VÚVA). Projekt vedl architekt Jaromír Štván. v rámci tohoto projektu byly provedeny v letech 1963 až 1965 rozsáhlé sociální průzkumy v čtvrtích určených k přestavbě ve 4 českých městech, tj. v Kladně, Českých Budějovicích (Pražském předměstí), Plzni (Petrohradě) a v Praze Vinohradech (Srv. k tomu Musil, Patderová, 1966). Koncepce těchto průzkumů byla inspirována na prvním místě publikací „Daseinsformen der Grosstadt“ opírající se o výzkum města Dortmundu (Mackensen et al., 1959) a to

zejména pracemi E. Pfeilové v uvedené knize. Na druhém místě to byly práce britského Centre for Community studies věnované dělnickým čtvrtím východního Londýna (Young a Willmott, 1957).

Za hlavní výsledky tehdejších českých průzkumů lze považovat:

1. Zjištění o *existenci tzv. modifikované širší městské rodiny (modified wider urban family)*, kterou objevili američtí sociologové, také v českých městech. Procento domácností, které uvedly, že mají blízké příbuzné buď v domě, nebo ve vzdálenosti do 10-15 minut se pohyboval totiž mezi vysokými hodnotami 50 až 70. Zároveň mezi těmito domácnostmi. Vzájemně příbuzných lidí *existovala poměrně intenzivní vzájemná pomoc*, zahrnující finanční pomoc, dary, pomoc v provozu domácnosti a v hlídání dětí. *20 až 35 procent zkoumaných domácností potřebovala stálou nebo občasnou pomoc svých příbuzných.* Členové těchto domácností se rovněž poměrně často navštěvovali a trávili společně volný čas.
2. *Role sousedství byla ve zkoumaných městských čtvrtích výrazně menší.* Stálá

nebo občasná výpomoc mezi sousedy byla výjimkou a na otázku co se rozumí pod pojmem dobrý soused, velká část dotazovaných odpovídala v tom smyslu, že dobrý soused je ten, který se stará o sebe. Sousedské vztahy byly přijímány jako něco daného, a nebyly považovány za významnou součást sociálního života. Zhruba 10% respondentů uvedlo, že tráví někdy volný čas se sousedy, podstatně větší podíl lidí odpověděl, že tráví volný čas s přáteli a kolegy ze zaměstnání. Nejdůležitější sociální skupinou z hlediska kontaktů a sociálních ve volném čase obecně byla rodina.

V jedné z kapitol knihy Jiřího Musila „Sociologie soudobého města“ z roku 1967, autor shrnul poznatky získané z výzkumu českých měst a srovnávané s výsledky výzkumu v městech jiných evropských zemí do několika závěrů, z nichž nejdůležitější byly:

1. *Existuje bohatá škála lokálních skupin a nelze hovořit obecně o „sousedství“ jako takovém.* Spíše můžeme uvažovat o jakémsi kontinuu různých typů sousedství. Na jedné straně existují uvnitř měst oblasti zcela anonymní s výraznou izolací bydlících...na druhé straně sousedství se silně rozvinutými kontakty mezi rodinami
2. Sousedství má větší význam v dělnických čtvrtích než ve čtvrtích tzv. středních a horních sociálních tříd, v oblastech s malým stěhováním více než v oblastech se silnou mobilitou.
3. Z hlediska dlouhodobých trendů se funkce lokálních skupin zmenšuje. Je to důsledek zvětšené pohyblivosti městského obyvatelstva a také změn psychologických, které vedou k důrazu na svobodný výběr lidí, se kterými chtějí být obyvatelé měst ve styku. Sousedství však plní určité důležité sociální funkce pro méně pohyblivé složky obyvatelstva, pro děti, matky s malými dětmi a pro staré lidi.
4. I když se bude s rostoucím akčním rádiem lidí snižovat váha lokálních skupin, zůstanou i v budoucnosti doplňkem ostatních sociálních okruhů, ve kterých se bude městský člověk pohybovat. Bylo by však nerealistické přeceňovat jejich význam a snažit se na jejich základě vybudovat jednu

z důležitých (tj. sociální) složek teorie stavby měst. (Musil, 1967, str. 222-223).

V šedesátých letech se uskutečnil rozsáhlý sociologický výzkum Ostravy jako reprezentanta průmyslových měst. v jeho rámci byl v jednom z celoměstských sociálních průzkumů zjišťován stav sousedství v Ostravě a v jejich jednotlivých sociálně morfologicky odlišných částech. Tak jako ve výzkumu území určených k přestavbě ve shora uvedených městech, byly zjištěny některé typické znaky sociálně-prostorové struktury našich měst. K nim patřily zejména:

- Poměrně silná koncentrace navzájem příbuzných domácností v jednotlivých částech města, zhruba 28 % respondentů v městě jako celku uvedlo, že mají příbuzné, se kterými se navštěvují ve vzdálenosti do 1 kilometru, přičemž v některých částech Ostravy takto odpovědělo 30 až 40 % respondentů.
- Mezi příbuznými existovalo jak přijímání, tak i poskytování pomoci, zhruba 14 až 16 procent domácnosti potvrdilo vzájemné peněžní výpomoci

a zhruba čtvrtina domácností uvedla, že se vzájemně pomáhá s jinými příbuznými.

- Podstatně méně byla rozvinuta pomoc mezi sousedy. Potřebu pomoci od sousedů uvedlo zhruba 9 procent respondentů a naopak názor, že pomáhají sousedům, vyslovilo 11 procent dotázaných
- Poměrně vysoký byl počet domácností, které uváděly, že v blízkosti jejich bydliště, tj. ve vzdálenosti do 1 km a kolem 1 km, bydlí někdo z jejich přátel nebo známých. v Ostravě jako celku to bylo 33 procent dotazovaných, ale existovaly části města, jako např. centrum města, kde takto odpovědělo téměř 75 procent respondentů, jinde 50-60%.

Uvedené výzkumy v českých městech z 60. let ukázaly, že to, co se zjistilo v jiných zemích Evropy a zčásti i v USA platí přes jisté rozdíly i u nás. Na prvním místě to byla *překvapivě výrazná koncentrace navzájem příbuzných domácností v městských čtvrtích, velký význam vzájemné komunikace a pomoci mezi příbuznými rodinami a menší význam*

vztahů k sousedům a poměrně významná úroveň vztahů k přátelům a známým.

I když sociální vztahy se sousedy neměly velký význam a lokální skupiny byly méně významnou složkou v paletě skupinové struktury našich měst, *existovaly poměrně silné vazby obyvatel k lokalitám jejich bydlišť. To souviselo spíše s psychologickými, případně kulturními dimenzemi vztahu k lokalitě,* a pravděpodobně se známým rysem českého kulturního vzorce: tj. s poměrně nízkou ochotou stěhovat se, měnit bydliště.

Pozdější studie opírající se o rozsáhlý empirický výzkum nových velkých obytných souborů v České republice, která vyšla podnázvem „Lidé a sídliště“ (Musil a kol. 1985), přinesla v podstatě výsledky, které potvrzovaly zjištění z 60. let. Doplnila je o několik zjištění, která vyplývala z toho, že tento výzkum z 80. let byl zaměřen především na nové obytné soubory v 7 českých městech. Ve všech městech byla sídliště srovnávaná se staršími, kvalitními městskými čtvrtěmi téhož města. Z hlediska zaměření této studie přinesl tento výzkum sídlišť několik poznatků relevantních z hlediska studia městských komunit.

První se týkal většího *ocenění vývojové a historické dimenze lokalit.* Formování lokalit v sociologickém slova smyslu, včetně formování sociálních vztahů, je procesem trvajícím řadu let. Sociální vztahy, kontakty i formy spolupráce se lišily podle „stáří“ jednotlivých sídlišť. Lze hovořit tudíž také o fázích formování sousedství. Proti tehdy mezi laickou veřejností - někdy i odbornou - převládajícímu názoru, že se sídliště vyznačují anonymitou a jistou izolací jednotlivých domácností, studie zjistila, že tomu tak není. Kontakty, vzájemná pomoc a jiné formy sousedské interakce, byly na nových sídlištích intenzivnější než ve starších sídlištích a také než ve starých městských čtvrtích. Při výkladu této skutečnosti autoři zdůraznili, že příčinou této poměrně intenzivní sousedské interakce byla skladba domácností. Šlo nejčastěji o mladé domácnosti, rodiny na začátku rodinného cyklu. Silnou skupinou byly matky s malými dětmi, ženy, které nepracovaly. Sbližovaly je společné problémy života v novém prostředí, které často postrádalo ty složky sociální infrastruktury, které jsou důležité pro provoz mladých domácností s dětmi.

Bezpečné prostředí v okolí bydlišť, poměrně rozsáhlé zelené plochy (které ještě nesloužily jako parkoviště), umožňovaly spontánní kontakty lidí, kteří řešili podobné otázky. Se „stárnutím“ sídlišť tato pionýrská forma komunikace a také spolupráce pomalu, ale jistě slábla, až se ustálila na úrovni podobné té, která existovala v starších částech daného města.

Nejuceleněji shrnul v české sociologii tehdejší poznatky o povaze, funkcích a výhledech sousedství Lubomír Kotačka v hesle „Sousedství“ ve druhém svazku Velkého sociologického slovníku, který vyšel roku 1996.

Definoval sousedství jako „soubor osob, které na základě trvalejšího bydlení v těsné blízkosti udržují specifický druh sociální interakce a vzájemných vztahů, jejichž forma a obsah jsou do značné míry určeny kulturními vzorcem dobrého souseda“.(Kotačka, 1985 str. 1189). Základními funkcemi sousedství jsou podle Kotačkova souhrnu: 1. ceremoniální funkce, 2. ochrana a pomoc, 3. kooperace, většinou svépomocného charakteru, 4. společenský styk samoučelné povahy (družnost), 5. předávání informací, 6.

sociální kontrola (neformální dohled nad dodržováním norem sousedského i obecnějšího společenského chování), 7. socializace, zejména dětí.

Převládající historickou tendencí je pokles významu sousedství od někdejšího bohatého sousedského života na vesnici až ke spíše amorfnnímu sousedství v moderním městě, kde odloučení a rozptýl pracovišť a bydlišť, formalizace a byrokratizace společenských funkcí, vysoká hybnost obyvatel a masové formy kultury, vedly k značnému vyprázdňení náplně sousedských vztahů. Trvale si svůj význam udržuje sousedství v životě těch skupin obyvatelstva, které jsou méně pohyblivé, tj. starých lidí, invalidů, žen v domácnosti.

Na složitost interpretace fenoménu komunity v soudobých městských společnostech upozorňoval v české sociologii konce 80. let také Jan Keller. v hesle „Komunita“ v prvním svazku Velkého sociologického slovníku vydaného roku 1996, Keller pomocí analýzy vývoje komunit na venkově a ve městech uvádí hlavní funkce, které zůstaly komunitám v soudobých společnostech. Upozorňuje na jednu funkci, která komunitám zůstává i dnes: „lidé dnes tak

jako vždy dříve mají někde svůj domo , kde si zaopatřují živobytí, kde pečují o potomky a provádějí většinu prozaických, nicméně pro přežití jejich i celé společnosti naprosto nutných aktivit.“ (Keller, 1996, str. 513.

V závěru pak Keller konstatuje, že komunita pozbývá postupně mocenskou suverenitu, sociální univerzálnost a hospodářskou soběstačnost a nakonec i lokální základ, schopnost být prostředím, v němž lze prožít celý život.

Jak působily systémové změny po roce 1989 na funkce a postavení sousedství v nově se strukturující společnosti nejdůkladněji popsal ve svých empirických analýzách Ondřej Špaček. Zejména jeho studie o proměnách sousedství v pražských lokalitách přinesla důležité poznatky o nejnovějších vývojových trendech (Srv. Ondřej Špaček, 2009).

Shrme-li analýzu sousedství v Praze podle Špačka, *vystupuje do popředí jejich značná různorodost*. Vilová čtvrť Hanspaulka v Praze 6 představuje místo se silnou sousedskou komunitou a zakořeněností obyvatel. Na opačném pólu jsou pak činžovní čtvrtě vnitřního města, ve kterém sousedské vztahy nejsou

příliš rozvinuté a lidé nepocitují silný vztah k místu. Mezi těmito krajními typy jsou pak sídlištní lokality, v mnoha ohledech představující průměr.

Ondřej Špaček provedl také srovnání stavu sousedství v 60. letech a v současné době. Sousedství ve vilových čtvrtích zůstalo tradičně intenzivní ve všech dimenzích. Stejně jako v minulosti i nyní zde lidé mají silný vztah k lokalitě a sousedské vazby jsou tu poměrně rozšířené. Proměnu naopak prodělaly ostatní části města. Musil (1985) předpokládal konvergenční vývoj podoby sousedství ve vnitřním městě a na nově vzniklých sídlištních. Tato předpověď ale byla do značné míry podmíněna strnulými podmínkami komunistického režimu. Se vstupem tržních mechanismů a zahraničního kapitálu se tvář města po roce 1989 začala zcela proměňovat, přičemž tato změna měla různý dopad v různých částech Prahy. Data ze Špačkova šetření naznačují, že panelová sídliště se nejspíše vskutku stabilizovala, což umožnilo rozvinutí sousedství. Je pravděpodobné, že na základě doby strávené v lokalitě si zde lidé mohli utvořit vztah k místu a navázat sousedské vztahy.

Laickou veřejnosti a nesociology prezentovaný názor o sídlištích, o tom že jsou ryze anonymním prostředím, Špačkova studie, a také jiných autorů již v minulosti (např. Musil, 1985), a také v přítomnosti, popřela. Mezi obyvateli sídlišť existuje v současné době poměrně intenzivní komunikace tak jako existovala i v minulosti

K větším změnám došlo v důsledku celospolečenských změn ve vnitřních částech Prahy. Původně ustrnulé prostředí vnitřního města začalo podle Špačkovy studie procházet výraznými proměnami, které byly spojeny s vysokou mobilitou obyvatelstva a s narušením tradiční zakořeněnosti zdejších obyvatel. Získaná data ukazují, že intenzita sousedských aktivit a síla vztahu k místu je dnes v těchto lokalitách na nižší úrovni než v ostatních částech města. Ve vilových čtvrtích zjistil Špaček intenzivnější formu sousedství než v lokalitách vnitřního města. Dostupná data ale neposkytují vysvětlení, zda se jedná spíše o důsledek charakteru zástavby, odlišné residenční stability, sociálního složení obyvatelstva či prostorového kontextu lokality. K těmto známým faktorům se podle Špačka ještě

může připojovat působení jedinečné historie jednotlivých míst či jejich kognitivního obrazu v mentální mapě obyvatel města.

Ondřej Špaček přispěl k sociologii sousedství také tím, že publikoval studii (Špaček, 2008), která se zabývala teoretickou otázkou, tj. lokalitou ve městě pohledem teorie strukturace. Ve studii „Konceptualizace sousedství – místo ve městě pohledem teorie strukturace“ aplikoval Giddensovu teorii strukturace. Šlo mu o to „jakým způsobem by bylo možné propojit materiální strukturu města, lidské jednání a sociální strukturu významů, pravidel i moci v městském prostředí.“ (Špaček, 2008, str. 8). Od původního Giddensovského přístupu, ve kterém je prostor chápán podle Špačka příliš hmotně, geograficky, se v pozdějším dodatku ke své studii odchýlil více směrem k subjektivnímu chápání prostoru.

Konstatuje že „*Fyzická a sociální struktura v tom smyslu, jaký používají sociální geografové je určitě důležitá, ale nemyslím, že by byla schopna zachytit všechny relevantní aspekty strukturace města.*“ (Špaček, Struktura města –

sousedství po půl roce str. 1) a dále pak pokračuje výkladem vlastního stanoviska: „Subjektivní vnímání prostoru města (schémata, která lidé mají) považují za klíčové pro strukturaci ...každodenního jednání...“ (Špaček, Struktura města, str. 1) Na základě toho pak soudí, že *pojem sousedství je nejednoznačný, neboť lidé chápou sousedství kontextově, v různém rozsahu v závislosti na okolnostech*. Ptá se proto: „*Má pak smysl řešit otázku přesného územního vymezení, jak to dělají geografové?*“ Dotýká se tak klíčové otázky o vztahu mezi geograficky chápaným sociálním prostorem a předměty v něm, a prostorem chápaným subjektivně, tj. jako druhem schémat, pomocí kterých lidé prostor člení. Otevírá tak otázku, která je mimo českou sociologii již dlouho diskutována, tj. otázku sociálního prostoru. Z hlediska sociální politiky, organizace sociální pomoci a aktivizace sousedství, jde o velmi důležitý pohled. *Odpovědi na otázku o vztahu mezi objektivními sociálně-morfologickými strukturami prostoru a subjektivními schémata jsou totiž důležité z hlediska konkrétních sociálně-politických forem oživování komunit v městském prostředí*. Jak ukážeme v následující části

této studie, obnova komunit se stala v postindustriálních městech jednou z důležitých součástí celkové obnovy těchto měst. Jde pak o to jak kombinovat sociálně-geografický přístup, který je nezbytný z hlediska administrativní infrastruktury obnovy komunit, s přístupem zdůrazňujícím závažnost subjektivního chápání prostoru a tudíž i sousedství nebo i větších komunit. Je pravděpodobné, že čím větší shoda těchto dvou hledisek ve strukturaci města existuje, tím větší je naděje na úspěch sociálně politických opatření směřujících k obnově komunit.

Vzhledem k tomu, že tato studie má přispět k objasnění šancí na oživení komunit v městě procházejícím proměnou z průmyslového města do města post-industriálního, uzavíráme náš rozbor následujícím stručným shrnutím zkušeností několika evropských měst. Všechna prošla nebo procházejí podobnou změnou jako Ostrava a jejich zkušenosti jsou proto i pro město Ostravu důležité.

4.1. Oživení sousedství a politika sociální inkluze jako součást obnovy průmyslových měst

Díky publikaci Anne Powerové, Jörga Plögera a Astrid Winklerové „Phoenic Cities. The fall and rise of great industrial cities“ (Města fenixové. Pád a rozvoj velkých průmyslových měst), která vyšla ve Velké Británii roce 2010, máme k dispozici názory na roli oživení sousedství a na roli politiky sociálního začleňování při obnově 7 starých průmyslových měst v Evropě. Práce analyzovala úpadek a obnovení Lipska, Brém, Sheffieldu, Belfastu, Bilbao, Torina a Saint-Etienne z řady hledisek. Jedním z nich byla právě role opatření, která měla oživit sousedství.

Této otázce je věnována jedná z nejrozsáhlejších kapitol knihy, nazvaná „Neighbourhood interventions: can small scale make a difference in big cities?“ (Intervence v sousedství: může malé měřítko měnit velké město?). Autoři na tuto otázku odpovídají kladně a uvádějí podrobně u každého města, jak byla jeho proměna v post-průmyslové město podmíněna aktivní politikou obnovy komunit. Všimají si přitom opatření pro 2

hlavní typy upadajících částí měst a pro 2. ohrožené sociální skupiny.

Šlo o:

1. opatření v. starých čtvrtích a v sousedstvích ve vnitřních částech měst,
2. záchranu některých sídlišť na okraji měst,
3. komunitní programy týkajících se některých ohrožených skupin obyvatelstva (mladých lidí, invalidů, etnických skupin aj.),
4. pomoc vybraným skupinám obyvatel měst, zejména umožněním kontaktů potenciálních zájemců o práci s možnými zaměstnavateli.

Všechna města použila alespoň tři z uvedených opatření pro určitou část města. v podstatě práce popisuje soustředěné akce na zlepšení stavu vybraných sousedství města. Programy obnovy jednotlivých komunit byly zpracovány vedením města, ale vždy se opíraly o spoluúčast místních obyvatel

Ve všech sledovaných městech procesy deindustrializace vedly k vzniku ohrožených komunit. Ty se vyznačovaly dvojím druhem rizik: 1. riziky, která byla

spojena se ztrátou práce, 2. riziky, která byla způsobena přílivem nových obyvatel. Kombinace těchto dvou rizik vedla k úpadku komunit, k jejich „oddělení“ od jiných, úspěšnějších částí měst, a to z hlediska kvality škol, obchodů, údržby ulic, úrovně kriminality a pořádku. Všechna sledovaná města vytvořila speciální programy pro jednotlivá takto ohrožená sousedství. Programy byly financovány z veřejných prostředků a byly hlavně zaměřeny na pomoc vybraným skupinám, které byly sociálně vyloučené, anebo jim exkluze hrozila. Cílem programů bylo posílit vědomí sounáležitosti (belonging) členů ohrožených skupin se společností jako celkem. Současně se realizovaly programy vedoucí ke zlepšení prostředí ohrožených území. Cílem strategickým bylo zlepšit sociální a také environmentální podmínky těchto území a tím i celého města a dosáhnout touto politikou větší přitažlivosti pro potenciální ekonomicky dynamické a zámožnější přistěhovalce. Přistěhovalci tohoto profilu vytvářeli pak ve městě podmínky pro větší úsilí o pozitivní změny a zvyšovali poptávku po vyšších druzích služeb. *Zvýšení*

urbanistických, architektonických a environmentálních kvalit ohrožených městských sousedství se tak podle zkušenosti většiny zkoumaných měst stalo jednou z podmínek celkového, tj. také hospodářského, rozvoje těchto starých průmyslových měst. Kniha však zároveň zdůrazňuje potřebu spojovat změny vedoucí k zlepšení prostředí s opatřeními sociálně politickými. Autoři v závěrečné části knihy konstatují:

„Jedině komunitně orientované programy mohou působit na nejvíce marginální, vyloučené obyvatele, a města na tuto skutečnost reagovala tím, že podporovala mikro-úrovňové programy.“

(Anne Powerová, Jörga Plöger a Astrid Winklerová, op. cit. str. 357).

5. Závěry studie a doporučení

V následujících závěrech se soustředíme na poznatky o komunitách ve městech tj. o městských územních společenstvích. Pozornost bude věnována zejména konceptuálním a empirickým studiím o sousedství a o městských čtvrtích. Závěry směřují jednak k prohloubení sociologické teorie územních společenství jednak k naznačení

aplikací pro města procházející deindustrializací.

5.1. Pojem komunity a sousedství a hlavní typy sousedství

Oba tyto pojmy jsou zatíženy řadou *nejasností* a nabyly při běžném používání řady dimenzí, které by měly být rozlišovány. Z našeho rozboru literatury a zejména v souladu s názory v práci P. Willmotta a D. Thomase z roku 1984, lze odvodit následující závěry. Podstatou pojmu „komunita“ je „mít něco společného“. Je zároveň zřejmé, že při popisu lidské komunity jsou 1. *komunitou buď obyvatelé určitého zeměpisně vymezeného místa*, anebo 2. *lidé, kteří sdílejí společně něco jiného než jenom prostorovou blízkost*.

Při prvním pojetí může jít o velmi malé území, např. o skupinu domů, část ulice, avšak také o území celého státu, nebo dokonce o území skupiny států, např. Evropské společenství. v kontextu sociální politiky se komunitou obvykle myslí malé území, které bývá označováno pojmem sousedství.

Při druhém pojetí je vhodné používat pojmu *zájmová komunita, nebo komunita*

zájmů. To co může být obsahem zájmu je velmi různorodé. Může to být etnicita, náboženství, politika, povolání, zájmy volného času atd. Také to mohou být zájmy spojené se svépomocí se vzájemnou pomocí.

Je zapotřebí zdůraznit, že *tato dvojí pojetí se nevyklučují*. Ukazuje se totiž, že i když zájmové komunity jsou často tvořeny prostorově rozptýlenými lidmi, mohou být tvořeny lidmi, kteří žijí blízko sebe. Příkladem jsou etnické komunity.

Ukazuje se, že komunita nemusí být tvořena jen lidmi obývajícími určitou lokalitu, anebo lidmi, kteří mají společné zájmy. Existuje ještě třetí dimenze komunity. Komunita, jak ukázala velká řada výzkumů, je vytvářena také pocity a emocionálními vztahy, které mají obyvatelé určitého místa, a neméně také sociálními sítěmi a vzorci chování, které reflektují a udržují takové pocity a vztahy. Pro *toto třetí pojetí komunity se podle Willmotta, Thomase hodí pojem smysl pro komunitu (community sense)*

Aby takový smysl pro komunitu mohl vzniknout, *musí mezi lidmi žijícími v určitém místě existovat sociální interakce*, relativně velký počet lidí musí

mít v lokalitě osobní vztahy. *Relativně velký počet lidí musí mít se svými sousedy některé podobné zájmy*, což nevylučuje i existenci zájmů odlišných, a konečně *relativně velký počet lidí vnímá specifčnost místa a cítí se s ním emocionálně spojeny*.

Lze tedy uzavřít, že pro sociálně politickou aplikaci je účelné rozlišení tří dimenzi komunity:

1. územní lokalita, území města geograficky vymezené, nejčastěji sousedství,
2. zájmová komunita,
3. společenství založené na pozitivním smyslu pro danou komunitu, community sense.

Politické programy obnovy komunity by měly, chtějí-li být úspěšné, a také sociálně-politická opatření by měla pracovat paralelně s těmito třemi dimenzemi. Navíc musí být doplněna architektonickými a urbanistickými programy zkvalitnění životních a estetických kvalit jednotlivých lokalit vnímaných jako komunity. Podmínkou úspěchu těchto architektonických a urbanistických programů je pak naopak

dobré sociologicko-prostorové vymezení identifikace lokálních komunit.

5.2. Proměny lokálních komunit a sousedství

Mezi většinou odborníků existuje shoda v názoru, že *význam tradičně chápané komunity v průběhu dvacátého století se jak snižoval, tak i měnil, avšak nezanikl*. Tzv. úpadek komunit, jak bývá tento proces někdy označován, byl zřejmě způsoben celospolečenskými změnami. V první polovině 20. století to byly podle amerických sociologů především industrializace, urbanizace a byrokratizace. Paradoxně k faktorům oslabujícím význam komunit v soudobých městech Evropy patří i sociální státy. Ty snaly část břemen ležících v minulosti na svépomoci lidí, příbuzných a sousedů, a převedly je na zodpovědnost veřejných institucí.

Celospolečenské změny v druhé polovině dvacátého století měnily nepochybně mikrostruktury západních společností, včetně postavení a funkcí lokálních komunit. K nejčastěji uváděným celospolečenským změnám západních společností, které se promítly do struktury

a fungování městských komunit, včetně těch nejmenších, tj. sousedství, patří:

- *proměna industriální společnosti na společnost služeb*, podle některých autorů proměna industriálního kapitalismu na kapitalismus služeb, v dimenzích měst to znamená deindustrializaci měst, vyšší zaměstnanost žen, v mnoha případech snížení životní úrovně obyvatel bývalých průmyslových měst,
- *změny v odvětvové, a také v sociální struktuře obyvatelstva* soudobých společností, jejíž součástí je *rostoucí sociální nerovnost*, v některých případech polarizace obyvatelstva z hlediska sociálního statusu, vznik nových forem chudoby, rostoucí zaměstnanost žen v méně atraktivních částech služeb, vznik nových podob neprůmyslového proletariátu,
- *zpomalení až stagnace růstu počtu obyvatel*, demografické stárnutí obyvatelstva a jeho ekonomické i sociální důsledky, prodlužování střední délky života, změny v reprodukčním chování obyvatelstva, *vznik nových typů domácností* tj. proměny rodin,

- *oslabování a ústup sociálního státu*, proměny systému zdravotnictví a sociálních služeb vedoucí k omezení veřejných zdrojů na jejich financování,
- *změny hodnotových orientací lidí*, ústup tradičních forem náboženství a církví, potřeba bezpečí, vědomí rizik, uvědomování si vlastní osobnosti, individualizace, důraz na ekologické hodnoty, hledání nových mezilidských vztahů, hledání uznání jinými,
- *změny způsobu života*, rostoucí diferenciací způsobu života i hodnotových orientací vznik specifických životních stylů, hledání nových zážitků (osobnostních, prostředí, cestování, turismus, drogy).

K dalším faktorům vedoucím spíše ke změně forem lokálních komunit než k jejich zániku, patřily změny *ve fungování a struktuře měst a také změny v podmínkách a chování samotných městských obyvatel*.

Podle Schäferse hlavními determinantami vývoje měst v západní Evropě po roce 1949 byly:

- Dominance ekonomických faktorů, především rychlá automobilizace,

a rychlá změna ve struktuře práce a hospodářských sektorů, to co je označováno pojmem terciarizace ekonomiky,

- *Vývoj měst byl v tomto období jednostranně podroben působení tzv. věcných faktorů, které vedly k stále většímu oddělování místa práce a bydlení*
- *Převažovala ideologie expandujícího tržního hospodářství. Města byla tudíž formována především ekonomickým růstem, rostoucím blahobytem obyvatelstva, zejména zlepšením úrovně bydlení, intenzivní prací a zážitkem vlastního automobilu.*

K vážným deficitům tehdejší výstavby měst patřil také *úpadek veřejné sféry a zanikání městské veřejnosti. Nefungovala dobře interakce mezi občany a jejich preferencemi na jedné straně a experty výstavby měst na straně druhé.*

Řada autorů upozorňovala kromě toho na *rostoucí odcizení městských správ, orgánů sociálního státu, od občana.* To se dělo paralelně s trendem zvětšování organizací a institucí obecně a pocitu občanů, že jsou bezvýznamní a bez vlivu.

V období po roce 1980, se problémy měst značně změnily. Končilo období ekonomického růstu, nastalo období hospodářského zpomalení a v 80. letech období trvalé ekonomické recese. To se ve městech projevilo řadou důsledků. Patřily mezi ně:

- *úsilí zmenšit vzdálenosti mezi obytnými sousedstvími a místy práce,*
- *růst významu jízdních kol pro cesty do práce, nákupy, a pro cesty ve volném čase,*
- *růst významu sousedství, zejména při oslabování sociálního státu,*
- *růst významu rekreace v blízkosti bydliště a omezení dlouhých cest za rekreací,*
- *tlak na zvětšení lokálních rekreačních ploch ve vnitřních částech měst a na okrajích měst.*

Byla to rovněž *doba konce euforie spojené s plánováním měst.* V podstatě to byl podle řady autorů konec efektivního územního plánování měst, které bylo nahrazeno tím, co se nazývá „dílčí sociální technologií“ („piecemeal engineering“).

Reakcí na všechny tyto změny byla v některých západoevropských zemích

obnova zájmu o komunitu. Nebyl však již budován na poněkud romantizujících a nostalgických koncepcích jako v letech po skončení 2. světové války. Vycházel z realističtějších pozic a měl v mnohem větší míře politické a kulturní zaměření. Silný byl zejména prvek politické obrany životního prostředí lokalit, kde lidé bydlí, vůči technologickým zásahům ve jménu systémových potřeb.

5.3 Hlavní etapy vývoje názorů na strukturu a funkci komunit

Rozbor literatury zabývající se otázkou komunity v sociologii 20. století a zejména jeho druhé poloviny, dokumentuje významné posuny. Ty byly do značné míry důsledkem změn, kterými procházely západní společnosti a jejich města. Ale zároveň ukazují na změny v samotné sociologii měst. Náš rozbor vedl k rozlišení 5 typů konceptualizace lokálních komunit. Lze do jisté míry hovořit o vývojových etapách. Jde o následujících 5 etap:

Komunity *vymezené ekologicky a funkcionalisticky*, především teorie tzv. přirozených oblastí R.E.Parka a jeho spolupracovníků. Tato konceptualizace byla silně ovlivněná zkušeností rychlého

růstu Chicaga. *Město je v tomto pojetí jakousi mozaikou přirozených oblastí-komunit.*

1. *Komunity ve městech mají spíše charakter sítí a vztahů mezi rodinnými příslušníky, přáteli, známými a sousedy. Prostorový prvek je podstatně slabší než u ekologického pojetí, avšak není eliminován. Prostorová blízkost není zanedbatelným faktorem sociální interakce, zřejmě ne ani v době rozvoje informačních technologií.*
2. *Pojetí opírající se o environmentální psychologii.* Souvisí s konceptem teritoriality, sociálního prostoru, tzv. behavioural settings, aj. Silně rozvíjeno bylo a je toto pojetí zejména v USA. Důležitými faktory tohoto pojetí jsou: *pocit bezpečí, mikroklimatické kvality obytného prostředí a sociální kontrola obytného prostředí jejich obyvateli.*
3. *Semiotické a kulturní pojetí komunity.* Komunity jsou části měst chápány jejich obyvateli jako území určená dějinami, symboly a zejména identifikací obyvatel s určitými územími měst na základě subjektivní interpretace symbolů, markerů. v Evropě jde o *subjektivní identifikaci s lokalitami* – jde o to, že

některé části měst jsou chápány jako „domov“ více než jiné. Vedle toho do tohoto typu je možné zařadit i *městské subkultury* („kmeny“) spojené se specifickými formami hudby, odívání, a obecně životního stylu. Ne vždy jsou ovšem tyto subkultury územně definovatelné.

4. *Politické pojetí komunit.* Podle této koncepce fungující, tj. aktivní komunity existují tam, *kde je kvalita života určité části města ohrožena nějakými vnějšími zásahy*, např. vedením dálnice, výstavbou nového letiště, nebo průmyslového podniku. Mezi příčiny vzniku tohoto pojetí patří také úpadek lokality způsobeny vnitřní proměnou místa, např. v důsledku sociální segregace. Extrémně může jít až o ghettoizaci určitých lokalit, nebo o koncentraci sociálně patologických jevů, (kriminální oblasti), o chátrání části města v důsledku rychlého stárnutí jejich obyvatel, stěhování mladých lidí do jiných částí města, atd.

Růstu významu politicky chápaných komunit v sociologické reflexi odpovídá i *politické chápání obsahu územního plánování i měst*. Toto plánování přestalo

již dávno být pouze záležitostí expertů a techniků. Nebo záležitosti systémového pojetí města, a stalo se postupně záležitostí *rozhodování mezi hodnotami a především záležitostí rozdělování území s lepší a horší kvalitou životního prostředí mezi mocensky slabší a silnější skupiny obyvatelstva*. Tímto směrem se vyvíjel také koncept participace občanů na governance měst a na jejich územním plánování.

Posilování politického pojetí lokálních komunit je zřejmé také z chování městských vlád těch měst, která procházejí, nebo již prošla transformací města průmyslového v město post-průmyslové. v soudobé literatuře věnované sousedství, se stále častěji objevují názory podle kterých „dobrá města“ mohou vznikat pouze při existenci demokratických hnutí, *alternativních lokálních hnutí. Sebe se organizující urbánní kolektivy přetvářejí městskou scénu dynamickým, kreativním, inovativním a posilujícím způsobem...tyto grass-root iniciativy jsou pak rozhodující pro vznik sociálně soudržných měst*.

Podobně vyznívají i závěry publikací věnovaných transformaci průmyslových měst. Podle těchto publikací když *končí éra velkých výrobních systémů a tzv.*

fordismu, a začala se hroutit hospodářská prosperita, končí i schopnost centrálních vlád podporovat výrazně města. To vede k revitalizaci lokálních politik zdůrazňujících participaci občanů. Tvrdost ekonomických problémů přiměla vůdce měst přijmout pro řešení městských problémů postupy, které se opíraly o posílení bottom-up přístupů. Dnes převládá proto názor, že bez revitalizace upadajících čtvrtí a sousedství za pomoci jejich obyvatel, by nedošlo k celkové obnově těchto měst.

To vše rovněž znamená, že v rámci takových změn jakými prochází např. město Ostrava, by vedení města mělo usilovat o cílevědomý, promyšlený, diferencovaný a dlouhodobý program obnovy lokálních společenství. Výsledky se nedostaví hned, ale dlouhodobě to pomůže k celkové aktivizaci a humanizaci Ostravy.

5.4. Podněty pro teorii sociologie

Jedním z výsledků této studie o otázkách komunit ve městech je poznatek, že je nutno podstatně hlouběji a systematictěji zkoumat dualitu, kterou v duchu své doby vystihl Ferdinand Tönnies. Dnes je přesněji vyjádřena

v dílech, J.Nisbeta, D.Lockwooda a P. Burdieu a řady dalších autorů. Jde o hlubší rozumění vztahů mezi tím, co Lockwood nazval sociální a systémovou integraci společnosti, anebo co Bourdieu chápal jako řešení vztahu mezi dvěmi formami poznání, tj. *fenomenologickým*, tj. subjektivistickým a tvrdým strukturalistickým a objektivistickým přístupem. Lokální komunity jsou součástí Lockwoodovy sociální integrace, která je však stále vystavena působení systémové integrace. Najít rovnováhu mezi oběma těmito typy integrace a najít také vhodný způsob zkoumání a poznávání tohoto vztahu, je rovněž úkolem dalšího studia komunitních struktur a procesů.

Literatura

Abrahams, F.F. 1988. „Kinship Ties Among the Urban Proletariat During the Industrial Revolution“ in W.Strubelt, L. Frąckiewicz (eds.) *Sozial Probleme von Industriestädten*. Informationen zur Raumentwicklung, Bonn, Bundesforschungsanstalt für Landeskunde und Raumforschung.

Aehnelt, R., Göbel, J., Gorning, M., Häussermann, H. 2009. „Soziale Ungleichheit und sozialräumliche Strukturen in deutschen Städten“ in *Soziale Kohäsion in Städten Europas*. Informationen zur Raumentwicklung, Heft. 6, Bonn, Bundesforschungsanstalt für Landeskunde und Raumforschung.

Albrow, M. 1997. „Travelling Beyond Local Cultures: Socioscapes in a Global City“ in J. Eade (ed.) *Living in a Global City*. London, Routledge.

Arenstein, Sh. 1969. „A Ladder of Citizen Participation“ *Journal of the American Institute of Planners*. 35, No.4, str. 216-224

Atteslander, P., Hamm, B. (eds.). 1974. *Materialien zur*

Siedlungssoziologie. Köln, Kiepenheuer und Witsch.

Bahrddt, H.P. 1961. *Die moderne Grosstadt, Soziologische Überlegungen zum Städtebau*. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt.

Bahrddt, H. P. 1968. *Humaner Städtebau. Überlegungen zur Wohnungspolitik und Stadtplanung für die nahe Zukunft*. Hamburg, Christian Wegener Verlag.

Barnes, J.A. 1954. „Class and Communities in a Norwegian Island Parish.“ *Human Relations*, vol. 7. č. 1.

Bott, E. 1957. „Urban Families: Conjugal Roles and Social Network.“ *Human Relations*, vol 8. č. 4.

Bott, E. 1957. *Family and Social Network*. London, Tavistock.

Bourdieu, P. 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge, Cambridge University Press.

Byrne, D. 2001. *Understanding the Urban*. Houndmills, Basingstoke, Palgrave.

Chombart de Lauwe, P. et al. 1952. *Paris et l'Agglomération Parisienne*. Paris, Presse universitaire de France.

Chombart de Lauwe, P. 1959. *Famille et habitation: Science humaines et conceptions de l'habitation*. Paris, Centre national de la recherche.

Cooley, Ch.H. 1909. *Social Organization: a Study of the Larger Mind*. New York, Charles Scribener's Sons.

Dennis, N. 1968. „The Popularity of the Neighbourhood Community Idea.“ in R.E.Pahl (ed.) *Readings in Urban Sociology*. Oxford, Pergamon Press.

Duncan, O.D. 1959. „Human Ecology and Population Studies“ in P.M.Hauser and O.D.Duncan (eds.) *The Study of Population*. Chicago, The University of Chicago Press.

Duncan, O.D., Schnore, L..F. 1959“Cultural, Behavioral and Ecological Perspectives in the Study of Social Organization.“ *The American Journal of Sociology* 65, str. 132-146.

Durkheim, E. 1897/8 „Morphologie sociale“ *Année sociologique* 2, str. 520-521

Edlinger, R., Potyka, H. 1989. *Bürgerbeteiligung und Planungsrealität. Erfahrungen, Methoden und Perspektiven*. Wien, Picus.

Frankenberg, R. 1966. *Communities in Britain. Social Life in Town and Country*. Harmondsworth, Penguin Books Ltd.

Friedrichs, J. 1981. *Stadtanalyse. Soziale und räumliche Organisation der Gesellschaft*. Opladen, Westdeutscher Verlag.

Friedrichs, J. 1995. *Stadtsoziologie*. Opladen, Leske und Budrich.

Gans, H. 1962. *The Urban Villagers*. New York, Free Press

Hamm, B. 1982. *Einführung in die Siedlungssoziologie*. München, Verlag C.H.Beck.

Hamm, B. 1973. *Betrifft : Nachbarschaft*. Düsseldorf.

Herlyn, U.(ed). 1974. *Stadt- und Sozialstruktur*. München, Nymphenburger Verlagshandlung.

Hillery, G.A. 1955. „Definitions of Community: Areas of Agreement.“ *Rural Sociology* 20, str. 111-123.

Kaufmann, H.F. 1973. „Toward an Interactional Conception of Community“ in R.L. Warren (ed.) *Perspectives on the*

American Community. Chicago, Rand McNally and Company.

Keller, J. 1996. "Komunita" in M.Petrusek et al. *Velký sociologický slovník*. Svazek I. str. 512-514 Univerzita Karlova, Vydavatelství Karolinum.

Klages, H. 1968. *Der Nachbarschaftsgedanke und die nachbarschaftliche Wirklichkeit in der Grosstadt*. Stuttgart.

König, R. 1958. *Grundformen der Gesellschaft*. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt.

Kotačka, L. 1996. „Sousedství“ in M.Petrusek et al. *Velký sociologický slovník*. Sv. II. str. 1189 Univerzita Karlova, Vydavatelství Karolinum.

Lavrov, P.L. 1903. *Zadači ponimanija istoriji: Projekt vvedenija v izučenje evoljuci čelověčeskoj mysli*. St.Petersburg.

Lee,D. and Newby,H. 1989. *The Problem of Sociology*. London, Unwin Hyman.

Le Play, F. 1871. *L'organisation de la famille*. Tours, Mame.

Linde,H. 1972. *Sachdominanz in Sozialstrukturen*. Tübingen, J.C.N.Mohr (Paul Siebeck).

Lockwood,D. 1992. *Solidarity and Schism. 'The Problem of Disorder' on Durkheimian and Madexist Sociology*. Oxford, Clarendon Press.

Lüdtke, H. 1972. *Freizeit in der Industriegesellschaft*. Opladen, Westdeutscher Verlag.

Lynd, R.S. and Lynd, H.M. *Midletown. a Study in Contemporary American Culture*. New York, Harcourt, Brace and Company

Lynd, R.S. and Lynd, H.M. *Middltown in Transition. a Study in Cultural Conflicts*. New York, Harcourt, Brace and Company.

MacIver, R.M. 1947. *Society. a Textbook of Sociology*. New York, Rinehart and Company.

Maine, H. S. 1861. *Ancient Law*. London, John Murray.

Mitscherlich, A. 1965. *Die Unwirtlichkeoit unserer Städte*. Frankfurt am M., Suhrkamp.

- Musil, J. 1967. *Sociologie soudobého města*. Praha, Svoboda.
- Musil, J. a kol. 1985. *Lidé a sídliště*. Praha, Svoboda.
- Musil, J., Pazderová M. 1966. *Sociologie asanačních území*. Praha, VÚVA.
- Nešpor, Zdr., Kopecká, A. (eds.) *Edice českých sociologických časopisů* CD-ROM.
- Nisbet, J. 1990. *The Quest for Community. a Study in the Ethics of Order and Freedom*. San Francisco, ICS Press.
- Pahl, R.E. 1965. *Urbs in Rure*. London, London School of Economics and Political Science.
- Pahl, R.E. (ed.) 1968. *Readings in Urban Sociology*. Oxford, Pergamon Press.
- Park, R.E. 1936. "Human Ecology" *The American Journal of Sociology*, 42, str. 1 – 15.
- Park, R.E. et al. 1952. *Human Communities*. Glencoe, Free Press.
- Parsons, T. 1973 "The Principal Structure of Community" in Talcott Parsons *Structure and Process in Modern Societies*, str. 250-252. New York, Free Press.
- Pfeil, E. 1950. *Grosstadtforschung*. Bremen, Horn.
- Pfeil, R. 1959. „Nachbarkreis und Verkehrskreis in der Grosstadt“ in R. Mackensen et al. *Daseinsformen der Grosstadt*, str. 158- 225. Tübingen, J.C.B. Mohr.
- Pfeil, R. 1968. „The Pattern of Neighbouring Relations in Dortmund-Nordstadt“ in R.E. Pahl. (ed.). *Readings in Urban Sociology*. Oxford, Pergamon Press.
- Power, A. Plöger, J. Winkler, A. 2010. *Phoenix Cities. The cities fall and rise of great industrial cities*. Bristol, The University Press, University of Bristol.
- Robertson, R. 1995. "Glocalization: Time-space and Homogeneity-heterogeneity" in M. Featherstone et al. (eds.) *Global Modernities*. London: Sage.
- Ross, E.A. 1910. *Foundations of Sociology*. New York, Macmillan.
- Schäfers, B. 1984. "Some Remarks on Urban Development in Western Germany since 1949: a Change in Attitudes, Values,

and Preferences?” in B.Hamm and B.Jalowiecki *Urbanism and Human Values. Proceedings of the Second Polish-German Symposium on Urban and Regional Sociology*. Kazimierz nad Wisłą September 11th to 15th 1983. Bonn, Bundesforschungsanstalt für Landeskunde und Raumforschung.

Simmel, G.1903. „Die Grosstädte und das Geistesleben“ in Th.Petermann *Jahrbuch der Gehe-Stiftung Dresden*, sv. 9, str. 185 – 206.

Scheler, M. 1913. *Wesen und Formen der Sympathie*. Berlin.

Shils, E. 1972. *The Constitution of Society*. Chicago, The University of Chicago Press.

Southall, A. 1959. “An Operational Theory of Role” *Human Relations*, 7, No.1.

Stein, M.R. 1972. *The Eclipse of Community. An Interpretation of American Studies*. Princeton, Princeton University Press.

Špaček, O. 2012. “Proměny sousedství v pražských lokalitách” in Ouředníček,M, Temelová, J. (eds.) *Sociální proměny pražských čtvrtí*, Praha, Akademia.

Špaček,O., Vobecká, J. 2009. “Sociální soudržnost v prostorové diferenciaci.” in N.Tuček (ed.) *Soudržnost v diferencující se společnosti*. Praha, Sociologický ústav AV ČR. .

Taylor, N. 1998.*Urban Planning Theory Since 1945*. London, Sage Publications.

Temelová J.et al. 2011. “Housing Estates in the Czech Republic after Socialism.” *Urban Studies* 48, str.1811-1834.

Tönnies, F. 1887. *Gemeinschaft und Gesellschaft*. Berlin, Fucs.

Tönnies, F. 1931. *Einführung in die Soziologie*. Stuttgart, Ferdinand Enke.

von Wiese, L. 1932. *System der Allgemeinen Soziologie (Beziehungslehre)*. München, Leipzig, Verlag von Duncker und Humblot.

Warner, W.L., Lunt, P.S. 1941 *The Social Life of a Modern Community*. New Haven, Yale University Press.

Warren, R.L. 1970. *Perspectives on the American Community*. Chicago, Rand McNally and Company.

Weber, M. 1964. “Typen der Vergemeinschaftung und

Vergesellschaftung in ihrer Beziehung zur Wirtschaft.“ in *Wirtschaft und Gesellschaft* svazek 1. str. 275-302. Köln, Kiepenheuer und Witsch.

Wellmann, B., Carrington, P.J., Hall, A. 1988. “Networks as Personal Communities”. in B.Wellmann, St.D.Berkowitz (eds.) *Social Structures. a Network Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.

Williams, R. 1983. “Community” in R.Williams *Keywords* str.75-76. London, Fontana.

Willmott, P., Thomas, D.1984.*Community in Social Policy*. London, Policy Studies Institute.

Wirth, L. 1938. “Urbanism as a Way of Life” *The American Journal of Sociology* 44, str.1-24.

Young, M., Willmott, P. 1957. *Family and Kinship in East London*. London, Routledge and Kegan Paul.

STRATIFIKACE DOMÁCNOSTÍ V OSTRAVĚ A NOVÁ SOCIÁLNÍ RIZIKA

JAN KELLER, LUBOR HRUŠKA-TVRDÝ

Všechny tři hlavní pojistky sociálního zajištění se postupně mění ve zdroje sociálních rizik. Trh práce vytváří ve stále vyšší míře neplnohodnotné pracovní smlouvy. Rodina se často drobí a proměňuje se z pevného bodu soužití generací v poměrně nestabilní průchozí prostor. Veřejné systémy pojištění jsou oslabovány a účast v soukromých pojistných fondech je pro nemalou část společnosti finančně nedostupná a příliš riskantní.

Při prohlubujících se potížích kolektivních systémů pojistného a při doprovodných výpadech solidarity se lidé snaží čelit novým sociálním rizikům individuálně, a to s pomocí prostředků, které mohou relativně nejsnáze ovlivnit.

V zásadě mají dvě možnosti. Jednak se mohou snažit zvýšit své příjmy, jednak redukovat výdaje. Doporučovanou a široce sledovanou strategií, jak zvýšit své příjmy, je pořídit si vysokoškolské vzdělání. Vyšší

vzdělání nejen v průměru zaručuje vyšší příjmy, ale také v určité míře chrání před nezaměstnaností a dosud v České republice i před neplnohodnotnou, prekarizovanou prací.¹

Redukovat výdaje umožňuje oficiálně sice nijak nedoporučovaná, přesto však hojně praktikovaná strategie projevující se ve skladbě domácností. Základem této strategie je žít co nejdéle s vlastními rodiči a nepořídit si děti, anebo si je pořídit co nejpozději. Obojí postup umožňuje výrazně snížit výdaje na provoz domácnosti a současně v ničem nesnížit svoji upotřebitelnost na trhu práce.

Protože nová sociální rizika hrozí především v určitých fázích životní dráhy, lze se vůči nim bránit tím, že kritické fáze životní dráhy vynecháme. Týká se to především období, kdy si rodina pořizuje

¹ Podrobněji o vzdělání jako zdroji vyšších příjmů i vyšší jistoty práce v podmínkách České republiky viz (Keller, Tvrđý 2008).

děti a vychovává je, v důsledku čehož se novým sociálním rizikům vystavují především ženy.

Koncepce lidského kapitálu je v tomto ohledu silně polovičatá. Do úvahy bere pouze faktory, které hodnotu lidského kapitálu zvyšují, především tedy úsilí o vzdělávání, pokud možno celoživotní. Koncept lidského kapitálu naprosto mlčí o faktorech, které mohou hodnotu individuálního kapitálu a jeho využitelnost naopak výrazně snižovat. Na předním místě stojí právě pořízení si dětí a péče o jejich výchovu.

Chceme-li tedy zjistit, jakým způsobem se snaží lidé novým sociálním rizikům čelit, musíme vyjít nejen z jejich vzdělanostních strategií, ale také - a možná, že především - z jejich strategií životní dráhy, kterou můžeme alespoň zčásti sledovat pomocí rozboru struktury domácností.

1. Struktura domácností

Výzkum hospodaření domácností Ostravy, který byl proveden na jaře roku 2010, ukázal, že struktura domácností je poměrně pestrá, což by mohlo svádět

k domněnce o značné diverzifikaci rodinných strategií v podmínkách postindustriální společnosti.²

V našem vzorku téměř devíti set ostravských domácností je možno rozlišit pět základních typů. Nejčetnější kategorií stále zůstávají úplné rodiny s dětmi, je jich však výrazně méně, než by odpovídalo dávno překonané představě o společnosti tvořené klasickou nukleární rodinou. Úplné rodiny s dětmi tvořily

o něco více než čtvrtinu z našeho souboru, konkrétně jich bylo 28%.

Dalšími dvěma nejčetnějšími kategoriemi byly domácnosti důchodců a domácnosti bezdětných párů v ekonomicky aktivním věku. Každý

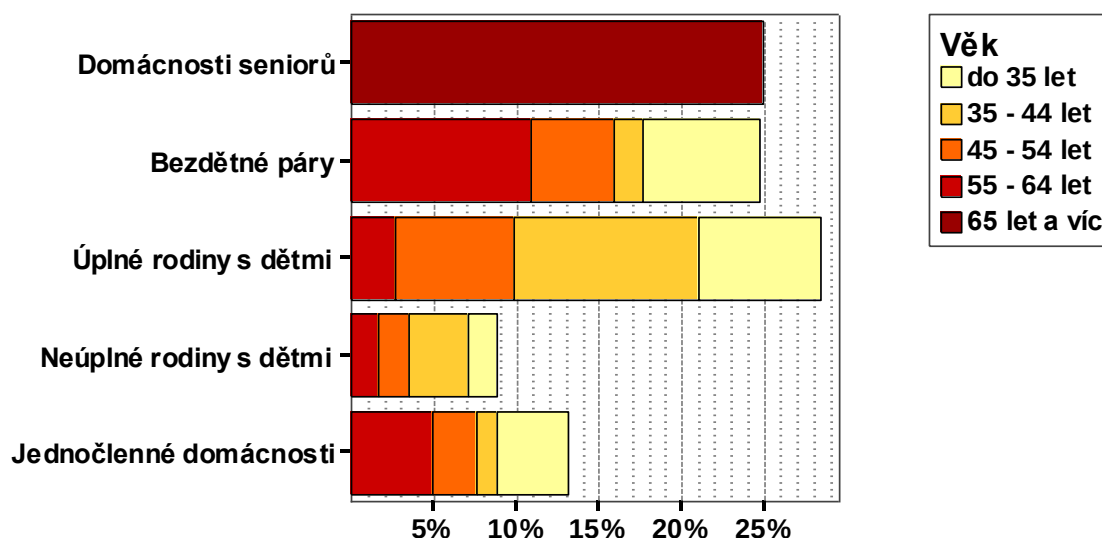
² Použitá data pocházejí z výzkumu Industriální město v postindustriální společnosti; Ostrava 2010. Jedná se o reprezentativní soubor devíti set domácností žijících na území města Ostravy. Pravděpodobnostní výběr byl učiněn na základě soupisu adres ve vybraných oblastech. Rozhovor s hlavou domácnosti probíhal metodou CAPI. Délka rozhovoru byla průměrně 45 minut, k dotazování byly využity pomocné karty, které umožnily provést rozhovor co nejefektivněji, a to nejen z časového hlediska, ale také z hlediska validity a reliability odpovědí. Sběr dat proběhl v období listopad 2009 až únor 2010.

z obou typů představoval přesně čtvrtinu našeho souboru.

Zbývá necelá čtvrtina byla tvořena jednak domácnostmi, v nichž žil jen jeden člověk ekonomicky aktivního věku (13%),

a konečně domácnostmi neúplných rodin s dětmi, především matek samoživitelek (9%).

Graf č. 1: Struktura domácností dle jejich typu a věku hlavy domácnosti

Zdroj: OSU; Výzkum Industriální město v postindustriální společnosti; Ostrava 2010.

Jak ovšem prozrazuje věkové rozložení jednotlivých typů domácností, různost jejich forem není ani tak výsledkem jakési postmoderní mnohosti životních strategií, jako spíše projevem různých fází vcelku uniformního životního běhu.

Je to patrné především z věkového rozložení kategorie jednočlenných domácností a kategorie bezdětných párů. v případě jednočlenných domácností představují plnou třetinu (32,8%) mladí lidé, kteří podle všeho odkládají věk sňatku

do pozdější doby. Mezi 36. až 44. rokem věku však osaměle žije jen jedna desetina našich respondentů. Jen táto malá část si rodinu buďto vůbec nezaložila, anebo se jim po poměrně krátké době rozpadla. Počet osaměle žijících pak opět výrazně stoupá v kategorii 45 až 54 letých (21%) a ještě prudčeji ve věku 55 až 64 let (37,1%). Kromě malého počtu těch, kdo si rodinu nikdy nezaložili, sem patří muži i ženy žijící osaměle po rozvodu, ale také matky samoživitelky, které jejich děti již opustily a založily si svou vlastní domácnost.

Podobné věkové rozložení vykazují bezdětné páry. Máme jich v souboru plnou čtvrtinu, jedná se však o velice různorodou skupinu. Patrně jen malá část z nich zvolila trvalou bezdětnost. Více než čtvrtina z nich (28%) patří do nejmladší kategorie, mají méně než pětatřicet let. Jsou to ti, kdo narození dítěte odkládají, a my nevíme, kolik z nich se pro ně nakonec přece jen rozhodne. Mnozí z nich si dítě pravděpodobně ještě pořídí, čemuž nasvědčuje to, že ve věku 36 až 44 let zůstává aktuálně bez dítěte pouze zhruba sedm procent dotazovaných. S přibývajícím věkem pak počet

bezdětných párů stoupá podobně rychlým tempem, jako tomu bylo v případě jednočlenných domácností. Také zde se z velké části jedná o ty, kterým děti již z domácnosti odešly.

Při interpretaci dat ve vztahu k oběma zmíněným kategoriím musíme být tedy velice obezřetní. Kategorie jednočlenných domácností zahrnuje nejen ty, kdo se nikdy nevdatí a neožení, ale také ty, kdo sňatek jen odkládají, a rovněž ty, kdo se již jednou anebo vícekrát vdali či oženili a opět rozvedli. Podobně kategorie bezdětných párů obsahuje nejen ty, kdo si dítě nikdy nepořídí, ale také ty, kdo narození dítěte jen odkládají, a rovněž ty (těch bude patrně většina), jejichž odrostlé děti si již založily domácnost vlastní.

Při vědomí těchto souvislostí zjišťujeme, že uvedené typy domácností se poměrně výrazně liší z hlediska svých příjmů. Nejvyšších příjmů dosahují úplné rodiny s dětmi. Dvě třetiny z nich pobírají více než 25.000 Kč čistého měsíčně. Téměř u poloviny z nich (44%) čistý měsíční příjem dokonce přesahuje 30.000 Kč, takže bychom je v českých poměrech mohli považovat za poměrně dobře

situované. Ovšem za předpokladu - že by děti neměli.

Tabulka č. 1: Rozložení příjmů různých typů domácností

	Čistý měsíční příjem domácnosti						
	do 12 000 Kč	12 001 – 15 000 Kč	15 001 – 20 000 Kč	20 001 – 25 000 Kč	25 001 – 30 000 Kč	30 001 Kč a více	Celkem
Jednočlenné domácnosti	55,1%	3,4%	30,3%	6,7%	3,4%	1,1%	100%
Neúplné rodiny s dětmi	19,4%	22,6%	21,0%	16,1%	8,1%	12,9%	100%
Úplné rodiny s dětmi	2,2%	3,8%	8,6%	17,8%	23,8%	43,8%	100%
Bezdětné páry	5,1%	6,4%	17,3%	28,2%	19,2%	23,7%	100%
Domácnosti seniorů	39,1%	10,3%	19,0%	22,8%	6,0%	2,7%	100%
Celkem	21,4%	7,8%	17,5%	20,0%	13,8%	19,5%	100%

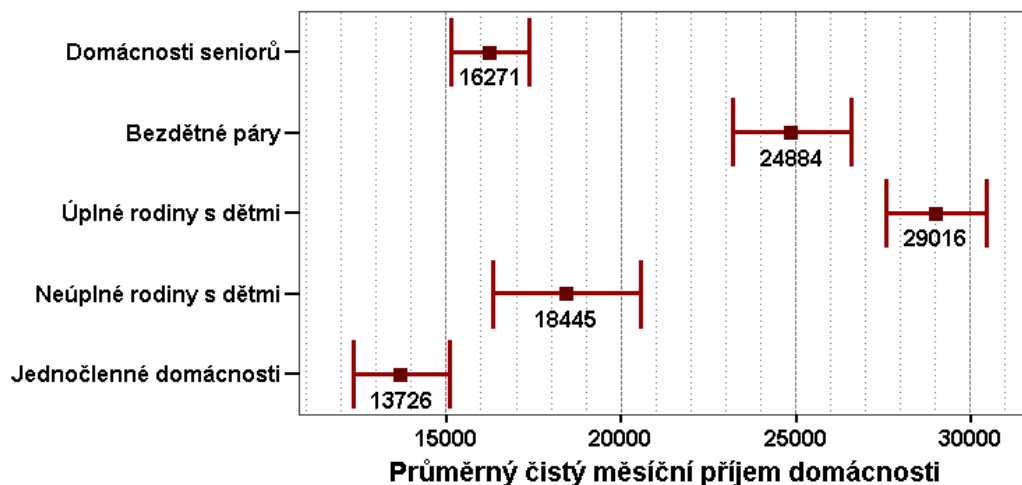
Zdroj: OSU; Výzkum Industriální město v postindustriální společnosti; Ostrava 2010.

Z následujícího grafu je patrné, jak jsou jednotlivé kategorie domácností příjmově situovány navzájem a nakolik příjmově heterogenní jsou směrem dovnitř.

Graf ukazuje průměrný příjem domácností z našeho výběrového souboru. Jedná se o bodový odhad skutečného průměru celého základního souboru, tj. všech domácností daného typu v Ostravě. Proto byly vypočteny 95 % intervaly

spolehlivosti, což jsou meze, ve kterých se s 95 % pravděpodobností nachází skutečný průměrný příjem domácností. Velikost intervalu spolehlivosti se zmenšuje s rostoucím počtem domácností v dané skupině a zvětšuje se s rostoucí variabilitou příjmu.

Graf č. 2: Průměrný příjem domácnosti v Kč a 95 % intervaly spolehlivosti

Zdroj: OSU; Výzkum Industriální město v postindustriální společnosti; Ostrava 2010.

Pokusme se na tomto základě přiblížit situaci úplných domácností s dětmi nejprve jen velice zhruba a krajně schématicky. Za předpokladu, že výdaje na jedno dítě si vyžádají u běžně žijící rodiny zhruba 80.000 Kč ročně, zjišťujeme, že v rodině se dvěma dětmi zůstává při příjmu na domácnost ve výši 30.000 Kč čistého měsíčně každému rodiči něco přes osm tisíc korun, oběma manželům tedy necelých 17.000 Kč.

Porovnejme to s domácnostmi bezdětných párů. v nejhudším pásmu (s příjmem nižším než 15.000 Kč) jich

najdeme jen něco málo přes desetinu. Pouze oni si žijí zhruba tak jako manželé se dvěma dětmi s příjmem na domácnost 30.000 Kč.

Ve výrazně vyšší míře než v případě úplných rodin s dětmi se domácnosti bezdětných párů pohybují v příjmovém pásmu 15 až 25 tisíc korun čistého měsíčně. Nejčastěji však domácnosti bezdětných párů vykazují příjmy v kategorii 30.000 a více měsíčně. Takových je mezi nimi téměř čtvrtina (23,7%) a v jejich případě je rozdíl oproti

domácnostem se dvěma dětmi již markantní.

Zbylé tři typy domácností mají příjmovou strukturu již výrazně horší. Nejčtenější z nich jsou domácnosti seniorů. Více než dvě třetiny z nich vykazují příjmy nižší než 20.000 Kč. Uvidíme, že právě u nich nabývá silně na naléhavosti bytová otázka. Téměř 40% domácností seniorů nepobírá ani 12.000 Kč měsíčně. z větší části se jedná o osaměle žijící vdovy a vdovce. Je pravděpodobné, že tato kategorie, jež patří k nejhůře situovaným, bude v důsledku stárnutí populace, ale i nárůstu rozvodovosti početně sílit a bude představovat jeden z nejvýraznějších ostrůvků bída v naší společnosti.

Ještě hůře jsou na tom neúplné rodiny s dětmi. v mnoha případech se jedná o nejchudší domácnosti vůbec. Jen pětina z nich vykazuje měsíční příjem vyšší než 25.000 Kč. Na opačném pólu přežívá naopak další pětina, která musí měsíčně vystačit s méně než 12.000 korunami.

Nejvíce různorodou kategorii tvoří jednočlenné domácnosti těch, kdo jsou v produktivním věku. Jsou to lidé, kteří si domácnost buďto ještě nezaložili, anebo se rozvedli, či ovdověli. Jak již bylo zmíněno,

patří sem také matky samoživitelky po odchodu dětí. Většina těchto domácností (55%) patří do nejchudší kategorie s příjmem nižším než 12.000 Kč. Druhou nejpočetnější skupinu (30%) tvoří jednočlenné domácnosti v příjmovém pásmu 15 až 20 tisíc korun, což sice nelze považovat za výrazný životní nadstandard, je to však srovnatelné s životní úrovní rodičů dvou dětí v úplných domácnostech pobírajících 30.000 Kč měsíčně. Pouhé, jediné procento osaměle žijících v našem souboru pobírá měsíčně více než 30. 000 Kč. z toho je patrné, že lidé v produktivním věku, kteří žijí sami, nezvolili tuto strategii ve své naprosté většině proto, aby si žili nějak nad poměry. Spíše se lze domnívat, že jejich materiální situace jim nedovoluje nějak výrazněji si své osamělosti užívat.

K dokreslení situace jednotlivých typů domácností je účelné zjistit míru jejich zadlužení a míru jejich úspor. Téměř polovina domácností v našem vzorku nemá vůbec žádné úspory, další čtvrtina má jen nízké úspory do 50.000 Kč. Zhruba 70% námi zkoumaných ostravských domácností nemá tedy buďto žádné, anebo jen zanedbatelné finanční rezervy. Rozdíly

mezi jednotlivými typy domácností nejsou přitom nikterak výrazné. Mezi domácnostmi, které nemají vůbec žádné úspory, stojí na prvním místě vcelku nepřekvapivě neúplné rodiny s dětmi, za nimi následují jednočlenné domácnosti. Potvrzuje se tak, že ti, kdo žijí v ekonomicky aktivním věku osaměle, v našem souboru ve své většině rozhodně nepatří k bohatým. Nejmenší podíl domácností, které zůstaly zcela bez finančních rezerv, obsahuje kategorie úplných rodin s dětmi. To ovšem znamená, že téměř u poloviny rodin s dětmi se příjmy a výdaje v zásadě kryjí, tyto domácnosti žijí od jedné výplaty ke druhé.

Mezi domácnostmi s významnějšími úsporami (za takové považujeme úspory vyšší než půl milionu korun), nalézáme jen velice malé procento našich respondentů. Je přitom zajímavé, že všech pět kategorií je mezi „bohatými“ zastoupeno zhruba třemi procenty, a to včetně domácností seniorů, ba dokonce i neúplných rodin s dětmi.

Naprostá většina námi zkoumaných domácností nemá tedy prakticky žádné finanční rezervy. Svoji finanční situaci se

třetina až polovina snaží vylepšit půjčkami.³

Nejvíce ze všech jsou zadluženy úplné rodiny s dětmi. Téměř polovina z nich má nějakou půjčku, nejčastěji jsou to nízké půjčky do 50.000 Kč, či jen o něco málo vyšší. Vzhledem k jejich velikosti lze tyto půjčky považovat spíše za prostředek ke krytí běžných provozních výdajů, či běžného vybavení domácnosti.

Také v ostatních kategoriích převládají nízké půjčky do 50.000 Kč, z nichž prakticky nelze pořídit nic nákladného. Nejvyšší podíl půjček tohoto druhu nalézáme v domácnostech matek samoživitelek. Mají pravděpodobně sloužit k překlenutí momentální finanční nouze.

Naopak vysoké půjčky (nad půl milionu korun) si pořizují nejčastěji úplné rodiny s dětmi (6%) a poté bezdětné domácnosti (4%). v obou případech se jedná o domácnosti s relativně nejvyššími příjmy, které si dovolí zadlužit se kvůli

³ Výjimkou jsou důchodci, z nichž 95% nežádalo či nezískalo žádnou půjčku a ti zbylí mají zpravidla menší půjčky do 50 tisíc korun.

pořízení nákladnějších záležitostí, patrně včetně nového bydlení.

Ziskáváme tak obraz poměrně skromně žijících lidí. Tato skromnost přechází až do blízkosti chudoby v případě mnoha rodin důchodců i nemalé části osaměle žijících osob, ale zejména matek samoživitelek. Jde o domácnosti, které jsou z valné části bez finančních rezerv a které v nezanedbatelném počtu případů vylepšují svoji finanční situaci půjčkami, nejčastěji ve výši tří až pěti měsíčních příjmů.

Nejvyšším pravidelným výdajem všech typů domácností jsou výdaje za bydlení.⁴ V absolutních částkách platí za bydlení nejvíce úplné rodiny s dětmi (v průměru zhruba 7.100 Kč), těsně následovány neúplnými rodinami s dětmi (téměř 7.000 Kč). Potvrzuje se kritická situace neúplných rodin s dětmi, které při nižších příjmech, zpravidla nulových úsporách a při nejvyšší míře zadlužení mají výdaje na bydlení srovnatelné s relativně nejlépe situovaným typem domácností. Nejméně vydávají za bydlení senioři a jednočlenné domácnosti ekonomicky aktivních. v obou

⁴ Zjišťovali jsme celkové výdaje za bydlení, tedy včetně inkasa.

případech se jedná měsíčně v průměru o částku 5.300 Kč. Někde uprostřed jsou domácnosti bezdětných párů, u nichž průměr výdajů za bydlení činí 6.400 Kč.

Ještě lépe vynikne význam bytové otázky, porovnáme-li u jednotlivých kategorií, jaký podíl ze svých příjmů na bydlení vydávají. v průměru tvoří náklady na bydlení v našem vzorku něco málo přes třetinu příjmů (34,1%).⁵

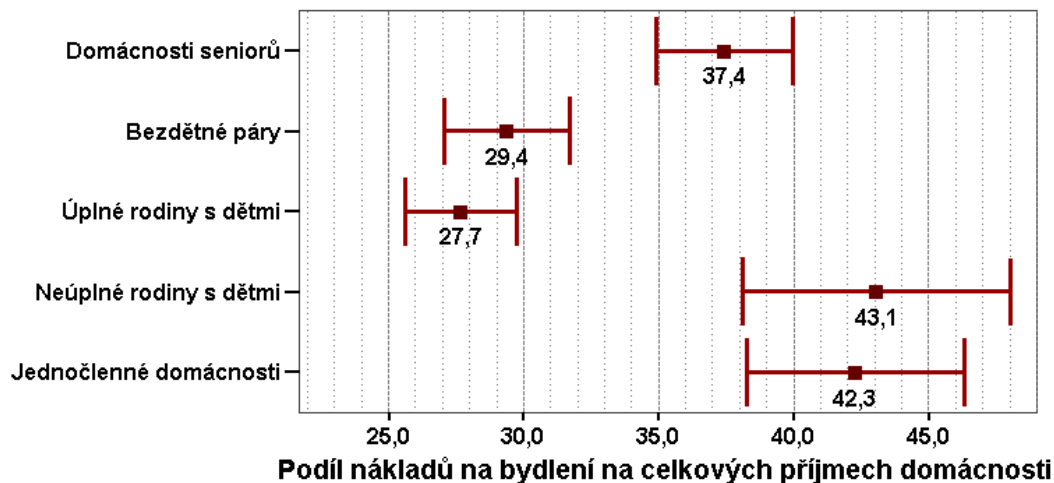
To, jaký podíl z čistého měsíčního příjmu tvoří náklady na bydlení u jednotlivých kategorií domácností, ukazuje následující graf. Podobně jako u grafu předchozího, rovněž v tomto případě se jedná o průměry z výběrového souboru. k těmto průměrům byly stanoveny intervaly pro odhad průměrů základního souboru. z grafu lze například vidět, že u neúplných rodin s dětmi je interval výrazně

⁵ Ostravské domácnosti tak vydávají na bydlení již nyní srovnatelný podíl svých příjmů jako například domácnosti v Bruselu, kde tento údaj činí (bez nákladů na vodu, teplo a elektřinu) v průměru 25%. Srovnatelná situace je také v případě rodin nejchudších. Lidé s nejnižšími příjmy vydávají v Bruselu za bydlení až polovinu svých příjmů (Annette Perdaens 2006: 93).

širší z důvodu malého zastoupení skupiny. Mezi touto skupinou a jednočlennými domácnostmi nejsou statisticky významné rozdíly. Nelze prokázat statisticky významný rozdíl ani v podílu nákladů na

bydlení u neúplných rodin s dětmi a v domácnostech seniorů. Statistický významný rozdíl však existuje vzhledem ke zbylým dvěma typům domácností.

Graf č. 3: Průměrný podíl nákladů na bydlení a 95 % intervaly spolehlivosti

Zdroj: OSU; Výzkum Industriální město v postindustriální společnosti; Ostrava 2010.

Neúplné rodiny s dětmi vydávají na bydlení plných 43% svých příjmů. Relativně nejméně naopak stojí bydlení úplné rodiny s dětmi, ale také bezdětné páry. v prvním případě tvoří celkové náklady na bydlení necelých 28 % příjmů domácnosti, ve druhém případě je to o necelá dvě procenta více. Jak rodiče s dětmi, tak bezdětné páry vydávají

nejmenší podíl svých příjmů na bydlení pochopitelně proto, že jejich příjmy jsou ze všech kategorií nejvyšší. Naopak neúplné domácnosti s dětmi vydávají v absolutní částce na bydlení skoro tolik, jako úplné rodiny (zhruba 7.000 Kč), přičemž příjmově jsou na tom nesrovnatelně hůře.

Jednočlenné domácnosti jsou na tom z hlediska výdajů na bydlení hůře než

důchodci. Bydlení je sice stojí zhruba tolik jako seniory (v průměru 5.300 Kč), příjmy jsou však u mnoha z nich ještě skrovnější než příjmy důchodců. Výsledkem je, že zatímco senioři vydávají za bydlení v průměru 37% svých příjmů, u jednočlenných domácností představují náklady na bydlení 42%, takže jen o pouhé procento zaostávají za neúplnými rodinami s dětmi.

6.2. Nová sociální rizika podle typu domácnosti

Do určité míry existuje vazba mezi typem domácnosti a druhy nových sociálních rizik. Připomeneme-li hlavní typy nejčastěji uváděných sociálních rizik, pak je zřejmé, že úplné rodiny s dětmi mají co do činění především s nutností sladit rodinný život s výdělečnou prací, někdy také s nutností pečovat o nemocné či starší členy domácnosti. Existence neúplných rodin s dětmi bývá ve výčtu nových sociálních rizik uváděna pravidelně jako samostatná položka. S domácnostmi seniorů koresponduje riziko nedostatečného pojištění osob zejména ve stáří. a konečně domácnosti jednotlivců představují do určité míry „kolaterální

škody“ zvýšené křehkosti rodiny a manželství.

Poslední kategorie domácnosti, s níž pracujeme - bezdětné páry v produktivním věku - je vůči většině nových sociálních rizik ze všech případů nejvíce imunní. Ať již proto, že si děti ještě nepořídily (a některé z nich si je nepořídí nikdy), anebo proto, že děti z jejich domácnosti již odešly.

Jak známo, řada nových sociálních rizik (nízká, anebo nevyhovující kvalifikace, neúplná rodina, potíže se sladěním pracovních a rodinných povinností) se v praxi projevuje zcela klasickým způsobem – ztrátou práce. z tohoto důvodu může být zajímavé pohlédnout na strukturu domácností právě z hlediska potíží na trhu práce. v našem souboru byla osobní zkušenost s nezaměstnaností distribuována následujícím způsobem.

Celkově již nezaměstnanost poznala téměř polovina domácností (46%). Její rozložení mezi jednotlivé kategorie je však poměrně nerovné. Ze všech nejméně ohrozila nezaměstnanost bezdětné páry. v této skupině postihla pouze o něco více než třetinu (37%) dotazovaných hlav domácností. Mírně nadprůměrný výskyt

nezaměstnanosti zaznamenaly úplné rodiny s dětmi a jednočlenné domácnosti (bylo to shodně 48%). Ve zdaleka nejvyšší míře postihovala ztráta práce neúplné rodiny s dětmi, tedy vesměs matky samoživitelky. To byla také jediná kategorie, ve které prošla kratším či delším obdobím nezaměstnanosti více než polovina našich respondentů (58%).⁶

Průměrná doba, po kterou byli bez práce před nástupem do současného zaměstnání, činila v našem souboru deset měsíců. Také v tomto ohledu byly jednotlivé typy domácností poměrně výrazně diferencovány. Zatímco hlavy úplných rodin s dětmi a bezdětné domácnosti byly bez práce v průměru jen zhruba osm měsíců, ti, kdo žili sami v jednočlenných domácnostech, vykazovali průměrnou nezaměstnanost v délce 11 měsíců. a matky samoživitelky byly v průměru bez práce dokonce více než 17 měsíců, tedy zhruba dvojnásobnou dobu ve srovnání s bezdětnými páry.

Zdá se, že před nezaměstnaností chrání více rodinné poměry, tedy struktura

⁶ v případě domácností důchodců uváděla zkušenost s nezaměstnaností v minulosti zhruba jen desetina dotazovaných.

domácnosti, než výše vzdělání. Přinejmenším to platí na obou krajních pólech. Ze všech nejméně jsou nezaměstnaností ohroženy bezdětné páry. Přitom právě bezdětné domácnosti mají z celého našeho souboru vůbec nejhorší vzdělanostní strukturu.⁷ Naopak neúplné rodiny s dětmi jsou nezaměstnaností postiženy ze všech nejvíce i přesto, že jsou o něco vzdělanější než bezdětné domácnosti, a sice v podílu středního vzdělání s maturitou. Podíl vysokoškoláků je v obou kategoriích zhruba stejný.

Také tyto skutečnosti podporují tezi, podle níž je pro míru finančně vyjádřitelné úspěšnosti přinejmenším stejně významné to, nakolik člověk redukuje své výdaje (zejména v podobě dětí), jako to, jak se snaží maximalizovat své příjmy v podobě snahy o vyšší vzdělání.

⁷ Celkově bylo v našem souboru zhruba 48% respondentů se vzděláním pouze základním či středním bez maturity. Maturitu mělo 37% respondentů a vysokoškolský diplom 15% respondentů. Nejvíce dotazovaných bez maturity (50%) a zároveň mírně podprůměrný podíl vysokoškoláků (12%) byl právě v kategorii bezdětných domácností.

6.3. Strategie, jak čelit novým sociálním rizikům

Hrozbě, kterou představují nová sociální rizika, je vystaveno mnohem širší spektrum společnosti, než tomu bylo v případě sociálních rizik klasických. z hlediska míry ohrožení riziky a z hlediska úspěšnosti obrany před nimi můžeme rozlišit tři hlavní sociální typy.

Na prvním místě jsou to ti, kteří dokáží minimalizovat hrozbu sociálních rizik, takže ta se jich prakticky netýká. Můžeme je nazvat třeba „konkurenceschopní“.

Druhou a patrně mnohem větší skupinu tvoří ti, kdo jsou sice ohroženi novými sociálními riziky v mnohem vyšší míře než skupina první, dokáží se s nimi však vlastními silami zatím víceméně vyrovnávat. Nazvěme je „ohrožení“.

A konečně třetí skupinu představují ti, kteří jsou novým sociálním rizikům velmi silně vystavení, a nedovedou jim sami bez pomoci čelit. v boji se sociálními riziky nedokázali vzdorovat, a my je můžeme označit za „poražené“.

Konstatovali jsme, že v současné době existují dva základní způsoby, jimiž se mohou lidé pojistit proti hrozbám představovaným novými sociálními riziky.

Jednou z těchto forem je maximální dosažené vzdělání, druhou je strategie bezdětnosti.⁸

K tomu, aby člověk patřil s co největší jistotou do kategorie úspěšných, tedy konkurenceschopných, měl by zkombinovat obě tyto strategie zároveň, tedy dosáhnout vysokoškolského vzdělání a bydlet bez dětí. Jen tato kombinace mu umožní „manažovat“ bez rušivých zásahů svůj život.

Pokud dotyčný sice dosáhne vysokoškolského vzdělání, avšak jedno či více dětí si pořídí, pak má (v našem souboru) na celou svoji domácnost v průměru jen o zhruba o 3.000 Kč měsíčně více, než kolik činí průměrný

⁸ Vysokoškolské vzdělání sice poměrně výrazně zvedá příjmy našich respondentů, s větší jistotou se to však projevuje teprve u střední generace (nad 35 let). Mezi vysokoškoláky v období prvních pěti až deseti let po absolvování školy nalezneme nezanedbatelné procento těch, jejichž příjmy se pohybují v intervalu 12 až 15 tisíc, či v intervalu 12 až 20 tisíci měsíčně.

příjem vysokoškolsky vzdělaných párů žijících bez dětí.⁹

Samozřejmě pouze u mladé generace připadá v úvahu, že by si mohla tuto strategii vzít za svou. v případě generace střední a tím spíše u seniorů jsou karty ohledně výše vzdělání i počtu dětí již v zásadě rozděleny.

Jak ukazují výsledky našeho šetření, mladá generace se snaží touto cestou skutečně jít. Ve věkové kategorii do 35 let si 60% respondentů zatím nepořídilo dítě, i když dvě třetiny z nich se věkově pohybují v intervalu 25 až 35 let. Více než pětina z nich (21%) zato vystudovala vysokou školu a téměř polovina dalších (46%) má alespoň maturitu. S nejnižším vzděláním tak zůstává pouhých 32%, zatímco u respondentů střední a starší generace to byla téměř polovina.

Porovnejme nyní jednotlivé typy domácností. Nejošidnější kategorií jsou domácnosti jednotlivců. Jak jsme

upozornili, v každé generaci znamená tento typ něco jiného.

V generaci nejmladší je odkládání sňatku a provozování jednočlenné domácnosti často považováno za strategii, která mladým umožňuje pěstovat hedonismus a dopřávat si nadstandardní životní úroveň. v našem souboru se tento předpoklad nepotvrdil. v kategorii nejmladších domácností (do 35 let) lze téměř polovinu singlů (46, 4%) považovat za vyloženě chudé. Jejich příjem je nižší než 15.000 Kč měsíčně, naprostá většina z nich má příjem dokonce nižší než 12.000 Kč.

Ani u jednočlenných domácností, které se příjmově pohybují v pásmu od 15.000 do 20.000 Kč, není na místě hovořit (po odečtení nákladů na bydlení a na nutné výdaje) o nějakém hedonismu. Dalších zhruba 14 % singlových domácností nalézáme v příjmovém pásmu 20.000 až 25.000 Kč. Nad nimi v našem souboru však již téměř nikdo není. Necelá čtyři procenta domácností jednotlivců ve věku do 35 let pobírají příjem v kategorii 25.000 až 30. 000 Kč. Vyššího příjmu nedosáhl v této věkové a domácnostní kategorii v našem souboru nikdo.

⁹ Pokud sice děti nemá, ale vysokoškolské vzdělání si nepořídil, pak riskuje, že se dostane mezi tři čtvrtiny chudších domácností bezdětných párů, anebo skončí v jednočlenné domácnosti, které jako celek patří spíše k chudým domácnostem.

Rozhodně tedy nebudeme považovat mladší jednotlivě žijící muže a ženy v Ostravě za příslušníky nadstandardně si žijících vrstev, kteří dali přednost přepychu před založením rodiny. Naprostá většina z nich je na tom příjmově tak špatně, že pořízení i jen jediného dítěte by je odsunulo mezi chudé domácnosti. Jakousi životní úroveň si udržují právě jen díky své bezdětnosti a absenci závazků. Každý větší nenadálý výdaj by je ruinoval, tím spíše, že 80% z nich nemá buď vůbec žádné úpory, anebo pouze úspory ve výši do 50.000 Kč.¹⁰

Jak jsou na tom domácnosti bezdětných párů mladších 35 let? Bezdětnost patří zajisté ke strategiím, jak si zvýšit svůj životní standard. Přinejmenším pro Ostravu z toho však neplyne, že co bezdětný, to příslušník solidně zajištěné vrstvy. Jak již bylo naznačeno, mezigenerační porovnání je zde ošidné, neboť v případě střední generace mohly již děti ze společné domácnosti odejít. v případě důchodců je to pak téměř naprostá jistota. Průměrný příjem všech

¹⁰ Domácnosti jednotlivců se zadlužují ve vyšší míře, než kolik si spoří. Třetina z nich vykazuje půjčky vyšší než 50.000 Kč.

věkových kohort bezdětných párů je však vzácně vyrovnan a pohybuje se kolem 25.000 Kč čistého měsíčně.

Více než mezi osaměle žijícími je však u mladých bezdětných párů těch, kteří jsou na tom poměrně velmi dobře a vykazují příjem na domácnost vyšší než 30.000 Kč. Je to zhruba čtvrtina domácností mladých bezdětných párů, o nichž můžeme prohlásit, že si svou bezdětností poměrně výrazně sociálně pomohly. Zbylé tři čtvrtiny jejich bezdětnost víceméně jen ochraňuje před pádem mezi ty chudší.

Úplné rodiny s dětmi ve věkové kategorii do 35 let si naopak životní standard výrazně zhoršují. Jejich průměrný příjem na domácnost činí 26.500 Kč, je tedy jen o necelé dva tisíce korun vyšší než průměrný příjem mladých bezdětných párů.¹¹

V případě neúplných rodin s dětmi, tedy především matek samoživitelek, je situace

¹¹ Za tímto průměrem se ovšem skrývá poměrně heterogenní soubor. Například z rodin se dvěma dětmi (pořídilo si je necelých 18 % nejmladších domácností) pobírá přes 30.000 Kč více než polovina, zatímco necelá čtvrtina je výrazně chudší a pohybuje se v příjmovém pásmu mezi 20 až 25 tisíci měsíčně

opět nejhorší. Ty ve věku do 35 let pobírají v průměru se všemi dávkami na sebe a na své děti téměř o dva tisíce korun měsíčně méně než osaměle žijící lidé stejné věkové kategorie.

Pořídít si tři a více dětí i pro úplnou rodinu znamená, že domácnost obětuje svoji životní úroveň. Dochází k tomu v zanedbatelném počtu případů. U nejmladší generace pouze ve 2%, u střední generace v necelých 6%.

6.4. Město chudých středních vrstev

Vymezení středních vrstev, přesné určení jejich horní a spodní hranice patří bezesporu k nejobtížnějším zadáním v sociologii. Přitom, aniž by se pokusila tento úkol splnit, není sociologie schopna přesvědčivě pojednat o sociální struktuře moderní společnosti a jejím vývoji. Bez určité koncepce sociální struktury ovšem nemůže sociologie zůstat sociologií, to znamená, disciplínou zabývající se sociální podmíněností lidského života, lidského myšlení a jednání.

Na první pohled nejjednodušší je vymezit střední vrstvy na škále příjmů i s vědomím, že tento přístup celou věc zkresluje přinejmenším ve dvou ohledech.

Jak upozorňuje Louis Chauvel (2006), dimenze příjmů z profesní činnosti může být sice významná pro porovnávání postavení jednotlivých částí středních vrstev mezi sebou, hlavní rozdílnost horních vrstev oproti vrstvám středním však spočívá v rovině majetku, nikoliv v rovině příjmů. Majetek těch horních je stále více zhodnocován v téže době, kdy příjmy většiny ekonomicky aktivních víceméně stagnují. Vzdálenost mezi středními a horními vrstvami se tak neustále zvětšuje, aniž by bylo možno tento posun zachytit na škále příjmů z profesní činnosti jinak než jen okrajově.

Druhý zdroj zkreslení, k němuž vede vymezení středních vrstev pouze na škále příjmů, zaznamenal Pierre Bourdieu (1979). Kromě podílu na bohatství ve formě finančního kapitálu má pro umístění každého člověka v rámci moderní společnosti nezanedbatelný význam velikost kapitálu kulturního, který je dán zejména výší vzdělání.¹²

¹² Jako o třetí formě kapitálu, který strukturuje společnost, uvažuje Bourdieu ve zmíněné práci o kapitálu sociálním, tedy o síti výhodných styků a známostí. Podíl na této formě kapitálu však důsledně připisuje pouze vrstvám horním.

S vědomím zmíněných zkreslení bývají střední vrstvy vymezovány především v rovině příjmů, přičemž jsou zohledněny nejen příjmy ze zaměstnání, ale také důchody, příjmy z nezávislé činnosti a z majetku. Protože většina lidí žije stále ještě ve vícečlenných domácnostech, pracují analytici s příjmy celých domácností, a protože životní úroveň členů domácností je dána jejich složením (především počtem závislých členů), pracuje se obvykle se spotřebními jednotkami. Tímto způsobem se příjem na člena domácnosti zvyšuje, tedy zrealňuje vzhledem k úsporám plynoucím ze soužití více lidí v jedné domácnosti a také s přihlédnutím k nerovným potřebám dětí a dospělých.

Jednou z možností je vymezit střední vrstvy pomocí fixního intervalu kolem mediánu příjmů. Například jsou řazeny do středních vrstev ty domácnosti, jejichž příjem leží v intervalu 75% až 150% mediánu příjmů spotřebních jednotek.¹³

¹³ Régis Bigot (2008). v současné době ve Francii nedosahuje dolního prahu středních vrstev (tedy 75% mediánu příjmu spotřební jednotky) zhruba 30% domácností, zatímco 18% domácností přesahuje horní hranici středních vrstev, pobírá více

Pokusme se použít tento přístup pro náš soubor ostravských domácností. Ke zohlednění jejich struktury jsme použili spotřební jednotky, tak jak jsou definovány stupnicí Evropské unie. Prvnímu dospělému v domácnosti byl přiřazen koeficient 1, každému dalšímu členu domácnosti staršímu 13 let koeficient 0,5 a konečně dětem mladším 13 let koeficient 0,3.

Střední vrstvy jsme vymezili intervalem 75% až 150% mediánu příjmu spotřební jednotky. Dolní i horní hranice takto vymezených středních vrstev byly vypočteny nejprve pro celou republiku.¹⁴ (14) Při mediánu příjmu na spotřební jednotku ve výši 16.367 Kč čistého za měsíc je dolní hranice středních vrstev dána částkou 12. 275 Kč a hranice horní sumou 24.550 Kč. v našem ostravském souboru se do zmíněného intervalu vešlo

než 150% mediánu příjmu spotřební jednotky. Do středních vrstev tak lze zařadit 52 % Francouzů. Konkrétně se jejich příjmy pohybují v intervalu od 1100 eur do 2200 eur na spotřební jednotku (Bigot 2008:7).

¹⁴ Vycházeli jsme přitom ze statistiky rodinných účtů za rok 2009 publikovaných Českým statistickým úřadem.

celkem 58% domácností. Téměř deset procent z našeho souboru patří do vrstev horních, přibližně 32% domácností naopak spadlo do vrstev dolních.¹⁵

Podívejme se nejprve, jak se jednotlivým typům našich ostravských domácností daří do středních vrstev zařadit.

¹⁵ Princip příjmů propočtených na spotřební jednotku osvětlíme na jednoduchém příkladu. Předpokládejme, že určitá osoba vydělává měsíčně 30.000 Kč. v případě, že žije sama, patří do horních vrstev. Pokud žije ve společné domácnosti s partnerem či partnerkou, kteří nepobírají žádný příjem, pak reálný příjem této osoby klesá na 20.000 Kč, patří tedy do středních vrstev. V případě, že žije v domácnosti bez partnera, avšak se třemi nezaopatřenými dětmi ve věku nad 13 let, pak její reálný příjem klesá na 12.000 Kč, a tedy již nepatří ani do středních vrstev.

Tabulka č. 2: Příslušnost různých typů domácností do středních vrstev

	Vrstvy dle příjmu na spotřební jednotku			Celkem
	Spodní vrstvy	Střední vrstvy	Vyšší vrstvy	
Jednočlenné domácnosti	43,8%	46,1%	10,1%	100,0%
Neúplné rodiny s dětmi	53,2%	40,3%	6,5%	100,0%
Úplné rodiny s dětmi	28,8%	62,5%	8,7%	100,0%
Bezdětné páry	16,2%	65,6%	18,2%	100,0%
Domácnosti seniorů	37,5%	58,7%	3,8%	100,0%
Celkem	32,5%	57,9%	9,5%	100,0%

Zdroj: OSU; Výzkum Industriální město v postindustriální společnosti; Ostrava 2010.

Bezdětné páry dosahují životní úrovně středních vrstev v téměř 66% a v dalších 18% ji dokonce překračují, takže příjmově spadají již do vrstev horních. Naopak, riziko bezdětných párů, že klesnou do spodních vrstev, je ze všech typů domácností zdaleka nejnižší. Druhé procentuálně nejpočetnější zastoupení ve středních vrstvách vykazují úplné rodiny s dětmi. Jejich šance proniknout do vrstev horních je ovšem již výrazně nižší než v případě bezdětných párů. o to vyšší je u nich riziko, že klesnou do vrstev dolních. Poměrně silně jsou ve středních vrstvách zastoupeny také seniorské domácnosti. Ty však mají ještě mnohem nižší zastoupení ve vrstvách horních než úplné domácnosti s dětmi a ještě výrazně více než ony jsou

ohroženy sestupem do vrstev dolních, což se pochopitelně týká především domácností starodůchodců a také domácností osaměle žijících vdov a vdovců. Kategorie osamoceně žijících jednotlivců v ekonomicky aktivním věku vykazuje, jak již bylo konstatováno, vysoký stupeň heterogenity. Do středních vrstev se jich dostala méně než polovina. Téměř srovnatelné množství spadlo do vrstev dolních. Zároveň však desetina z nich figuruje také ve vrstvách horních.¹⁶

¹⁶ To, zda se osaměle žijící jednatelce zařadí do nižších, anebo do středních vrstev, záleží kromě výše vzdělání také na pohlaví. Žije-li osamoceně žena, je zde větší pravděpodobnost, že spadne na

a nejméně často se podaří ve středních vrstvách udržet neúplným rodinám s dětmi. Většina z nich přežívá na úrovni vrstev dolních.¹⁷

Ostravské střední vrstvy, tak jak jsme si je příjmově vymezili, se nevyznačují nějakou výrazně vyšší mírou vzdělanosti, ve srovnání s celkem populace. Se zhruba 15% vysokoškoláků ve svých řadách sice o několik procent překračují průměr pro celou českou populaci, teprve v horních vrstvách našeho souboru je však koncentrace vysokoškoláků taková (35%), že v jejich případě můžeme už skutečně mluvit o výrazné orientaci na vzdělání.¹⁸

Příslušnost k ostravským středním vrstvám nijak výrazně nezabezpečuje.

úroveň dolních vrstev. Osaměle žijící muži mají větší šanci patřit do vrstev středních.

¹⁷ Poněkud překvapivě nalézáme šest a půl procenta neúplných rodin s dětmi ve vyšších vrstvách. Nenechme se však mýlit. Jedná se o pouhé čtyři případy, které si žijí v této kategorii vyloženě nadstandardně.

¹⁸ Výše vzdělání také vysvětluje značnou heterogenitu kategorie domácností jednotlivců. To, zda domácnosti jednotlivců patří do nižších, anebo středních či vyšších vrstev, závisí především na výši jejich vzdělání.

Především nechrání ani zdaleka tak spolehlivě před nezaměstnaností, jak bychom se mohli domnívat. v našem souboru jako celku se setkala s nezaměstnaností již zhruba polovina respondentů. Ze středních vrstev to bylo téměř 45% a dokonce i z horních příjmových vrstev bylo už nejméně jednou bez práce téměř 40% respondentů. Jak víme z jiných šetření, se značnou pravděpodobností se jedná především o ty, kteří mají střední a nižší vzdělání.

Střední vrstvy z našeho souboru se nijak zvlášť nevyznačují ani klasickým a zcela typickým znakem středních vrstev - vlastnictvím svého bydlení. Častěji než střední vrstvy byli v našem souboru vlastníky domku či bytu příslušníci vrstev dolních. Pro naše střední vrstvy je příznačná spíše družstevní forma bydlení.

Tabulka č. 3: Vztah různých vrstev k bydlení

Vlastnický vztah k bydlení	Vrstvy dle příjmu na spotřební jednotku			Celkem
	Spodní vrstvy	Střední vrstvy	Vyšší vrstvy	Spodní vrstvy
v osobním	35,1%	30,5%	42,0%	33,1%
v družstevním	21,8%	38,9%	33,3%	32,9%
v nájemním vztahu s FO/PO	15,6%	20,9%	21,7%	19,3%
v obecním	27,6%	9,6%	2,9%	14,7%
Celkem	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Zdroj: OSU; Výzkum Industriální město v postindustriální společnosti; Ostrava 2010.

Zdaleka nejčastěji (v téměř 71%) bydlí střední vrstvy z našeho souboru v paneláku, což převyšuje podíl nižších vrstev žijících v panelových domech. Příslušníci horních vrstev v našem souboru bydlí v panelových domech dokonce ještě častěji než vrstvy střední, zatímco v rodinném domku ještě méně často než ony.

To vše ukazuje, že naše střední vrstvy sice vydělávají o něco více než vrstvy dolní, rozdíl však padne na běžnou denní spotřebu (a možná o něco vyšší cenu dovolené). Rozhodně není natolik výrazný, aby těm z nich, kdo zůstávají žít v Ostravě, pomohl z nájemného bydlení v panelácích. Rodinné domky a byty ve svém vlastnictví

obývají spíše méně vydělávající obyvatelé Ostravy, kteří si je pořídili v minulosti a daří se jim je držet i přes pokles svých příjmů, čímž si vylepšují bilanci výdajů o placení nájemného.

Podíváme-li se na bilanci úspor a dluhů, zjišťujeme, že ostravské střední vrstvy jsou skutečně dost chudé. Téměř třetina z nich (31,5%) nemá žádné úspory, dalších téměř 30% vykazuje nepatrné úspory do 50.000 Kč. Úspory vyšší než 200.000 Kč má zhruba jen desetina domácností středních vrstev. Naopak míra zadlužení středních vrstev je zcela srovnatelná se zadlužením vrstev nižších.

Tabulka č. 4: Zadluženost jednotlivých sociálních vrstev

	Vrstvy dle příjmu na spotřební jednotku			Celkem
	Dolní vrstvy	Střední vrstvy	Vyšší vrstvy	Spodní vrstvy
žádné půjčky	66,7%	65,8%	68,1%	66,3%
do 50 tisíc	17,6%	15,3%	11,6%	15,6%
50 – 100 000 Kč	6,3%	6,8%	4,3%	6,4%
100 001 – 200 000	4,5%	5,3%	1,4%	4,6%
200 001 – 300 000	1,8%	2,3%	5,8%	2,5%
300 001 – 500 000	,9%	1,5%		1,2%
500 tisíc Kč a více	2,3%	3,3%	8,7%	3,5%
Celkem	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Zdroj: OSU; Výzkum Industriální město v postindustriální společnosti; Ostrava 2010.

Pro dokreslení situace středních vrstev žijících v Ostravě se můžeme pokusit rozdělit je, jak bývá v sociologii zvykem, na střední vrstvy nižší a vyšší. Hranici mezi nimi povedeme na úrovni mediánu příjmu spotřební jednotky v České republice, tedy ve výši 16.367 Kč čistého měsíčně. Zjišťujeme pak, že do nižších středních vrstev spadá přibližně 70% domácností, zbylých 30% můžeme zařadit do vyšších středních vrstev.

Jak se daří proniknout do vyšších středních vrstev různým typům

domácností? Vzhledem k jejich zastoupení v souboru jsou zde nejvíce nadreprezentovány domácnosti jednotlivců (tedy ta jejich polovina, které se daří dobře). Bezdětných domácností sem pronikl o něco menší podíl, až za nimi jsou úplné rodiny s dětmi. Následují matky samoživitelky a úplně nejnižší šanci dostat se mezi vyšší střední vrstvy mají domácnosti seniorů.

Tabulka č. 5: Rozdělení domácností do nižších a vyšších středních vrstev

	Střední vrstvy		Celkem
	Nižší	Vyšší	
Jednočlenné domácnosti	6,9%	19,5%	10,5%
Neúplné rodiny s dětmi	6,5%	6,2%	6,4%
Úplné rodiny s dětmi	27,8%	33,6%	29,5%
Bezdětné páry	23,5%	31,9%	25,9%
Domácnosti seniorů	35,4%	8,8%	27,7%
Celkem	100,0%	100,0%	100,0%

Zdroj: OSU; Výzkum Industriální město v postindustriální společnosti; Ostrava 2010.

Z hlediska vzdělání jsou ve vyšších středních vrstvách poměrně výrazně nadreprezentováni vysokoškoláci a podobně výrazně podreprezentováni lidé s nejnižším vzděláním. Jestliže jsme již výše zmínili, že ostravské střední vrstvy nejsou jako celek nijak zvlášť

vysokoškolsky vzdělané, vidíme zde, že vysokoškolské vzdělání je rezervováno spíše jen pro jejich vyšší patra.

Nižší střední vrstvy se svými necelými 12 % vysokoškoláků se nijak neliší od průměru české populace.

Tabulka č. 6: Nižší a vyšší střední vrstvy podle výše vzdělání

	Střední vrstvy		Celkem
	Nižší	Vyšší	
SŠ bez maturity a nižší	42,4%	23,7%	36,9%
SŠ s maturitou a VOŠ	45,8%	53,4%	48,0%
VŠ	11,8%	22,9%	15,0%
Celkem	100,0%	100,0%	100,0%

Zdroj: OSU; Výzkum Industriální město v postindustriální společnosti; Ostrava 2010.

Z hlediska úspor se jeví příslušníci vyšších středních vrstev jen o málo zámožnější ve srovnání s nižšími

středními. Více než polovina domácností vyšších středních vrstev má jen minimální úspory, tedy buďto žádné, anebo do výše

50.000 Kč. Méně než 4 % z nich má úspory vyšší než půl milionu korun. k půjčkám sahají o něco častěji než nižší střední, rozdíl však není nijak výrazný.

Mýlil by se, kdo by předpokládal, že bytová situace vyšších středních vrstev je lepší než v případě nižších středních. Je

tomu spíše naopak. Zatímco vlastnictví rodinného domku je srovnatelné, v panelových domech bydlí výrazně větší podíl příslušníků vyšších než nižších středních vrstev. Menší podíl jich naopak obývá cihlové činžovní domy.

Tabulka č. 7: Nižší a vyšší střední vrstvy podle typu bydlení

	Střední vrstvy		Celkem
	Nižší	Vyšší	
panelový dům	56,4%	73,9%	61,5%
cihlový dům (činžovní dům)	31,9%	13,9%	26,7%
rodinný dům (vilka)	11,7%	12,2%	11,8%
Celkem	100,0%	100,0%	100,0%

Zdroj: OSU; Výzkum Industriální město v postindustriální společnosti; Ostrava 2010.

Nijak výrazně se u obou součástí středních vrstev neliší ani podíl bytů a domů v osobním vlastnictví. Téměř polovina vyšších středních vrstev má svůj byt v družstevním vlastnictví.

Z toho, co jsme zjistili, je patrné, že situace středních vrstev žijících na území města Ostravy příliš neodpovídá obrazu prosperujících středních vrstev. Od nich bychom očekávali, že budou vlastnit své bydlení, že budou imunní vůči akutní nouzi o peníze, neboť budou mít vždy v rezervě nějaké úspory. Střední vrstvy ve svém klasickém pojetí by neměly mít potíží

sehnat trvalou a vcelku perspektivní práci, měly by dokázat vydělat v ní tolik, aby byly schopny postarat se o své zdraví, měly zajištěný vcelku solidní důchod, nemusely se omezovat ve svém volném čase, mohly si například kdykoliv vyrazit za kulturou, s rodinou do restaurace a podobně. Samozřejmostí by měla být nejméně jedna dovolená ročně. Při tom všem by se měli příslušníci středních vrstev dokázat postarat o vzdělání svých potomků, kterým mají co zanechat i po stránce materiální.

Je obtížné si představit, že toto všechno by si mohly naše střední vrstvy dovolit při příjmech, které většina z nich vykazuje, při vcelku nepatrné míře úspor a dluzích, které se pohybují na úrovni vrstev nižších. U mnoha domácností vykazujících příjmy v intervalu středních vrstev není zajištěn ani předpoklad vlastního bydlení a nejistota v oblasti práce měřená rizikem nezaměstnanosti je u nich téměř tak rozšířená jako u vrstev dolních.

Jak jsme viděli v souvislosti s oddělením středních vrstev na patro vyšší a nižší, sedm z deseti domácností ostravských středních vrstev má příjmy na spotřební jednotku nižší, než je medián příjmu v České republice. z uvedených důvodů je vysoce pravděpodobné, že navrhované reformy postihnou tyto střední vrstvy poměrně výrazně a pro nezanedbatelnou část z nich mohou velmi snadno znamenat sociální deklasování, tedy pokles mezi vrstvy dolní.¹⁹

¹⁹ Celou naši diagnózu je možno částečně korigovat poukazem na proces suburbanizace, v jehož průběhu se zámožnější domácnosti vystěhovávají za okraj města a stavějí si více či méně nákladné rodinné domky především v podhůří blízkých hor. Nám však jde o rozbor sociálního složení a životní

V předchozím textu jsme naznačili, že sociální problémy se sbíhají v otázce bydlení, a proto předpokládáme, že nízká odolnost vůči novým sociálním rizikům se právě v této otázce projeví ze všeho nejdříve. Na našem souboru ostravských domácností je patrné, že náklady na bydlení představují již nyní pro střední vrstvy citelnou zátěž a pro vrstvy dolní se stávají neúnosné. Aktuálně v našem souboru odevzdávají dolní vrstvy v průměru 45% svých příjmů za bydlení, vrstvy střední 30%, zatímco nejlépe situovaným vrstvám horním ubírá bydlení z jejich příjmů jen něco málo přes dvacet procent.²⁰(20)

Nic nenasvědčuje tomu, že by vynucené náklady v podobě výdajů na bydlení měly v dohledné době poklesnout. Právě naopak.

úrovně těch domácností, které v Ostravě zůstávají a od nichž lze tedy logicky očekávat, že by se měly na životě města a jeho budoucnosti podílet více než ti, kdo odcházejí žít a bydlet jinde.

²⁰ Nejvyhraněnější je bytová otázka v případě jednočlenných domácností. Ty, které příjmově patří do vrstev dolních, vydávají za bydlení již více než polovinu svých příjmů, ale i u těch, kdo v kategorii singlů náleží příjmově do vrstev středních, odčerpávají náklady na bydlení téměř 40% příjmů.

To vytvoří v souvislosti s dodatečnými náklady reforem (na penzijní zajištění, na zajištění v oblasti zdravotní, na nové výdaje pro případ studia potomků atd.) pro střední vrstvy jen stěží zvládnutelnou situaci. Jejich velká část přestane být s vysokou pravděpodobností schopna hradit z toho mála, co ji příjmově odlišuje od vrstev dolních, všechny tyto nově vzniklé náklady, takže nepojištěna klesne na úroveň vrstev spodních.

Zdroje:

BIGOT, R. 2008. *Les classes moyennes sous pression*. Cahier de Recherche, No. 249, Decembre.

BOURDIEU, P. 1979. *La Distinction*. Paris: Minuit.

CHAUVEL, L. 2006. *Les classes moyennes á la dérive*. Paris: Seuil.

KELLER, J., Tvrdý, L. 2008. *Vzdělanostní společnost? Chrám, výtah a pojišťovna*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

PERDAENS, A. 2006. *Logements sociaux. La question du logement social*. Pensée plurielle, 2, No. 12. Bruxelles: De Boeck.

OSTRAVA Z POHLEDU GENERACÍ

JAN KELLER

1. Problém generací jako sociologické téma

Teorie, které zvěstovaly nástup postindustriální společnosti, měly řadu omezení. i když neobyčejný důraz kladly na rostoucí úlohu vzdělání a na přínosy znalostní společnosti, nevěnovaly prakticky pozornost faktu, že pro různé části společnosti a různé její vrstvy mohou mít tyto výzvy výrazně odlišný význam. Je něco jiného vstupovat do znalostní společnosti ve věku dvaceti let a něco jiného být do ní vržen krátce před šedesátkou.

Podobně reálné procesy deindustrializace dopadají na různé věkové, vzdělanostní a sociální vrstvy společnosti značně odlišně. Procesy, jež zasáhly průmyslovou Ostravu s určitým zpožděním a které probíhají v mnohem kratším časovém úseku než v podobně zasažených městech západní Evropy či Spojených států, mají výrazný generační rozměr. Různé generace se prostě liší

v možnostech čelit jim, adaptovat se na jejich průběh a vypořádat se s jejich dopady.

Při rozboru onoho generačního rozměru změn, jež proběhly mezi prvním a druhým výzkumem Otravy, se máme o co opřít. Francouzští sociologové Christian Baudelot a Roger Establet, kteří se dlouhodobě zabývají především problematikou vzdělanostní společnosti, publikovali analýzu, ve které sledují, jak se v jejich zemi lišily podmínky pro generaci třicátníků v roce 1968 a pro ty, kdo byli v tomtéž věku v roce 1998 (Baudelot, Establet 2000). Zjišťují, že postindustriální společnost výrazně zvyšuje své požadavky na lidi, aniž by jim dopřávala podobnou míru zajištění a perspektiv jako společnost průmyslová. Čas strávený ve škole se pro mladé z roku 1998 výrazně prodloužil, jejich postavení ve třiceti letech je pro většinu z nich podstatně nejistější, než pro ty, kdo byli třicátníky v šedesátém osmém. Nárůst vzdělanosti mladých lidí nijak

neovlivnil míru jejich nezaměstnanosti apod. Na řadě dalších poznatků autoři dokumentují rostoucí význam generačního rozměru.

2. Vymezení našich tří generací

Pro účely našeho zjišťování jsme jako typické představitele tohoto historického rozměru vybrali tři generace. Za prvé jde o generaci seniorů starších pětadesáti let. Tito lidé měli v době prvního sociologického průzkumu něco přes dvacet let, stávali se samostatnými, zakládali svá manželství a získávali svůj první byt. Většinu svého produktivního života prožili v éře průmyslové společnosti, byli zvyklí na její pravidla a počítali s jejími danostmi. v roce 1989 byli na vrcholu své profesní kariéry a starší z nich se již pomalu začínali blížit důchodovému věku. v průměru měli nižší vzdělání než generace mladší, což jim nebránilo uplatnit se v podmínkách průmyslové společnosti dospívající do svého zenitu. Po celý život byli zvyklí na určité sociální jistoty a na pevná pravidla hry v dobrém i špatném slova smyslu.

Druhou generaci tvoří ti, kdo jsou dnes ve věku 45 až 54 let. v době prvního

výzkumu byli malými dětmi ve věku do deseti, dvanácti let. Změny v roce 89 některé z nich zastihly na samém počátku jejich profesní i rodinné kariéry, jiné v jejich raných stádiích. Nejmladší z nich byli ve věku revolučních studentů vyšších ročníků vysokých škol, na které se ještě dostali za starého režimu, nejstarší z nich měli něco málo přes třicet. Do nových podmínek vstupovali většinou bez jakékoliv zátěže. Byli první generací, která mohla profitovat z nových možností, a zároveň byli nejlépe věkově disponováni k tomu, aby mohli čelit případným komplikacím.

A konečně třetí generaci představují mladí lidé ve věku pod pětatřicet let. v době prvního výzkumu Ostravy nebyli ještě na světě. Listopad 89 prožili jako děti v mateřské a na základní škole. Dnes jsou v podobném bodě profesní a rodinné kariéry, v jakém byla generace střední v roce 1989. S tím rozdílem, že mezitím došlo k ustavení nových poměrů a k obsazení řady pozic a příležitostí právě členy předchozí generace. Mají však výhodu mládí a jako na něco běžného pohlížejí na všechny ty možnosti, které se

před dvaceti lety pro generaci střední poprvé otevřely.

3. Objektivní situace generací

V našem souboru 900 zkoumaných domácností byly všechny tři zkoumané věkové kohorty zastoupeny vcelku rovnoměrně. Nejvíce bylo lidí starších 65 let, což odpovídá věkové struktuře dnešní Ostravy.

Není překvapivé, že v rovině vzdělání se generace nejmladší výrazně odlišuje od obou zbylých. Bez maturity zůstala v ní pouhá třetina, zatímco u generace střední a nejstarší nemá maturitu shodně téměř polovina respondentů. Naopak vysokoškoláků je v nejmladší generaci již více než pětina, v obou generacích starších zhruba o třetinu méně. U nejmladší generace stouplo poměrně výrazně oproti oběma předchozím rovněž zastoupení maturantů.

Můžeme v tom spatřovat možný prvek budoucích konfliktů. Dnešní střední generace, která nastoupila do aktivního života již v nových poměrech počátkem 90. let, neměla vyšší kvalifikaci než generace, která byla tehdy na vrcholu své profesní dráhy a o níž lze tedy

předpokládat, že kontrolovala velkou část lukrativních pozic. Dnešní generace důchodců byla politicky snadno zranitelná, neboť se do svých pozic dostala již hluboko za starého režimu. To mohlo usnadňovat nástup dnešní střední generaci.

Dnes je ovšem situace výrazně odlišná. Střední generace je sice na vrcholu profesní kariéry, svým vzděláním a kvalifikací se však od svých předchůdců nijak výrazně neliší. Ti její členové, kteří mají vysokoškolské vzdělání, vystudovali ještě za předlistopadového režimu. Je pravděpodobné, že se od něho budou spíše distancovat, aby uhájili své pozice vůči dnešní mladé generaci, která má v rukou dva trumfy: měreno úrovní diplomu je výrazně vzdělanější a navíc celá vystudovala již za nových poměrů.

Pohled na mezigenerační rozložení příjmů ukazuje, že téměř dvě třetiny nejmladší generace pobírají čistý měsíční příjem nižší než 15.000 Kč. Naopak polovina generace střední má příjem vyšší než 15.000 Kč. To je sice pochopitelné z hlediska odpracovaných let a získaných zkušeností, může to však vytvářet u generace nejmladší hned dvojí pocit krivdy. Za prvé: jde o generaci výrazně

vzdělanější než obě předchozí, přitom její příjmy tomu neodpovídají, respektive odpovídají jen zčásti. a za druhé: jedná se o generaci, která je ve věku, kdy si lidé pořizují rodinu a zařizují vlastní domácnost. Střední generace, která získává vyšší příjmy, má již domácnost zařízenou.

Nejenže zůstává nejmladší a nejvzdělanější generace jako celek příjmově za generaci střední. Je na tom hůře také s ohledem na bydlení. Nejčastěji ze všech generací bydlí mladí lidé v panelovém domě, nejméně často ze všech v rodinném domku (ve vilce bydlí nejčastěji generace střední). Nejmladší generace má nejméně často byt v osobním vlastnictví, dvakrát častěji než generace zbylé bydlí na podnájmu.

Navíc je nejmladší generace nejvíce ohrožená nezaměstnaností. Zatímco v generaci středního věku má zkušenost se ztrátou práce necelých 46 % dotazovaných, v generaci nejmladší je to již téměř 55%. (Pro srovnání: z generace dnešních důchodců se kdy setkal se ztrátou práce pouze jeden z deseti.)

Ze všech uvedených důvodů může nejmladší generace pociťovat především vůči generaci střední určité znevýhodnění.

Jak vidíme za struktury domácností, snaží se nejmladší generace zmírnit toto znevýhodnění v zásadě dvojí cestou.

První strategie spočívá v tom, že mladí žijí ve společné domácnosti se svými rodiči. Více než polovina příslušníků střední generace v našem souboru žije tedy stále ve společné domácnosti se svými dětmi.

Druhou strategií nejmladší generace, jak vylepšit své poměry, je - nemít děti. Šedesát procent příslušníků nejmladší generace s dětmi nežije, což vzhledem k jejich věku téměř vždy znamená, že žádné nemá. Téměř čtyřicet procent z nich nežije ani s partnerem či partnerkou. Protože více než polovina těch, kteří jsou bez partnera či partnerky, bydlí společně se svými rodiči, žije v nejmladší generaci v jednočlenné domácnosti pouze necelých 19 % respondentů. Dalších 36% žije s partnerem v bezdětné domácnosti.

I přesto, že si uvedenými způsoby nejmladší generace vylepšuje svoji životní úroveň, většině se ani tak nevede nejlépe. Jak uvidíme v jiné kapitole (Chudé střední vrstvy), pouze pětinu příslušníků mladé generace, kteří si nepořídili děti, můžeme

zařadit podle výše příjmů na domácnost do vyšších středních vrstev.

4. Postoje generací

Jestliže jsou různé generace v odlišné pozici z hlediska svých možností a příležitostí, zajímalo nás, nakolik je tato odlišnost uvědomována samotnými aktéry. Předpokládali jsme, že se to odrazí v míře spokojenosti s různými oblastmi života od těch nejosobnějších a parciálních přes regionální až po celospolečenské. Především jsme zjišťovali postoje různých generací samých k sobě, tedy jejich sebezařazení na škále společenských pozic.

Vcelku je nutno brát ocenění své vlastní pozice ze strany respondentů s velkou rezervou. z celého souboru se mám mezi nejchudší a chudé zařadilo zhruba 38% respondentů. Přitom téměř polovina respondentů (47,6 %) deklaruje, že nemá vůbec žádné úspory, a další téměř čtvrtina (23,4 %) má úspory pouze do výše 50.000 Kč.

Na opačném pólu se do vrstev bohatších zařazuje zhruba 17% respondentů, přičemž úspory vyšší než 200.000 Kč deklaruje jen sedm a půl procenta dotazovaných. (A

úspory přesahující půl milionu pouze něco málo přes dvě procenta.)

Z hlediska generačního je patrné, že právě nejmladší generace si fandí z hlediska sociálního sebezařazení zdaleka nejvíce ze všech. Do nejchudší vrstvy se zařadila méně než desetina jejích členů (9,3 %), přitom žádné úspory v této generaci nemá zhruba 57% dotazovaných a úspory do 50.000 Kč deklaruje téměř čtvrtina z nich (23,6 %). Takže 80% mladých je prakticky bez peněz, ale jen méně než 10% z nich si myslí, že jsou opravdu chudí.

Naopak za členy nejbohatších vrstev se považuje téměř čtvrtina této generace (23,4 %). Přitom úspory nad 200.000 Kč z nich nemá ani 5% a úsporami vyššími než půl milionu disponuje v této generaci jediné procento.

Naše nejmladší generace, která si chudobu připouští jen minimálně a častěji než ostatní se považuje za bohaté, je ve skutečnosti zadlužena více než generace střední a starší. Každý pátý v ní má půjčku do 50.000 Kč, každý desátý půjčku v intervalu 50 až 200 tisíc Kč, půjčku přesahující půl milionu v ní má rekordních zhruba 6%.

Dále jsme zjišťovali názory na jednotlivé instituce společnosti a na různé oblasti života dotazovaných. Výsledek byl vcelku jednoznačný. o čím osobnější a intimnější sféru se jednalo, tím byla spokojenost u všech generací vyšší. a naopak, sféra věcí veřejných příliš spokojenosti a souhlasu pro naše respondenty v žádné generaci nenabízí.

Všechny věkové skupiny vyjadřují nejvyšší míru uspokojení ve vztahu ke svým dětem, dále k partnerovi či partnerce a rovněž k příbuzným a širší rodině. To poslední především u nejstarší generace. Především nejmladší generace si chválí svá přátelství. S touto spokojeností ve vztahu ke svému mikrosvětlu kontrastuje nízká míra spokojenosti s vykonávanou prací a kvalitou bydlení (oboje především u prostřední generace) a s životní úrovní a pocitem bezpečí (obojí u střední a starší generace).¹

¹ Ve vztahu k práci, kterou vykonávají, byli naši respondenti spokojeni s mírou autonomie, kterou v práci mají, méně byli spokojeni s charakterem své práce obecně a vůbec nejméně s mírou jistoty svého zaměstnání. V případě bydlení byla větší míra spokojenosti vyjadřována ve vztahu k vlastnímu

Spokojenost s širším prostředím, tedy s městem jsme zjišťovali sérií otázek, které měřily míru důvěry v jednotlivé instituce regionálního života. v souhrnu lze říci, že nejlépe dopadly z hlediska důvěry u všech tří věkových kategorií zastupitelské orgány (krajský úřad, magistrát obvodní úřad) a nejhůře státní instituce (soudy a úřady práce). Kdesi uprostřed se pohybuje důvěra v policii, a to jak v policii městskou, tak v Policii České republiky.

Větší důvěra v místní a regionální zastupitelské orgány než v instituce celostátní se však nepromítá do volebního chování. Všechny tři generace chodí k častěji k volbám parlamentním než k volbám krajským. Nejméně chodí k volbám do městského zastupitelstva. Nabízí se řada interpretací tohoto faktu. Je možné, že lidé se účastní méně místních a krajských voleb proto, že se v nich nerozhoduje o věcech tak zásadních jako ve volbách parlamentních. Ti, kdo k nim přesto chodí, mohou v nich vidět prodloužení celostátního zápasu parlamentních stran. Určitou úlohu může hrát naopak také přesvědčení, že na místní

bytu, nižší byla spokojenost s kvalitou okolí bydliště. Obojí platí pro všechny tři generace.

a regionální úrovni se vlastně o soupeření odlišných politických platforem nejedná.

Z našeho hlediska je však podstatné, že volební účast se v našem vzorku výrazně liší právě v rozměru generačním. Většina nejmladší generace nešla k žádným ze sledovaných voleb, prostřední generace sice většinou volit šla, avšak ve výrazně menší míře než generace nejstarší.²

Zjišťovali jsme také, jak se liší různé generace mírou důvěry v jednotlivé informační kanály, jimiž se k nim dostávají zprávy o dění místním i celospolečenském. Nejvíce nedůvěřivá vůči televizi, rozhlasu, celostátnímu i regionálnímu tisku je střední generace. Jak ti mladší, tak ti starší vykazují vůči všem uvedeným médiím vyšší míru důvěry. Více než těmto médiím důvěřují všechny generace informacím, které dostávají od svých známých. Zvláštní je případ internetu. Ten má u mladší a střední generace důvěru srovnatelnou, či ještě vyšší než vlastní známí, generace nejstarší internetu důvěřuje mnohem méně.

² Ve vztahu k práci, kterou vykonávají, byli naši respondenti spokojeni s mírou autonomie, kterou v práci mají, méně byli spokojeni s charakterem své práce obecně a vůbec nejméně s mírou jistoty svého zaměstnání.

Na posledním místě se v míře důvěry jednoznačně umístily u všech generací reklamní letáky a prospekty.

Zjišťovali jsme též míru hrdosti na čtvrt, ve které lidé žijí, na samotné město Ostravu, na celý Moravskoslezský kraj a na Českou republiku. Zde se nepotvrzuje vztah, že čím menší lokalita, tím vyšší míra identifikace. Za zmínku stojí snad to, že míra hrdosti na Ostravu je v mladší a střední generaci o něco vyšší než hrdost na Českou republiku. U nejstarší generace je obojí na stejné úrovni. Snad to lze vysvětlit tím, že část lidí mladšího a středního věku, která se s Ostravou identifikovala nejméně, se již vystěhovala. Lidé starší se ve svém věku již stěhovat nechystají.

5. Životní strategie

Všechny tři generace, jimiž se zabýváme, žijí ve stejných podmínkách. Jejich postoje k institucím, které tyto podmínky utvářejí, se příliš neliší. Ve stejné situaci se však mohou různí lidé chovat odlišně, a proto nás zajímalo, nakolik se odlišnost uplatňuje v rozměru generačním.

Zkoumali jsme míru aktivity jednotlivých generací (skrže jejich vztah k podnikání). Sledovali jsme, jaké neformální sítě si ve svém prostředí budují a nakolik je využívají jednak k prospěchu vlastnímu, jednak k prospěchu druhých. a konečně jsme sledovali také jejich účast na aktivitách ve veřejném prostoru.

Již z dřívějšího výzkumu, ve kterém jsme sledovali v celorepublikovém záběru vztah k podnikání podle výše vzdělání (Keller, Tvrdý 2008) jsme věděli, že lidé s vyšším vzděláním - vysokoškoláci a lidé s maturitou – se nevěnují podnikání nijak výrazně častěji než lidé s nižším vzděláním. Neměli jsme tedy v tomto směru od mladší a v průměru vzdělanější generace nijak přehnaná očekávání. Zároveň jsme je však ani nepodceňovali, protože jsme zjistili, že u mladých vysokoškoláků je ochota k podnikání ze všech lidí s diplomem nejvyšší.

Nejmladší generace obyvatel Ostravy nás však ve věci podnikání spíše zklamala. Podíl těch, kdo nikdy nepodnikali a ani do budoucna o podnikání neuvažují, v ní byl prakticky stejný jako u generace střední. Za podnikatele se označilo právě

v nejmladší generaci nejméně ze všech tří generací, i důchodci nad 65 let podnikají častěji. Pouze v rovině projekce do budoucna si mladší 35 let věří (konkrétně téměř pětina z nich), že by někdy podnikat mohli. Podobné deklaratorní projekce je však třeba brát vždy s rezervou.

Existenci neformálních sítí jsme zjišťovali skrže různé drobné služby a protislužby, které si mohou lidé poskytovat v rámci rodiny a širšího přibuzenství, ale také mezi známými a sousedy.

Rozdíl mezi generacemi v ochotě vzájemně si pomáhat jsme nenašli. Žádná z generací není ze sítí vzájemné pomoci vyloučena, všechny se na jejich fungování podílejí podle svých možností vcelku rovnoměrně.

Největší ochota vzájemně si pomáhat u všech tří generací se týká poskytnutí citové podpory, pohlídání dětí, poskytnutí rady či informace, pomoc při ošetřování. o něco menší ochota (více než ve třetině případů se nemají na koho obrátit) se vztahuje na půjčení peněz, přivezení či odvezení druhé osoby autem a obstarání nákupu.

A konečně nejmenší ochota (nejméně v polovině případů se nemají na koho

obrátit) se týká pomoci s údržbou či úklidem bytu a pomoci ve styku s úřady. Nejmenší ochota pomoci seniorům je v případě půjčky peněz. Zde se zdráhá pomoci více než dvě třetiny respondentů.

Zjišťovali jsme též, od koho může člověk nejspíš očekávat pomoc. U všech druhů výpomoci jednoznačně dominuje užší rodina, s velkým odstupem pak následuje pomoc širšího okruhu příbuzných. Služby poskytované přáteli s věkem kontinuálně klesají a u nejstarší generace je častěji než přátelská výpomoc u většiny služeb využita pomoc ze strany sousedů.³

Být účasten v sítích rodinné, přátelské a sousedské pomoci znamená, že člověk nejen bere, ale také dává. Podívejme se z toho druhého hlediska na jednotlivé generace. I když nejmladší a střední generace jsou ve všech výměnách služeb a protislužeb o něco aktivnější a rozdíl mezi nimi je zpravidla nepatrný, aktivní je také generace seniorů. Mezi seniory každý

pátý či čtvrtý pomáhá i ve fyzicky či jinak náročné činnosti (úklid a údržba bytu či domu, odvoz autem, nákupy a vyřizování na úřadech). Třetina seniorů půjčuje druhým peníze a téměř polovina pomáhá hlídat děti. Jeden ze dvou seniorů pomáhá při ošetřování a zprostředkuje informace. Čtyři z pěti poskytují citovou podporu.

Z hlediska toho, komu je pomáháno, je situace stejná jako v případě obdržení pomoci. Všechny druhy pomoci jsou zdaleka nejčastěji konány v rámci užší rodiny. S velkým odstupem následuje pomoc příbuzným. Pomoc známým má však přednost před pomocí příbuzným v případě půjčování peněz (s výjimkou nejstarší generace) a také při pomáhání ve styku s úřadem, při dávání rad a informací a při zprostředkování citové podpory.

Můžeme shrnout: v rámci neformálních sítí neexistují výraznější mezigenerační rozdíly ani při poskytování různých druhů služeb a pomoci, ani při jejich získávání. Žádná z generací není z těchto sítí vyloučena, všechny se na jejich fungování podílejí podle svých možností vcelku rovnoměrně.

Jak je to ale s účastí ve více formalizovaném světě občanských spolků,

³ Pomoc od sousedů hraje výraznější roli právě jen u nejstarší generace, a to především při poskytnutí ošetření a citové opory a při vyžádání rady.

sdružení a aktivit? Zde by se dalo říci, že všechny generace jsou srovnatelně pasivní. S výjimkou sportovních klubů a zájmových sdružení překračuje ve všech ostatních formách veřejné angažovanosti neúčast devadesát procent.

Nejmenší počet našich respondentů všech generací se účastnil činnosti v rámci samosprávy. Následovala téměř srovnatelná neúčast v charitativních sdruženích a politických stranách. Aktivita v rámci náboženských sdružení byla nízká. Za zmínku však stojí, že v nejmladší generaci činila zhruba tolik jako v generaci nejstarší, tedy čtyři procenta. v generaci střední byla poloviční. Jedinou frekventovanější aktivitou je organizované sportování a fandění v případě nejmladší (26,7%) a střední (21,2%) generace.

6. Existuje hodnotový posun?

Zůstává otázka, zda se porovnávané generace nějak odlišují v hodnotové oblasti. Porovnali jsme je tedy jednak z hlediska osobních priorit, jednak z hlediska politické orientace.

Pořadí vyznávaných hodnot se mezi generacemi liší způsobem, který je pochopitelný s ohledem na potřeby různého věku. U všech tří stojí na prvním místě hodnota zdraví. U mladší a střední generace je následována kvalitním osobním životem a vztahem mezi partnerem a partnerkou, u střední generace figuruje navíc hodnota v podobě dětí. Nejstarší generace dává na druhé místo hned po zdraví pocit bezpečí.

Nejnižší pořadí v důležitosti připadá na vztahy s okolím a využití volného času. Poměrně nízkou hodnotu představuje také oblast práce a zaměstnání i vztahy s příbuznými, s výjimkou nejmladší generace též vztahy přátelství.

O hodnotové orientaci jednotlivých generací se lze leccos dozvědět také z odpovědí na otázku „Vyjmenujte tři oblasti, kam byste směřoval prostředky z rozpočtu města“.

V pořadí prvních tří hodnot se všechny generace shodují. Na prvním místě stojí investice do snížení nezaměstnanosti, na druhém do zlepšení životního prostředí, na třetím do zvýšení bezpečnosti. Na posledních třech místech důležitosti se u nejmladší generace umístily investice do rozvoje školství, do výstavby průmyslových zón a do rozvoje služeb. U střední generace nejhůře dopadly investice do zlepšení dopravy, do volnočasových zařízení a opět do služeb.

U generace nejstarší pak investice do rozvoje školství, do volnočasových zařízení a na výstavbu průmyslových zón.

O mezigeneračním napětí se hovoří ve společnosti teprve v poslední době, a to v souvislosti s politickým děním. Porovnávali jsme proto volební chování všech tří generací v roce 2006 s politickými preferencemi o čtyři roky později.

Volební preference v parlamentních volbách v roce 2006 byly následující: Českou stranu sociálně demokratickou volilo v našem souboru 40,2% dotazovaných. Největší podporu měla tato strana před čtyřmi roky v nejmladší generaci (43,8%), pak teprve

následovala generace nejstarší (40,2%) a nejnižší podpora pro socialisty byla v generaci střední (35,8%). Občanské demokratické straně dalo svůj hlas celkem (33,7%) našich respondentů. Rekordní podporu získala tato strana ve střední generaci (50,9%), mladí jí odevzdali hlasy výrazně méně (29,7%), nejméně volila občanské demokratické generace nejstarší (25,6%).

Na třetím místě se umístila KSČM s 12,7 %. Tu podporovala hlavně nejstarší generace (23,2%), nejméně generace střední (3,8 %). Čtvrtou příčku v preferencích našich respondentů obsadila Strana zelených s rovnými osmi procenty. Největší podporu získala u mladých (14,1%). Na posledním místě se umístili lidovci s pěti procenty, rozloženými mezi generacemi vcelku rovnoměrně.

Protože se náš výzkum konal před jarními volbami 2010, zjišťovali jsme v souboru pouze předvolební preference. Sociální demokracie v nich oproti roku 2006 mírně ztrácela (35,9%). Velmi výrazně však ztrácela u nejmladší generace (volilo by ji pouhých 25,7% mladých voličů oproti dřívějším 43,8%). ODS ztrácela výrazně (19,5% preferencí oproti

33,7% hlasů z roku 2006). ODS ztratila výrazně u starší a zejména střední generace, ztráta u generace nejmladší byla mnohem menší. Komunisté ztratili vcelku nepatrně, méně než jedno procento. Strana zelených se ukazovala být nevolitelná s pouhými 2,3%. Výrazně ztratila oblibu u svých téměř výhradních voličů z předchozích voleb, u nejmladší generace. Srovnatelné preference se Zelenými byly ve všech třech generacích u Dělnické strany. Kolem osmi procent preferencí patřilo dvěma novým stranám: TOP 09 a Věcem veřejným. Každou z nich by volilo téměř deset procent nejmladší i střední generace. U generace nejstarší byla jejich obliba výrazně nižší (5,7% pro TOP 09, pouhých 3,8% pro VV).

Lze tedy konstatovat, že mezi lety 2006 a 2010 došlo v našem vzorku k výraznému posunu preferencí nejmladší generace od levice (roce 2006 pro ČSSD a KSČM dohromady 50,1%) ke stranám pravice (v roce 2010 tyto dvě strany dohromady pouhých 38,6%). Střední generace šla naopak mírně doleva (z 39,6% odevzdaných pro obě strany v roce 2006 na 43% předvolebních preferencí v roce

2010). Nejstarší generace na svých preferencích pro levice (63%) vytrvala.

Hlasy mladých se přelily od sociální demokracie a zelených, ale i občanských demokratů a komunistů k novým stranám. Především k TOP 09 a Věcem veřejným, ale také k Dělnické straně.

Hodnotový posun, k němuž patrně v naší společnosti dochází, jsme zkoumali přes zjišťování postojů. Ptali jsme se respondentů, jak důležité jsou podle jejich mínění následující věci k tomu, aby člověk dosáhl úspěchu. Měli přitom ohodnotit významnost těchto položek: pocházet z bohaté rodiny, mít vysoké vzdělání, být ctižádostivý, být schopen usilovně pracovat, znát správné lidi, mít politické konexe, dávat úplatky, jaké je člověk národnosti, rasy, jakého je člověk náboženského vyznání. a konečně to, zda je dotýčný muž, či žena

Do jisté míry se jedná o otázku matoucí. Je vysoce pravděpodobné, že pouze příslušníci mladé generace vypovídají skutečně o tom, co si myslí, že je dnes ve společnosti k úspěchu důležité. Členové střední a především nejstarší generace budou spíše hovořit o tom, co si myslí, že k úspěchu pomohlo jim.

Pokud jsou naše předpoklady správné, pak pro zjištění možného hodnotového posunu je zajímavé zaměřit se na ty položky, kde rozdíly v hodnocení mezi generacemi jsou nejvyšší.

Jedná se o pět následujících položek:

	Nejmladší	Střední	Nejstarší
<i>Znát správné lidi:</i>			
Hodně důležité	61,3	64,2	51,7
<i>Mít politické konexe:</i>			
Hodně důležité	36,1	39,9	25,5
Zcela nedůležité	17,9	10,5	23,0
<i>Dávat úplatky:</i>			
Hodně důležité	27,2	23,7	12,9
Zcela nedůležité	25,6	20,6	47,6
<i>Pocházet z bohaté rodiny:</i>			
Hodně důležité	36,2	27,0	19,0
Zcela nedůležité	11,4	14,2	23,3
<i>Národnost, rasa:</i>			
Hodně důležité	34,0	19,5	13,2

Zcela nedůležité 17,3 18,8 29,8

Pokud tyto rozdíly vyznačují skutečně dnešní trendy, pak jsou spíše alarmující. Respondenti střední generace se nejvíce ze všech shodují v tom, že pro úspěch v dnešní společnosti je důležité znát správné lidi a mít politické konexe. Nejmladší generace jim dává v obou bodech za pravdu, starší s určitým odstupem přitaká.

A další zjištění: Čím je člověk mladší, tím častěji má dojem, že podmínkou společenského úspěchu je dávání úplatků. Přesto je význam úplatků podle dotazovaných o něco nižší než mít politické konexe a výrazně nižší než znát ty správné lidi.

Ze zbylých položek se domníváme, že čím je člověk mladší, tím větší váhu připisuje pro dosažení společenského úspěchu faktoru pocházet z bohaté rodiny a faktoru národnostnímu či rasovému. v obou těchto otázkách výrazně vede mladá generace, zatímco rozdíl mezi generací střední a starší není tak markantní.

Pokud by se naznačené trendy potvrdily, bylo by možno pod nimi zahlédnout obrysy společnosti, ve které

o úspěchu jednotlivce a celých rozhoduje již dopředu bohatství jejich a jejich rodiny, zatímco neúspěch je dán národnostní a rasovou příslušností. Je zbytečné dodávat, že takový obrázek se ostře liší od představy demokratické a otevřené společnosti.

Zdroje:

BAUDELOT, Ch., Establet R. 2000. *Avoir trente ans: en 1968 et en 1998*. Paris: Seuil - Collection L'Epreuve des faits.

KELLER, J., TVRDÝ, L. 2008. *Vzdělanostní společnost? Chrám, výtah a pojišťovna*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

KRIMINALITA V OSTRAVĚ

HORÁK, IVAN, INSPEKTOR, KOVÁŘ, NÁVRATOVÁ, OHANKA

Kriminalitou se rozumí souhrn trestné činnosti, zpravidla popisovaný a analyzovaný v závislosti na prostoru, času, intenzitě, struktuře a dynamice. Právní řád České republiky rozeznává trestné činy, specifikované v §3 Trestního zákona, a přestupky, které jsou uvedeny v §2 Zákona o přestupcích. Vzhledem k vyšší společenské nebezpečnosti se analýza zaměřuje na trestné činy.

Kriminalitu ovlivňují kriminogenní faktory (Zapletal, 2004), které vyvolávají, usnadňují nebo podporují páčání trestných činů. Mezi ty, které mají zvláště významnou vazbu na situaci ve městě, lze řadit faktory sociální a kulturní. Tyto faktory jsou spojeny s výchovou jedinců, s vlivem jejich okolí, s ustavením životních postojů, hodnot a preferencí, přejímáním vzorů chování. Je zřejmé, že vývoj jedince ve specifických podmínkách může snadněji vést k realizaci trestné činnosti. Neméně významně však působí ekonomické důvody. Změna životní situace, ztráta zaměstnání jako zdroje

peněžních příjmů, neschopnost řešit tíživou ekonomickou situaci, jinak může snadno vyústit v majetkovou trestnou činnost, současně se však tíživá situace může projevit i nárůstem dalších typů deliktů, jako jsou např. násilné trestné činy.

Změny, ke kterým ve společnosti dochází v procesu deindustrializace města, mohou nárůstu kriminality napomáhat. Důvodem může být samotná prohlubující se stratifikace společnosti a vytváření rozšiřující se skupiny chudých či sociálně vyloučených, např. v důsledku ztráty nízkokvalifikovaných pracovních míst, ke kterým při deindustrializaci dochází. Jinými obecnými faktory jsou rostoucí anonymita, individualizace společnosti a projevy rasové nesnášenlivosti či přehnaného nacionalismu. Významným fenoménem je i růst kultury spotřeby a přesun obchodování do velkých center, kde se kumulují množství zboží, zákazníků, peněz a současně roste anonymita a tvoří se příhodné podmínky

pro páchání trestné (i přestupkové) činnosti.

Relativně novým jevem po roce 1989 je u nás toxikománie (jiná než alkoholismus), která však nemá obecně přímou souvislost s probíhajícími změnami ve struktuře průmyslu a ekonomiky.

Vedle obecných faktorů se ale mohou projevit i specifické místní faktory typu změny na trhu bydlení, prostorová segregace či naopak nárůst zábavního průmyslu (může přitahovat snadností spáchání a nepostižitelností, tedy viktimologickými a politickými faktory), opuštění průmyslových areálů a vznik brownfields (bez kontroly se stávají útočištěm pachatelů jak majetkové trestné činnosti z důvodu snadnosti vloupání a vykrádání, tak i násilné či mravnostní trestní činnosti nebo např. toxikománie). Samozřejmě tyto faktory působí komplexně a synergicky.

Na druhou stranu ale snížení imigrace (zejména nekvalifikovaných osob) by měla působit proti zvyšování kriminality a způsobit její snížení (to by se mělo projevit ve srovnání s jinými velkoměsty). Zřejmě ale v důsledku větší setrvačnosti vývoje kriminality (pachatelů) než

probíhajících změn v ekonomice přetrvává negativní vývoj.

Současně lze zřejmě pozorovat narůstání prostorové diferenciace trestné činnosti. Procesy prostorové diverzifikace v postindustriální společnosti (zejména prostorová segregace skupin obyvatel) vedou přirozeně i k zvýšené prostorové heterogenitě jak v intenzitě, tak ve struktuře kriminality. Např. zanedbání povinné výživy se nebude vyskytovat v citadelách.

Historické kořeny

Specifika situace v kriminalitě v Ostravě vychází z její minulosti a industriálního charakteru města a celé aglomerace. v případě Ostravy se sčítá vliv velikosti města (velkoměsta mají vyšší kriminalitu) s vlivy klasické industrializace (průmyslové město s výrazným zastoupením těžkého průmyslu a primárního sektoru) spojené se silnými migračními vlnami v minulosti.

Prosperita z rozvoje průmyslu od 30. let 19. století sebou přinesla mohutné přistěhovalectví, jež změnilo sociální i národnostní skladbu městské populace. Industrializace zde byla navíc založena na

nízké kvalifikaci přicházejících pracovníků. Vidina výdělku v těžkém průmyslu přitahovala skupiny obyvatel spíše nižší kvalifikace. Těžká práce a relativně vysoké výdělky mohou vést k preferenci jednodušší formy trávení volného času a relaxace. Imigranti navíc postrádají vazbu k místu, mohou trpět izolací a mohou být ve zvýšené míře ohroženi při ztrátě zaměstnání (za kterým přišli), protože zpravidla postrádají sociální kontakty vytvářené rodinou v daném prostoru a nemusí se dobře orientovat v místní situaci. Toto sociální nezakotvení způsobuje i vyšší míru sociální patologie (Němcová 1970). Proto byl jedním

z vedlejších projevů industrializace i alkoholismus a vysoká kriminalita.

Vývoj kriminality

Studie Němcové z roku 1970 vydaná v rámci komplexního sociologického výzkumu města Ostravy přináší některé zajímavé informace o tehdejší situaci v kriminalitě v Ostravě v letech 1965 a 1966. Provádí srovnání s městy podobné velikosti v republice i vybranými průmyslovými městy. k porovnání je použit index kriminality, který počet trestných činů vztahuje na 10000 obyvatel starších 15 let.

Tabulka 1 - Stav kriminality ve vybraných městech v letech 1965 a 1966

Město	Index kriminality	
	1965	1966
Chomutov	398,0	392,1
Ostrava	212,4	176,0
Brno	126,3	125,1
Bratislava	102,9	100,9

Zdroj: Němcová, 1970.

Hlavním poznatkem z tohoto hodnocení (Němcová 1970) byl fakt, že Ostrava stála v intenzitě kriminality před všemi velkoměsty ČSR, ale na druhé straně

převyšuje Ostravu např. Chomutov, tedy město středního typu (Tab. 1). To ukazuje na silný až převažující (nad velikostí

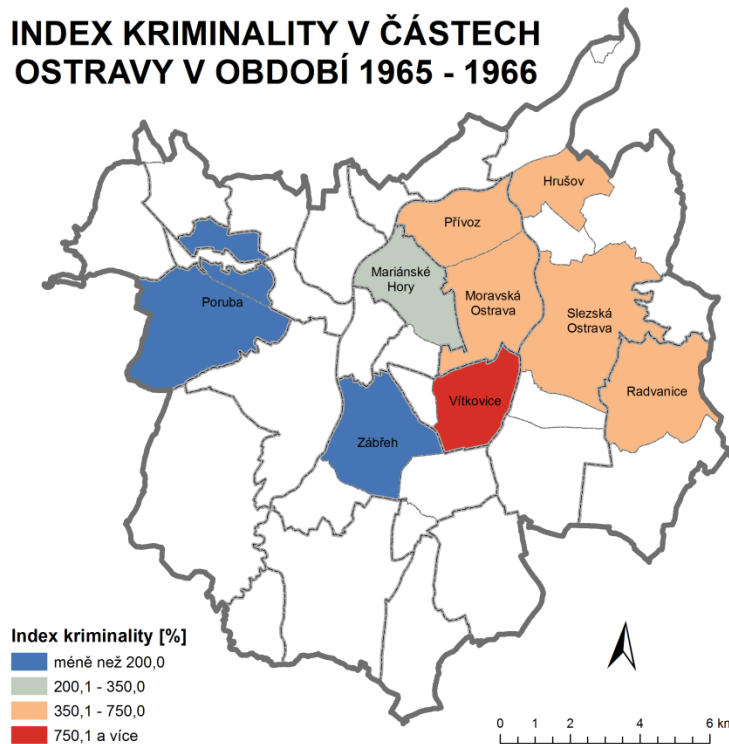
města) vliv industrializace na vyšší kriminality.

To se plně potvrdilo i při zkoumání struktury pachatelů trestných činů. Pouze 51.9% pachatelů bydlelo trvale v Ostravě, 38.2% bylo přechodně bydlícími, 9.4% bylo pachateli bydlícími mimo Ostravu a pachateli bez bydliště vůbec (0.5%). Velmi významný byl podíl pachatelů slovenské národnosti, což dokazuje souvislost k charakteru imigrace. Sociální nezakotvenost obyvatelstva slovenské národnosti vyprodukovala vysokou míru sociální patologie. Alarmující byla

skutečnost, že takřka polovina trestných činů byla spáchaná osobami mladšími 24 let. Dále bylo zjištěno, že 91% pachatelů byli muži (Němcová 1970). Pro srovnání v roce 2009 mělo 78 % odsouzených pachatelů trvalé bydliště v Ostravě a pouze 26 % osob bylo mladších 24 let (výsledky zpracování AETŘ).

Hodnocení intenzity kriminality uvnitř města Ostrava ukazuje nejvyšší hodnoty pro Vítkovice, následovala střední a východní část města a nejnižší intenzitu dosáhly obvody Poruba a Zábřeh.

INDEX KRIMINALITY V ČÁSTECH OSTRAVY V OBDOBÍ 1965 - 1966

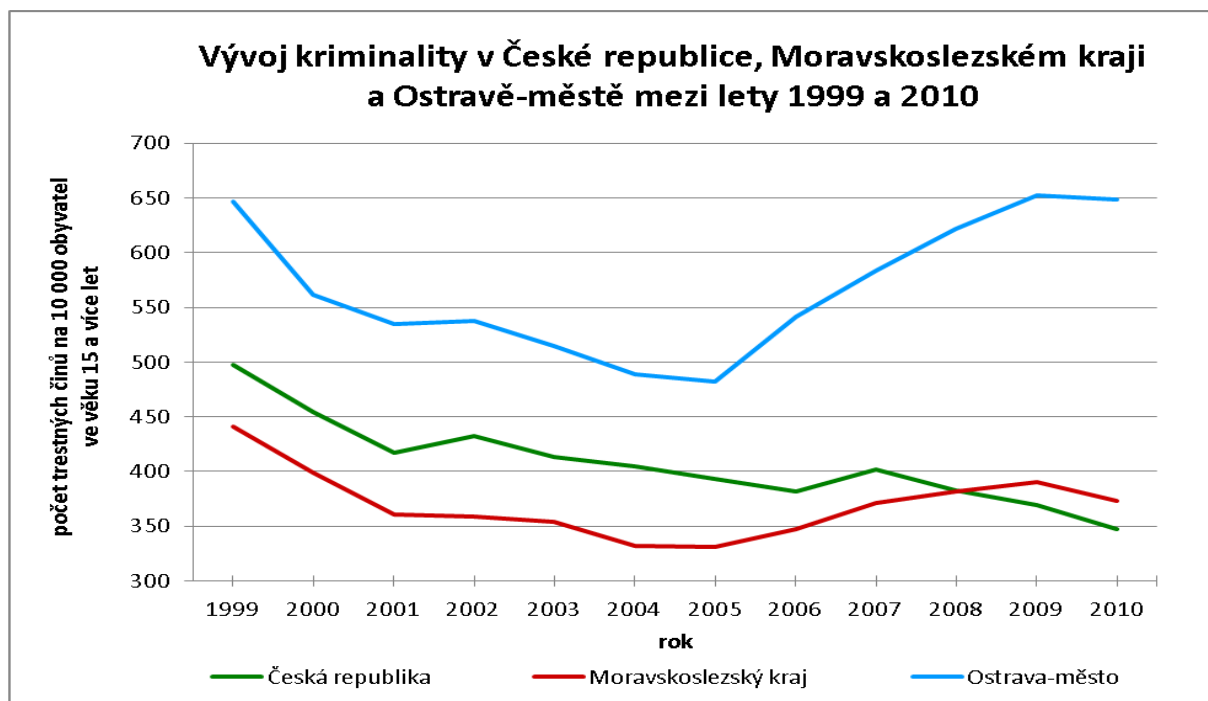

Obrázek 1 - Index kriminality v částech Ostravy v letech 1965-66

Zdroj: Calábek 2011.

Pokud hodnotíme vývoj v posledních 10 letech, můžeme konstatovat, že index kriminality v Ostravě je i nadále výrazně vyšší než je průměr ČR i hodnoty v MSK. Navíc vývoj kriminality v letech 2005-2009 ukazuje odlišný trend proti průměru ČR. Index v okrese Ostrava-město klesal

až do roku 2005 (minimum s hodnotou 481), poté dochází k výraznému nárůstu, přestože v ČR index generelně klesá. Zlom trendu registrujeme až v roce 2010 (poprvé pokles z 653 na 648).

Obrázek 2 - Vývoj kriminality v ČR, Moravskoslezském kraji a okrese Ostrava-město v období 1999-2010

Zdroj: Vlastní zpracování.

Pro posouzení vlivu městského prostředí byl porovnán stav kriminality u okresů, které jsou úplně nebo z větší části tvořeny městským prostředím, v letech 1999 a 2009.

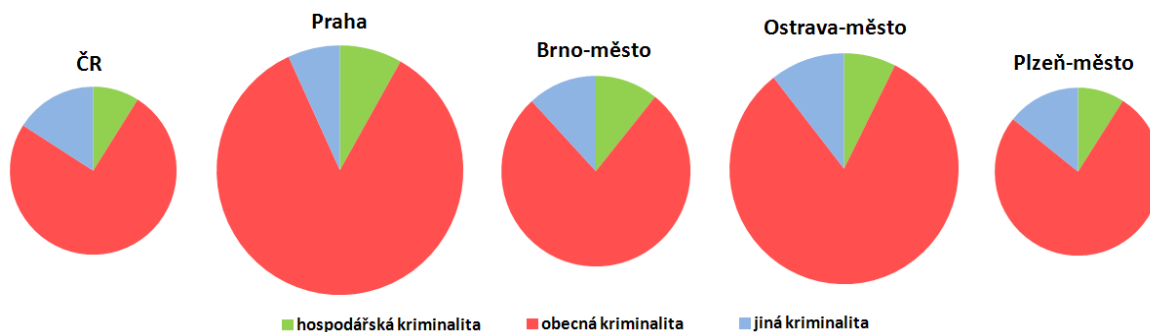
Porovnání intenzity a struktury kriminality v městských okresech ČR ukazuje, že situace v okrese Ostrava-město není dobrá. Kriminalita je zde výrazně vyšší než je průměr ČR a přibližuje se úrovni Prahy (tab. 2).

Tabulka 2 - Kriminalita ve vybraných okresech ČR a ČR v roce 2009

okres, stát	trestné činy celke m	z toho						Trestné činy na 1 000 obyvate l
		hosp. kriminalit a	obecná kriminalit a	z toho				
				loupež e	vloupán í do bytů	znásilněn í	vraždy	
Ostrava -město	19245	1 413	15 805	313	385	25	8	57,2
Brno -město	16042	1728	12411	250	542	18	6	43,2*
Plzeň -město	6690	604	5133	176	215	16	3	36,0*
Praha	83981	6846	71406	1088	2536	74	34	67,6*
ČR	332248	29749	249533	4684	9616	480	181	31,7*

*Údaje dopočítány na základě počtu obyvatel k 1.7.2009.

Zdroj: ČSÚ, Policejní prezidium

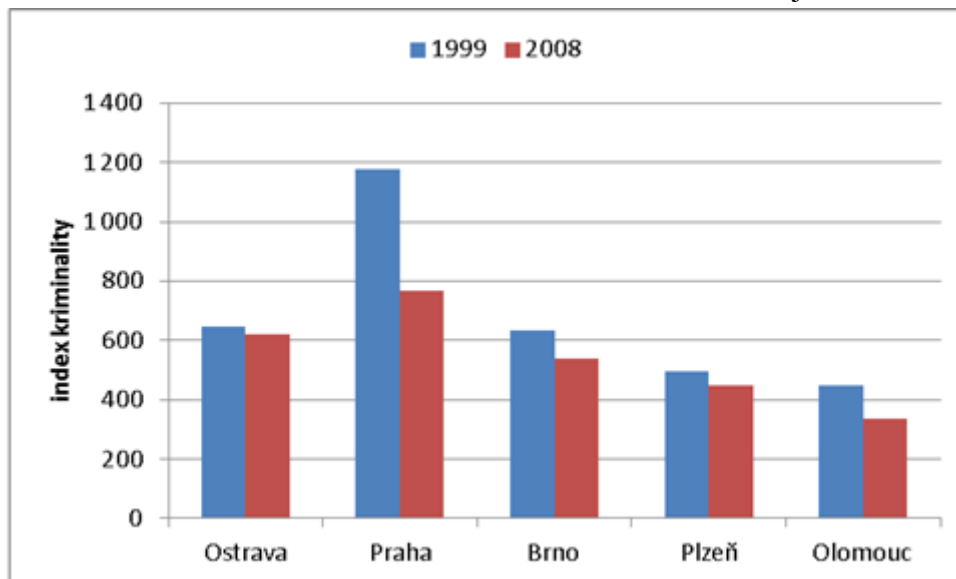

Obrázek 2 - Intenzita a struktura kriminality v ČR a vybraných okresech (plocha kruhu je přímo úměrná indexu kriminality)

Zdroj: Vlastní zpracování.

Kromě okresu Ostrava-město byly hodnoceny i okresy Brno-město, Plzeň-město, Olomouc a Hlavní město Praha. z obrázku 3 můžeme konstatovat snížení

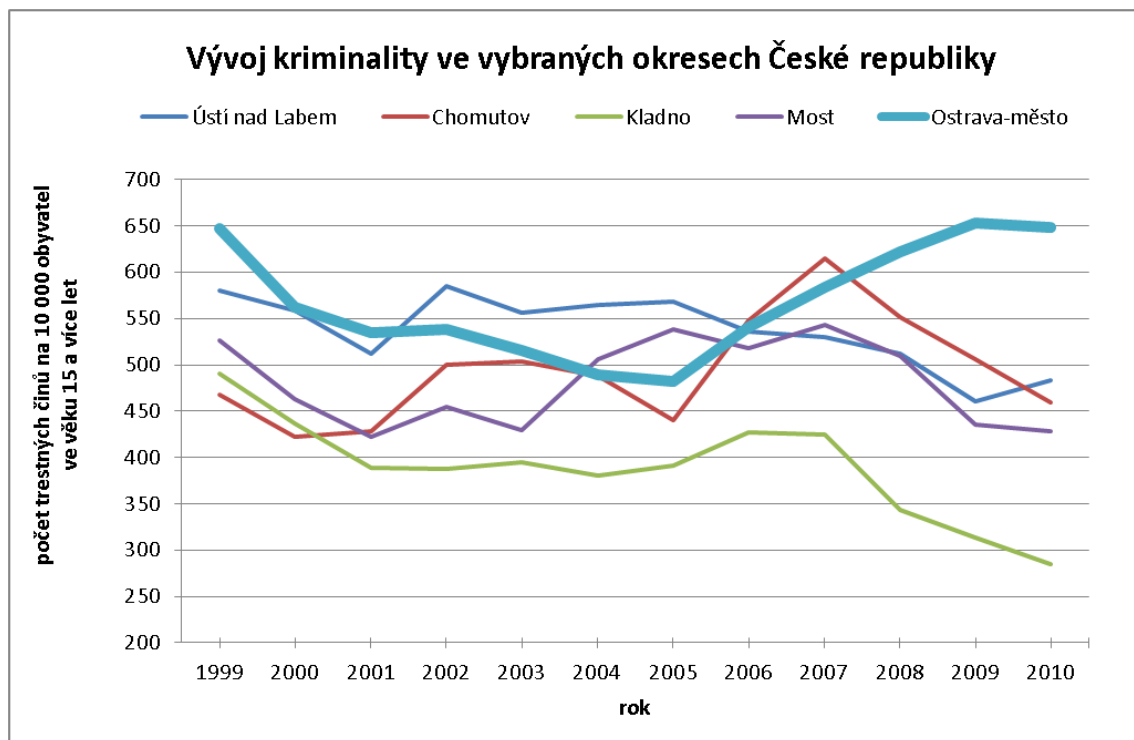
kriminality u všech velkých městských okresů v ČR, nicméně v Ostravě byl pokles nejmenší (4%), zatímco např. kriminalita v Praze klesla ve stejném období o 35%.

Obrázek 3 - Index kriminality velkých měst ČR

Zdroj: Calábek, 2011.

Dále můžeme srovnat kriminalitu ve vybraných průmyslových okresech jako je Most, Kladno, Chomutov či Ústí nad Labem. Je zřejmé, že se Ostrava odlišuje i v tomto aspektu, protože další průmyslové okresy vykazují pokles kriminality již nejméně od roku 2007, i když kriminalita v Ústí již opět stoupla od roku 2009.

Obrázek 4 - Vývoj kriminality ve vybraných okresech ČR

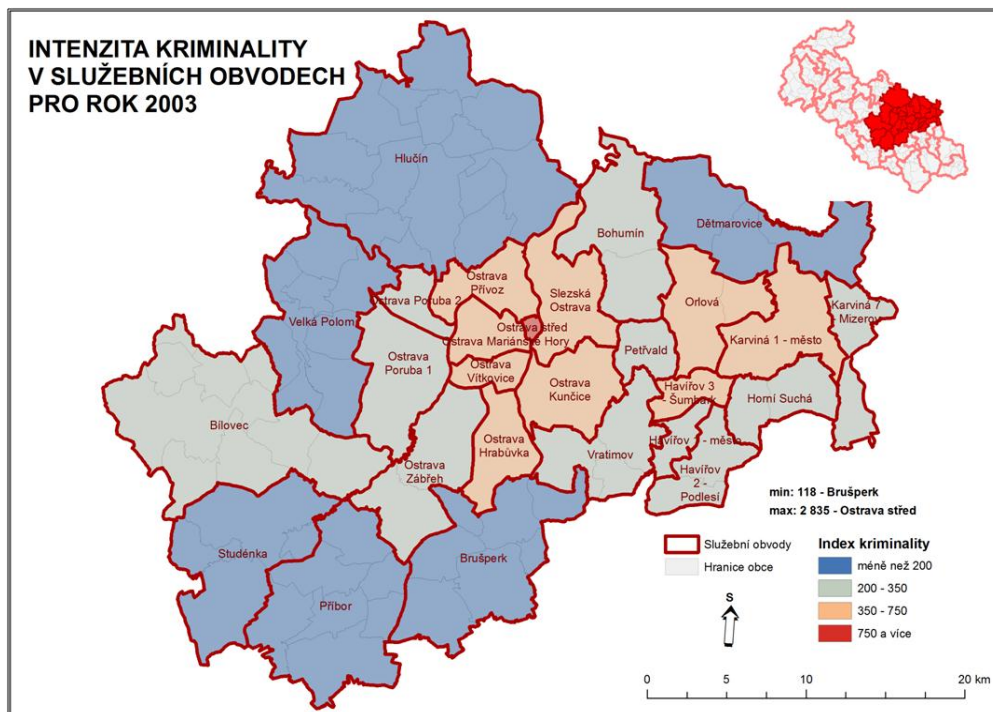
Zdroj: Vlastní zpracování.

Hodnocení kriminality uvnitř Ostravska je možné provést z dat ESSK (Evidenčně statistický systém kriminality). Stav kriminality je reprezentován počtem trestných činů v jednotlivých služebních obvodech policie ČR v časových řezech let 2003, 2005, 2007 a 2009. Zatímco v 60. letech byly centrem kriminality v Ostravě

Vítkovice, po roce 2000 již dominuje Ostrava-střed (IK = 3357 za rok 2009). Zde se projevuje přítomnost rizikových oblastí, jako je Stodolní ulice a Masarykovo náměstí. z vývoje (obr. 5-6) je zřejmé, že se postupně zhoršuje situace i v řadě dalších obvodů (zejména v Mariánských Horách, Přívoze,

Vítkovicích) významně však nadále roste i střed města. Značný nárůst intenzity kriminality je patrný i u obcí s tradičně nízkou úrovní intenzity. Jedná se o obvody

Brušperk a Studénka ležící jihozápadně od Ostravy, kde nárůst v období mezi roky 2007 a 2009 dosahuje více než 50% (Calábek 2011).

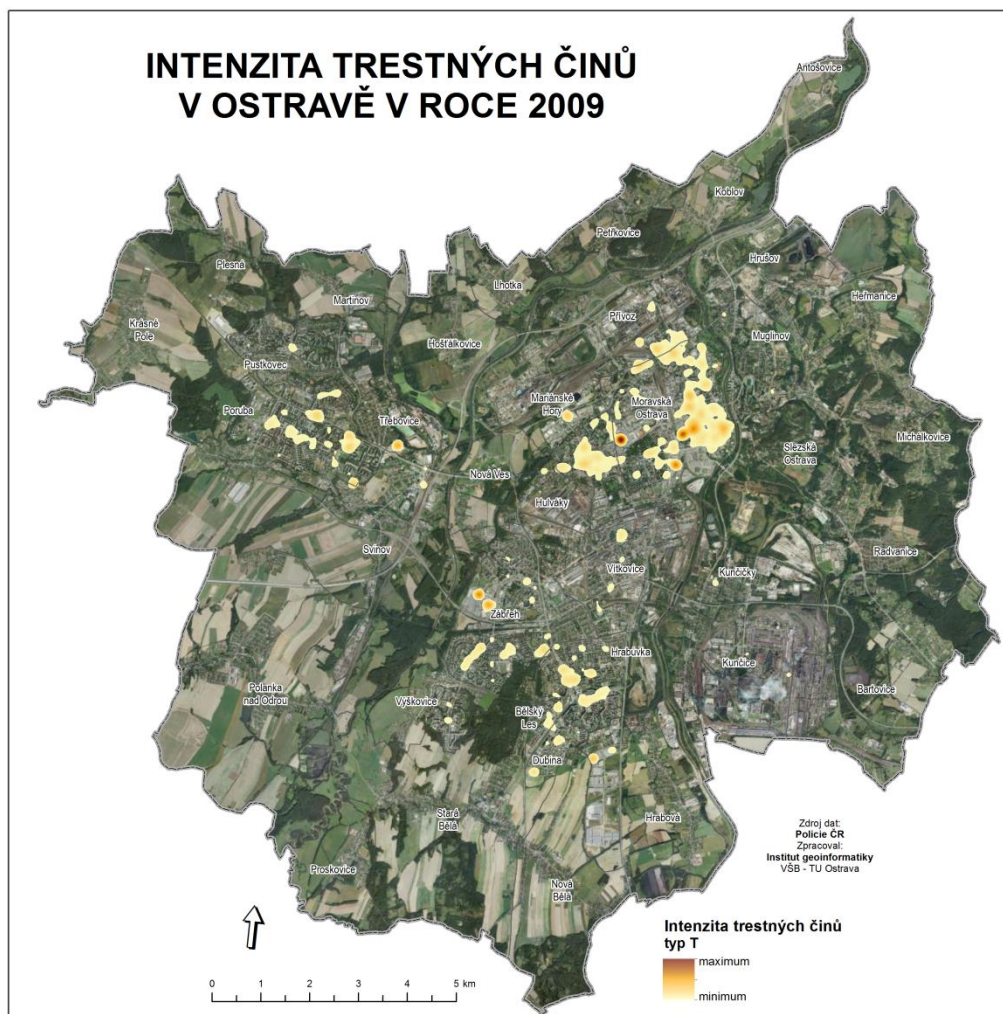

Obrázek 5 - Kriminalita ve služebních obvodech Policie ČR na Ostravsku v roce 2003

Zdroj: Calábek 2011.

Intenzita kriminality na území města
Ostravy je velmi různá, jak vyplývá

z mapy jádrových odhadů na obr. 7.

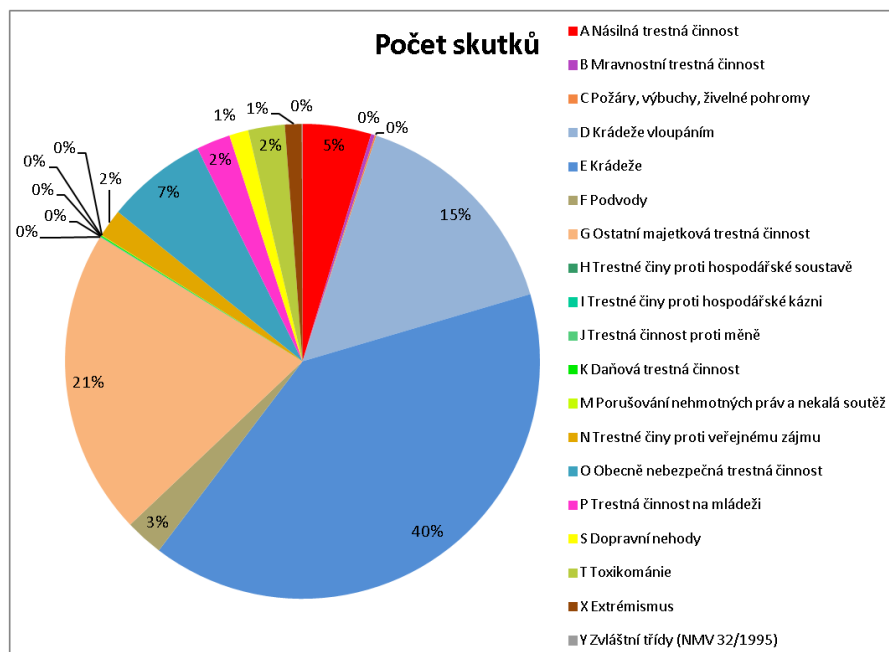

Obrázek 7 - Intenzita trestných činů v Ostravě v roce 2009
Zdroj: Zpracoval Institut geoinformatiky, VŠB-TU Ostrava na základě dat Policie ČR.

Násilná trestná činnost je zastoupena 5% všech případů. Dominují případy úmyslného ublížení na zdraví (z toho v 91% případů s úmyslem způsobit zranění a v 8% případů s úmyslem způsobit těžkou újmu na zdraví; v 1 případě způsobena smrt), dále trestné činy výtržnictví (z toho v 65% případů s prvky násilí proti zdraví a ve 14 % případů s prvky násilí proti majetku) a loupeží. Podle objektů identifikovaných v záznamech lze

konstatovat, že nejméně 7,3% těchto násilných trestných činů se stalo v barech a jiných restauračních zařízeních a nejméně 5,1% se stalo na zastávkách MHD.

Mravnostní trestná činnost je zastoupena v 65 případech (což je 0%). Zahrnuje 29 případů pohlavního zneužívání (z toho v 93% případů na osobě mladší 15 let, zbylé na osobě závislé) a 24 případů znásilnění.

Obrázek 8 - Podíl jednotlivých kategorií trestných činů v Ostravě, 2009

Zdroj: Vlastní zpracování.

Krádeže vloupáním tvoří 15% veškeré trestné činnosti. Trestná činnost se soustřeďuje na různé objekty, které nejsou rozlišitelné v evidenci.

Nejčetnější skupinu tvoří **krádeže bez vloupání**, které tvoří 40% všech trestných činů. Tato skupina zahrnuje především krádeže součástek a věcí (nebo PHM) z motorových vozidel (z toho v 83% případů krádeže věci uložené v motorových vozidlech, v 15% případů součástky motorových vozidel), dále krádeže na osobách (z toho v 29% případů krádeže z kabelek a tašek, 27% případů kapesní krádeže, 18% odložených věcí, 16% nesených věcí jako jsou tašky, mobily apod., 6% krádeže věcí z osob jako stržené řetízky, hodinky či oděvní doplňky) a krádeže věcí v objektech bez vloupání. Podle objektů identifikovaných v záznamech lze konstatovat, že se stalo nejméně 10,7% krádeží v obchodních centrech a domech, nejméně 6,1% ve vozidlech MHD a nejméně 4 % v barech a jiných restauračních zařízeních. Podrobnější zkoumání u největších obchodních center a domů ukázalo, že se na ně váže 12% všech krádeží v Ostravě. z hlediska krádeží věcí v objektech pak

dokonce téměř 1/3 se stala v některém z obchodních domů.

Kapesní krádeže v identifikovaných objektech mají následující zastoupení: vozidla MHD nejméně 29,1%, bary a jiná restaurační zařízení nejméně 9%, zastávky MHD nejméně 5,9%, obchodní centra a domy nejméně 5,3% a další méně početné skupiny.

Krádeže na osobách z kabelek a tašek v identifikovaných objektech se vyskytují z nejméně 39% ve vozidlech MHD, v obchodních centrech a domech (přibližně 10%), v barech a jiných restauračních zařízeních (nejméně 6,5%), na zastávkách MHD (nejméně 5,6%) a další méně početné skupiny.

Krádeže osobami nesených věcí (tašky, mobily apod.) v identifikovaných objektech se soustřeďují do obchodních center a domů (nejméně 10%), na zastávky MHD (nejméně 9,6%) a vozidla MHD (nejméně 7,3%) a další méně početné skupiny.

Krádeže osobních odložených věcí v identifikovaných objektech se staly zejména v obchodních centrech a domech (téměř 37%), v barech a jiných

restauračních zařízeních (nejméně 15,8%) a další méně početné skupiny.

Podvody tvoří 3% veškeré trestné činnosti. Kategorie zahrnuje zhruba polovinu případů podvodu v hospodářské kriminalitě (z toho v 81% případů úvěrové podvody). Vyšší výskyt je opět v prostorech obchodních center (přibližně 15% všech případů v Ostravě).

Ostatní majetková trestná činnost tvoří 21% veškeré trestné činnosti. Kategorie zahrnuje zejména případy poškozování cizí věci a případy neoprávněné užívání cizí věci (z toho v 98% případů neoprávněné držení platební karty).

Trestné činy proti veřejnému zájmu tvoří 2% veškeré trestné činnosti. Kategorie zahrnuje zejména (87%) případy maření výkonu úředního rozhodnutí.

Obecně nebezpečná trestná činnost tvoří 7% veškeré trestné činnosti. Kategorie zahrnuje zejména (57%) případy porušování domovní svobody.

Trestná činnost na mládeži tvoří 2% veškeré trestné činnosti. Kategorie zahrnuje 87% případů zanedbání povinné

výživy a 12% případů ohrožování mravní výchovy mládeže.

Toxikománie tvoří 2% veškeré trestné činnosti. Kategorie zahrnuje 90% případů ohrožení pod vlivem návykové látky a 8% případů nedovolené výroby, držení a prodeje omamných látek a jedů a 0,6% případů šíření toxikomanie.

Extrémismus tvoří 1% veškeré trestné činnosti. Kategorie zahrnuje zejména sprejství (96 % případů), dále ve 2,4% podporu a propagaci hnutí směřujícího k potlačení práv a svobod občanů. Významnější podíl na sprejství mají z identifikovaných objektů školy (nejméně 5,4%) a zastávky MHD (nejméně 2,9%).

4.3 Vztah kriminality k zástavbě Ostravy a využití území

Území Ostravy bylo rozděleno do 6 urbanistických a sociálně ekologických tříd podle typu a hustoty urbanizace na základě klasifikace jednotlivých urbanistických obvodů. Základem bylo rozdělení města na urbanistické obvody v roce 2001 a klasifikace na základě aktuální situace příslušných územních celků.

Tabulka 3 - Intenzita kriminality dle typu zástavby

Typ zástavby	Počet obyvatel ve věku 15 let a výše	Index kriminality
Centrum města	6935	2388*
Městská zástavba	202652	536
Smíšená zástavba	14280	917
Rodinné domky a kolonie	49553	489
Neobydlené přírodní	501	7585*
Neobydlené urbanizované	1570	10936*

** v těchto místech není index kriminality vhodný pro interpretaci, protože je počítán z trvale bydlících trestně odpovědných osob a ne z vyskytujících se osob*

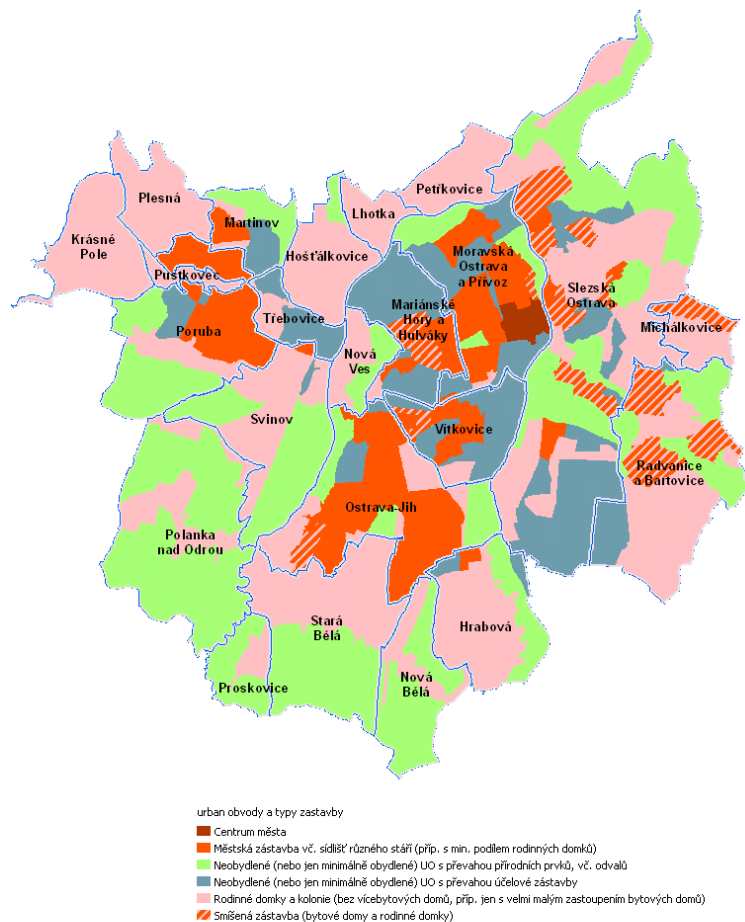
Zdroj: Vlastní zpracování.

Centrum města označuje městskou zástavbu v centru se specifickým postavením. Centrum charakterizuje vysoká intenzita kriminality (IK=2388), což je silně ovlivněno velkým počtem dočasně přítomných osob ve srovnání s počtem trvale bydlících, ze kterých je odvozován index kriminality. Ze struktury kriminality (obr. 10) je zřejmé, že proti průměru Ostravy jsou výrazně více zastoupeny krádeže, ostatní majetková trestní činnost a podvody, naopak menší podíl mají ve struktuře krádeže vloupáním a obecně nebezpečná trestná činnost. Pokud zhodnotíme kriminalitu ve vztahu

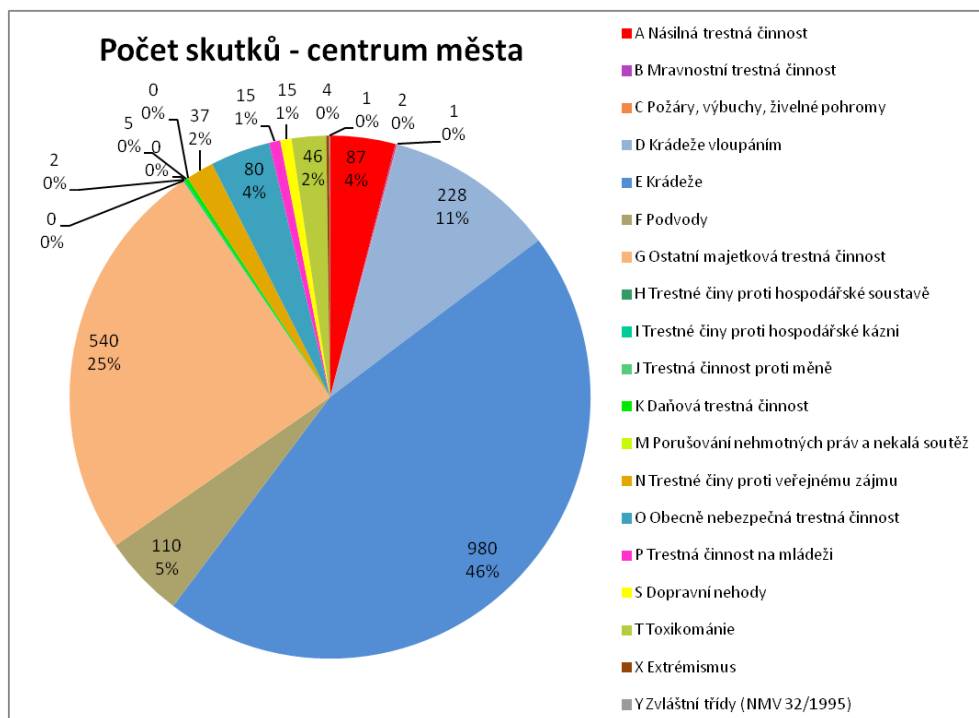
k počtu obyvatel, jeví se jako příliš vysoká i násilná trestná činnost, daňová trestná činnost (desetkrát vyšší proti průměru, což je logické), podvody, ale také krádeže vloupáním (dvakrát vyšší proti počtu očekávanému dle počtu obyvatel) a obecně nebezpečná trestná činnost, které ve struktuře měly nižší podíl, z násilné trestné činnosti je to zejména ublížení na zdraví (téměř 8% těchto případů v Ostravě), s tím často spojení výtržnictví proti zdraví (více než 10% těchto případů v Ostravě) a zvýšený je i výskyt loupeží s násilím. Mezi krádežemi dominují krádeže v objektech bez vloupání (téměř 13%

těchto případů v Ostravě) a krádeže na osobách (přes 12% těchto případů v Ostravě). Ostatní majetková trestná činnost je zastoupena samozřejmě

vysokým počtem případů neoprávněného užití platební karty (spojené zpravidla s krádežemi na osobách), je ale ve zvýšené míře zastoupeno i poškozování cizí věci.

Obrázek 9 - Typy zástavby v Ostravě
Zdroj: Vlastní zpracování.

Obrázek 10 - Struktura kriminality v centru Ostravy

Zdroj: Vlastní zpracování.

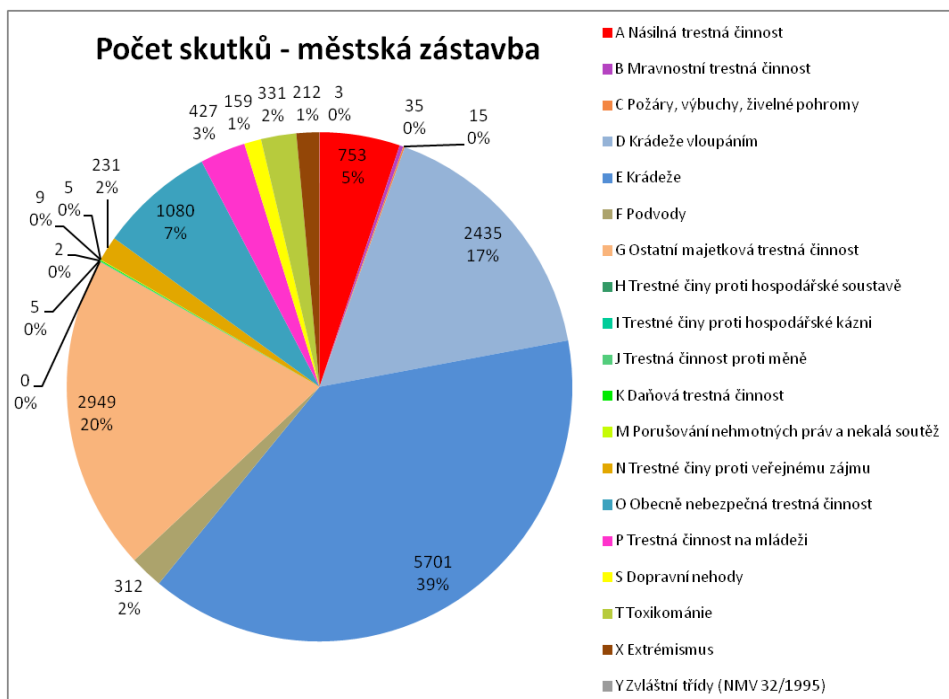
Kriminalitu v centru výrazně ovlivňuje Stodolní ulice a její okolí. v tomto prostoru je podle očekávání vysoké zastoupení krádeží, které tvoří téměř polovinu trestných činů. Nejčastější jsou krádeže věcí v objektech bez vloupání, následují krádeže osobních odložených věcí, krádeže z kabelek a tašek a kapesní krádeže.

Kriminalita na Stodolní se výrazně koncentruje v sobotu (téměř polovina trestných činů) a zejména v pozdních nočních hodinách (od 22 do 6 hodin je provedeno 80 % trestných činů).

Městská zástavba zahrnuje i sídliště různého stáří s minimálním podílem rodinných domků. Vykazuje index

kriminality 536. Struktura trestné činnosti je velmi podobná průměru Ostravy (což je logické vzhledem k cca 2/3 počtu obyvatel v této kategorii), mírně nadprůměrné je zastoupení krádeží vloupáním a trestné činnosti na mládeži, což se ale z hlediska počtu činů na počet obyvatel nejeví jako vysoké. Pokud přepočteme počty trestných činů podle počtu obyvatel, zjistíme, že

většina trestné činnosti je zde méně frekventovaná, než je průměr Ostravy – zpravidla je kriminalita mezi 70-80% průměru, výrazně více má pouze trestná činnost na mládeži, která četností vyrovnává ostravský průměr. Průměr Ostravy je evidentně vychylován specifickými místy, které byly komentovány v předchozí kapitole.

Obr. 11 Struktura kriminality v městské zástavbě

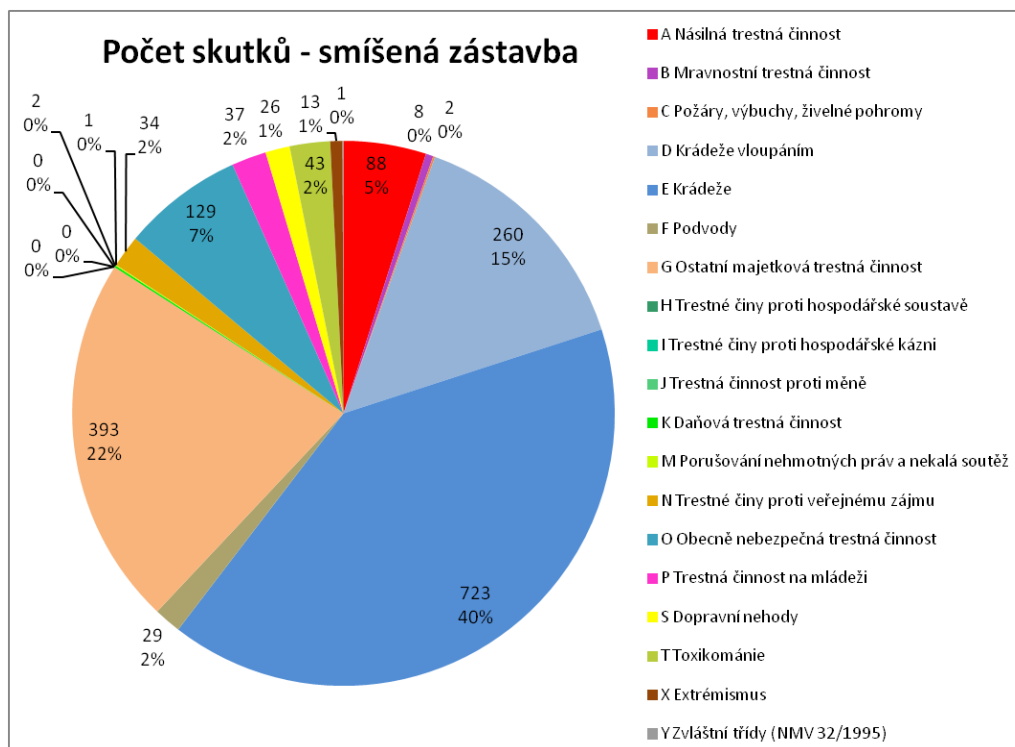
Zdroj: Vlastní zpracování.

Smíšená zástavba se skládá z bytových domů a rodinných domků. Vykazuje výrazně vyšší index kriminality (917). Přestože struktura trestné činnosti odpovídá téměř přesně průměru Ostravy, právě vysoká intenzita kriminality způsobuje i výrazně nadprůměrný výskyt jednotlivých typů trestné činnosti (většinou 100-150%). Opticky nejvyšší je kriminalita v mravnostní oblasti, ale jde celkově jen o několik případů, takže to nelze s určitostí prokázat. Násilná trestná činnost zde dosahuje 140 % normálu (dle přepočtených trestných činů na obyvatele). Kategorie „**rodinné domky a kolonie**“ by neměla obsahovat vícebytové domy (resp. se připouští minimální zastoupení). Tato kategorie má nižší index kriminality než městská zástavba (489). Ve struktuře trestné činnosti jsou větším podílem zastoupeny krádeže vloupáním (avšak přepočet dle bydlících obyvatel ukazuje na jejich podprůměrnou intenzitu), poněkud vyšší je i zastoupení obecně nebezpečné trestné činnosti, naopak výrazně nižší je zastoupení krádeží. z hlediska intenzity trestné činnosti (přepočty přes počet trvale bydlících) můžeme konstatovat výrazně nižší kriminalitu proti průměru Ostravy

zejména u násilné trestné činnosti a u krádeží (jen asi 60% normálu u obou). z podprůměrného zastoupení jednotlivých násilných trestných činů vybočuje pouze vyšší výskyt vydírání. Krádeže na osobách dosahují jen poloviny případů proti ostravskému průměru a podobně dobře jsou na tom i další typy krádeží, vyjma krádeží z aut, přívěsů apod. **Neobydlené urbanizované zóny** představují území jen minimálně obydlené, které je specifické převahou účelové zástavby. Kriminalita v neobydlených urbanizovaných zónách Ostravy je výrazně ovlivněna skutečností, že je v ní zařazena řada významných obchodních center (Avion Shopping Park, Karolina, Tesco Poruba atd.). Proto nepřekvapuje abnormální zastoupení krádeží ve struktuře (+10% proti průměru Ostravy). Zvýšený výskyt pozorujeme i u podvodů. Výrazně nižší je zastoupení krádeží vloupáním. Specifikem daným charakterem těchto prostor mimo obchodní centra je vysoký podíl zvláštních trestných činů jako jsou podezřelá a náhlá úmrtí, sebevraždy a úrazy. Vyšší výskyt je i u požárů. Celkově nízký počet případů ale neumožňuje situaci prokázat.

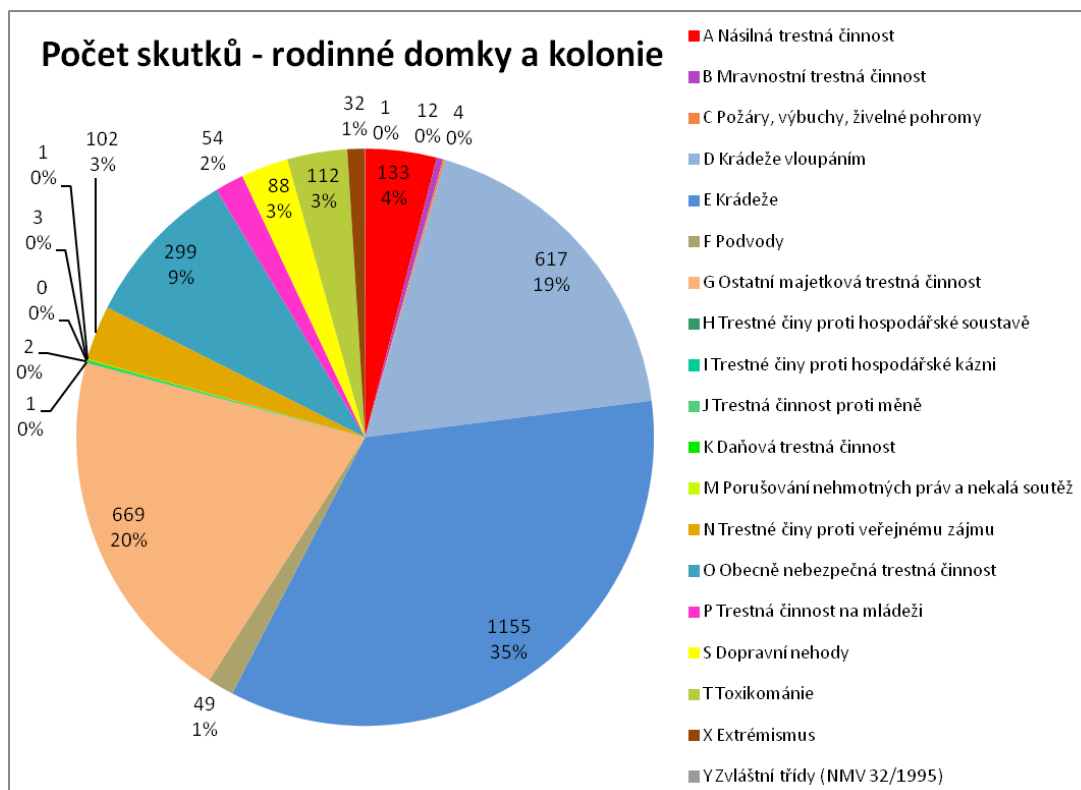
Kriminalita v prostoru **neobydlených území přírodního rázu** s případnými odvaly z hlediska struktury vykazuje vcelku logicky deficit krádeží vloupáním, nižší jsou i podvody či trestná činnost na

mládeži. Naopak vyšší zastoupení mají trestné činy proti veřejnému zájmu (maření výkonu úředního rozhodnutí).

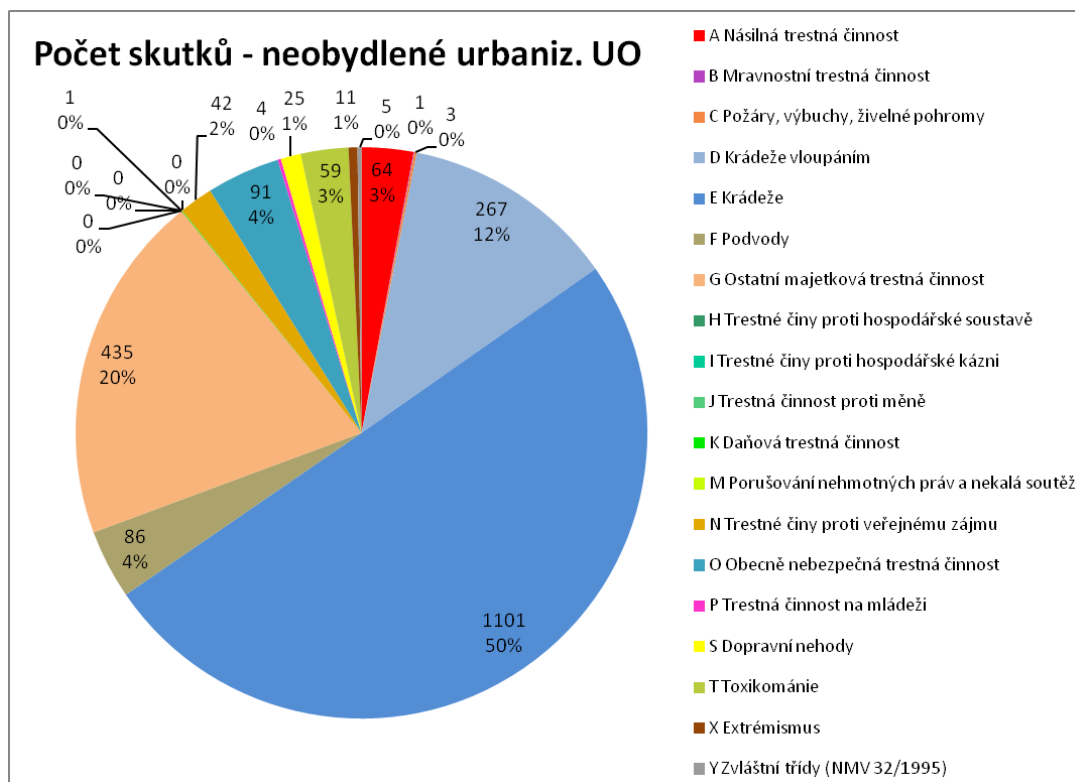

Obr. 12 Struktura kriminality ve smíšené zástavbě

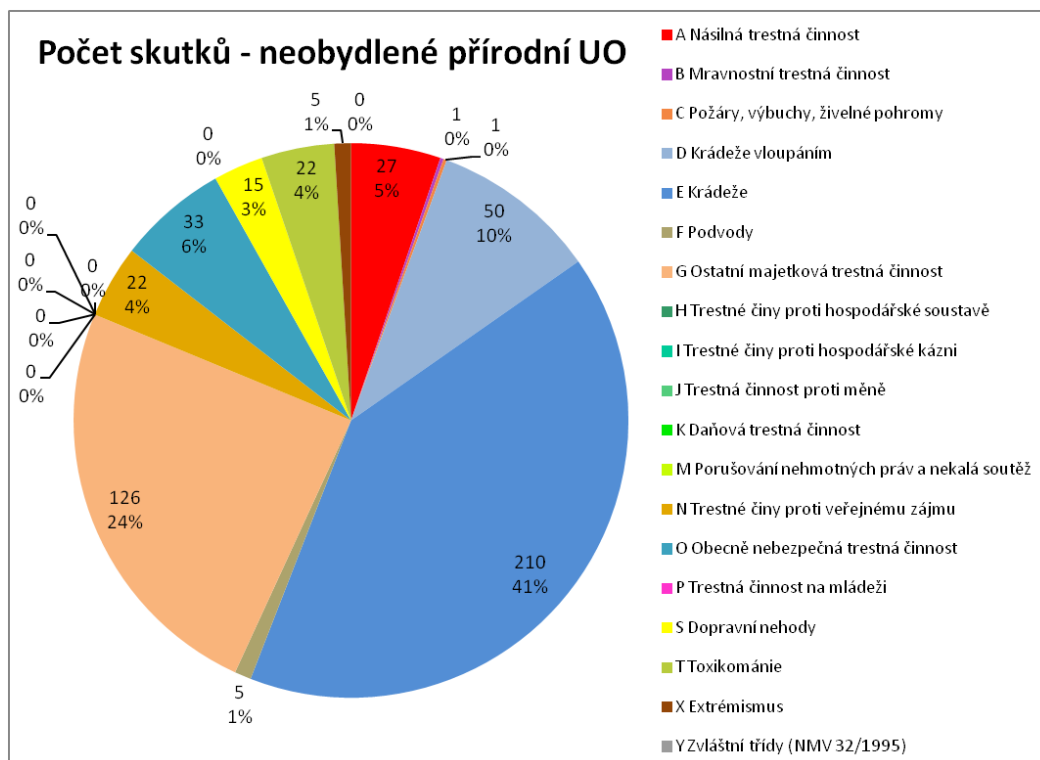
Zdroj: Vlastní zpracování.

Obrázek 13 - Struktura kriminality v zástavbě rodinných domků a kolonií
Zdroj: Vlastní zpracování.

Obrázek 14 - Struktura kriminality v neobydlených urbanizovaných částech Ostravy
Zdroj: Vlastní zpracování.

Obrázek 15 - Struktura kriminality v neobydlených částech Ostravy přírodního charakteru (vč. odvalů)

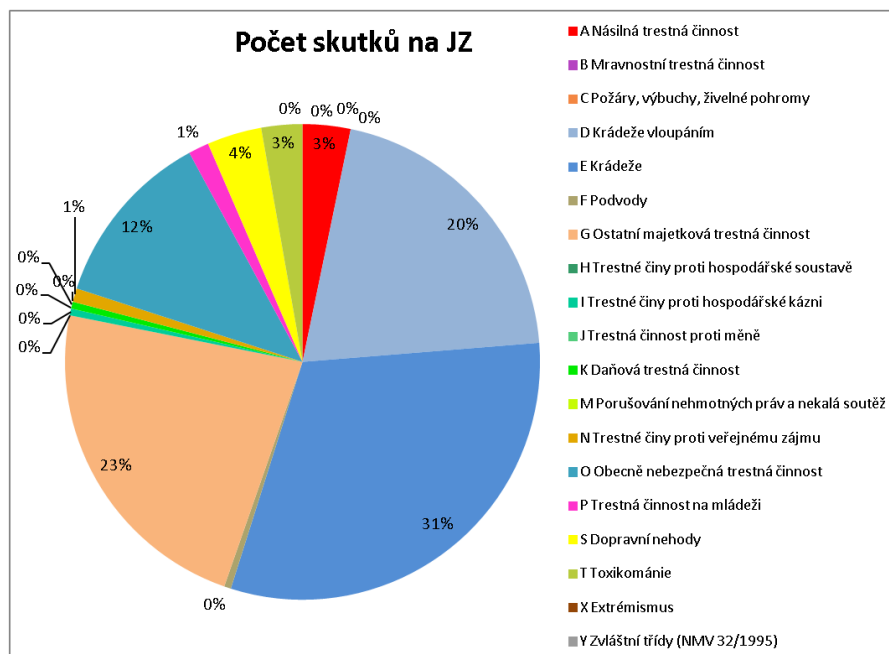
Zdroj: Vlastní zpracování.

V rámci Ostravy patří k nejlepším místům pro bydlení oblast západního a jihozápadního okraje v původně vesnických sídlech. Pro posouzení charakteru kriminality v této části byly vybrány urbanistické obvody odpovídající městské části Krásné Pole, Plesná (větší

část), Polanka nad Odrou a Proskovice. v roce 2009 na vybraném území žilo 8603 obyvatel, z toho 7417 ve věku 15 let a více. Index kriminality je 193, tedy výrazně nižší než je průměr Ostravy a odpovídající navazujícím územním celkům mimo Ostravu (viz např. kriminalita ve

služebním obvodu Velká Polom na obr. 5). Ze struktury trestné činnosti je zřejmé, že je výrazně méně zastoupena násilná trestná činnost, krádeže a naopak více je zastoupena hospodářská kriminalita, obecně nebezpečná trestná činnost (především porušování domovní svobody) a krádeže vloupáním. Intenzita kriminality v jednotlivých kategoriích trestných činů (přepočet přes počet obyvatel) ukazuje, že

u většiny kategorií jde pouze o cca 1/5 průměru Ostravy. Zhruba 50% zastoupení proti průměru Ostravy mají krádeže vloupáním a obecně nebezpečná trestná činnost. Vysoké zastoupení mají pouze trestné činy proti hospodářské kázni a daňová trestná činnost, jde ale jen o jednotlivé případy. Struktura kriminality odpovídá představě kriminality „bílých límečků“.

Obrázek 16 - Struktura kriminality na západním a jihozápadním okraji Ostravy

Zdroj: Vlastní zpracování.

Závěr

Pro interpretaci je třeba připomenout, že by bylo vhodné posoudit počty případů ve vztahu k počtu osob, které se v daném prostoru vyskytují, nejen k trvale bydlícím.

Pokud připustíme, že klasická industrializace a imigrace je spojena s nárůstem kriminality, měl by opačný proces vést k jejímu snížení. Vysokou úroveň kriminality skutečně vykazují klasické průmyslové okresy. Procesy deindustrializace by tedy teoreticky měly vést ke snížení kriminality či alespoň ke zmírnění nárůstu. Na základě vývoje v posledních 10 letech se zdá, že snížení probíhá u většiny vybraných průmyslových okresů, v okrese Ostrava-město došlo k zastavení růstu kriminality až v roce 2010, nicméně průběžné informace o kriminalitě v roce 2011 naznačují, že spíše dojde k dalšímu nárůstu kriminality v Ostravě. Na případu Ostravy se tedy ukazuje, že reálné procesy jsou komplikovanější a projevují se zde dlouhodobé vlivy vychýlené sociální situace silnými migračními vlnami v minulosti.

Kriminalita v Ostravě se soustřeďuje v centru (zejména prostor Stodolní ulice

a jejího okolí), v obchodních domech a centrech, ve vozidlech a na zastávkách MHD a v neposlední řadě v barech a jiných restauračních zařízeních.

Hodnocení kriminality z hlediska typu zástavby a využití území prokázalo zvýšenou kriminalitu v centru Ostravy, překvapivě vyšší kriminalitu ve smíšené zástavbě (bytové domy a rodinné domky) a nižší kriminalitu v zónách rodinných domků a kolonií. Specifický charakter z hlediska intenzity a struktury má kriminalita v neobydlených urbanizovaných zónách, která je výrazně ovlivněna obchodními centry (zejména krádeže na osobách, krádeže v objektech a krádeže z motorových vozidel). Vybrané území na západě a jihozápadě (Krásné Pole, Plesná, Polanka nad Odrou, Proskovice) vykazuje výrazně nižší kriminalitu a rovněž její struktura se více odlišuje od zbytku Ostravy. Závěrem chceme poděkovat Policejnímu prezidiu ČR a Krajskému ředitelství Policie ČR v Moravskoslezském kraji za poskytnutí anonymizovaných exportů dat a spolupráci při jejich zpracování a interpretaci

Zdroje:

CALÁBEK, J. (2011): Kriminalita na Ostravsku. DP HGF VŠB-TU Ostrava, 2011.

NĚMCOVÁ, J. (1970): Kriminalita v Ostravě v roce 1965 a 1666, Praha, 1970.

VYKOPALOVÁ, H. (2001): Sociálně patologické jevy v současné společnosti (Olomouc, ISBN 80-244-0337-4)

VYKOPALOVÁ, H. (2001): Etiologie a prevence kriminality. In: Universitatis Palackianae Olomucensis, Fakultas Iuridica, 3, 2001, s. 185-190, ISBN 80-244-0340-4, ISSN 1212-107X.

ZAPLETAL, J., NOVOTNÝ, O. (2004): Kriminologie, ASPI Publishing, 2004, 2. přeprac. vydání, 451 s., ISBN 80-7357-026-2

NEZAMĚSTNANOST V OSTRAVĚ

JIRÍ HORÁK, TOMÁŠ INSPEKTOR, MILAN ŠIMEK, IGOR IVAN

Nezaměstnanost v Ostravě a její vývoj z širšího pohledu

Vývoj nezaměstnanosti v Ostravě globálně odráží vývoj nezaměstnanosti v ČR a projevují se na něm hlavní trendy, způsobené především změnami celkové výkonnosti ekonomiky. Zajímavé je, že u některých hlavních výkyvů je možné pozorovat vyšší setrvačnost vývoje v Ostravě a jisté zpoždění projevu v Ostravě proti průměru v ČR (např. lokální maximum se projevilo v ČR 31. 1. 2000, zatímco v Ostravě až k 31. 3. 2000; minimum bylo zaznamenáno v období před ekonomickou krizí za ČR k 30. 6. 2008, zatímco v Ostravě až 31. 10. 2008).

Míra nezaměstnanosti (MN) v Ostravě byla a je vždy výrazně vyšší, než je průměr za ČR. Největší rozdíl se projevil na konci roku 2003, kdy míra nezaměstnanosti v Ostravě byla 18%, zatímco v ČR pouze 11%. Tento rozdíl sedmi procentních bodů se v dalším období postupně snižoval. Před

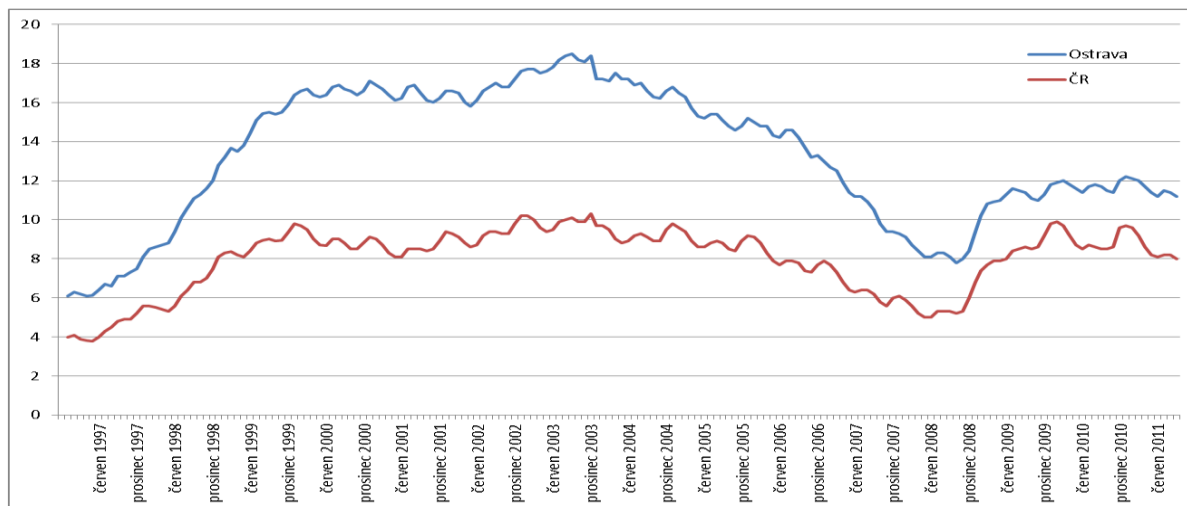
příchodem projevů ekonomické a finanční krize na konci roku 2008 dosáhl 2,5 procentní body.

Od té doby se na rozdíl od předchozího období velikost rozdílu mezi mírou nezaměstnanosti za ČR a Ostravu dramaticky nezvyšuje a pohybuje se v pásmu 2-3 procentních bodů. Tato situace souvisí s poměrně silnou podporou zaměstnanosti v Ostravě i v Moravskoslezském kraji v rámci programu investičních pobídek, který byl realizován po roce 2000. Dá se konstatovat, že synergické efekty se projevují i v současnosti a mají značný vliv na trh práce v Ostravě i její okolí včetně úrovně nezaměstnanosti.

Lze také pozorovat, že amplituda sezónních (cyklických) změn je v Ostravě nižší, než je průměr ČR, což je dáno zřejmě menší závislostí na sezónních pracích a nižšími nárůsty nezaměstnanosti z důvodu ukončování pracovních poměrů na konci roku. Jedním z prvních větších

dopadů na lokální trh práce mělo zastavení těžby uhlí v roce 1994 v Ostravě. Negativní projevy byly z části zmírněny propouštěním zejména slovenských a jiných dojíždějících pracovníků. Začínající restrukturalizace průmyslu

spojená s deindustrializací byla rovněž doprovázena výrazným snižováním pracovních sil v hutnictví a strojírenství. Na konci roku 1994 dosahovala hodnota míry nezaměstnanosti 5,6 %.

Obrázek 1 - Míra nezaměstnanosti v Ostravě a v České republice 1997-2011

Zdroj: MPSV ČR.

Výrazný nárůst nezaměstnanosti začíná v roce 1996, kdy v celé republice probíhá recese, která končí v roce 1999 (Hruška-Tvrдый, 2010). v Ostravě dosahuje na konci roku 2000 míra nezaměstnanosti 16,6%. Nejvyšší míry nezaměstnanosti bylo v Ostravě dosaženo v srpnu 2003 (18,4%).

Do určité míry zakrývá okamžik kulminace změna metodiky výpočtu MN, která je od 1. 1. 2004 počítána pouze z dosažitelných uchazečů na trhu práce, což vedlo ke skokovému snížení míry nezaměstnanosti o 1 až 1,8 procentního bodu. Podle původní metodiky výpočtu by tak nezaměstnanost v Ostravě i ČR

kulminovala v únoru 2004 (10,9% v ČR a 19,1% v Ostravě).

Následuje období oživení situace na trhu (v říjnu 2008 dosahuje MN v Ostravě jen 7,8%), které končí až s příchodem projevů ekonomické krize v roce 2008.

Projevy ekonomické a finanční krize na trhu práce v ČR i na Ostravsku nebyly nijak dramatické ve srovnání s jinými zeměmi (např. Estonsko). Výrazný nárůst nezaměstnanosti se zastavil prakticky již v létě 2009 (v Ostravě na necelých 11%), následovalo období mírného zvyšování nezaměstnanosti (s běžnými výraznými sezónními projevy v průběhu roku), od jara 2011 pak období mírného poklesu. Na konci června 2011 klesla míra nezaměstnanosti na 11,2% a počet uchazečů na 20 145 osob.

Výrazně negativním rysem a velice vážným problémem ostravské nezaměstnanosti, který se od roku 1998 stále prohlubuje, je rostoucí délka evidence. Téměř 45% všech nezaměstnaných Ostravanů bylo k 30. 6. 2011 bez práce déle než jeden rok.

Ke specifickým příčinám tohoto vývoje patří restrukturalizace hutnictví (uvolňování zejména starších pracovníků,

finanční odstupné, evidence jen na přechodnou dobu k odchodu do předčasného nebo starobního důchodu, nevhodná kvalifikace, jednostranné profesní zaměření uvolňovaných pracovníků, neochota se rekvalifikovat, zdravotní problémy), podobně útlum hornictví (špatný zdravotní stav, nárok na pobírání renty) a i restrukturalizace dalších segmentů těžkého a chemického průmyslu. To se projevuje i ve skutečnosti, že je mezi dlouhodobě evidovanými nezaměstnanými vysoký podíl osob se zdravotním postižením. Evidenční stav uchazečů se zdravotním postižením je v okrese Ostrava dlouhodobě velice vysoký i díky minimální počtu vhodných volných míst nahlášených zaměstnavateli.

Další ohrožené skupiny na trhu práce tvoří podobně jako jinde osoby starší 50 let věku, lidé s nízkým vzděláním, bez kvalifikace, příslušníci národnostních menšin, etnik a imigranti, osoby pečující o malé dítě, o dlouhodobě zdravotně postiženého člena rodiny, osoby s kumulovanými osobními a sociálními handicapy, osoby společensky nepřízpůsobivé a mladiství.

Podobně jako jinde v republice se do situace v nezaměstnanosti promítá sílící tlak na zvyšování produktivity práce a snižování mzdových nákladů, nízká motivace nezaměstnaných ke vstupu do zaměstnání z důvodu vysoké úrovně sociálního zabezpečení jednotlivce a rodiny, nezáměr zaměstnavatelů o dlouhodobě nezaměstnané, diskriminace menšinových skupin či jednotlivců, a v neposlední řadě nepřiměřené požadavky nezaměstnaných vůči zaměstnavatelům.

Dlouhodobá, ale i opakovaná nezaměstnanost se velmi negativně promítá nejen do sociální oblasti, ale i do oblasti vnímání morálních hodnot, osobních vlastností a zájmů této ohrožené skupiny lidí. Zpravidla bývá příčinou i jejich asociálního chování a často také nárůstu kriminality. Empirické výzkumy prokázaly, že s dlouhodobou nezaměstnaností klesá pravděpodobnost návratu do placeného zaměstnání (RPIC 2008). v kategorii dlouhodobé nezaměstnanosti se tak koncentrují i uchazeči o zaměstnání bez skutečného zájmu trvale pracovat nebo osoby, které si přivydělávají mimo oficiální trh práce „na

černo“ a na úřadu práce se registrují jen účelově.

Prostorová distribuce nezaměstnanosti v Ostravě

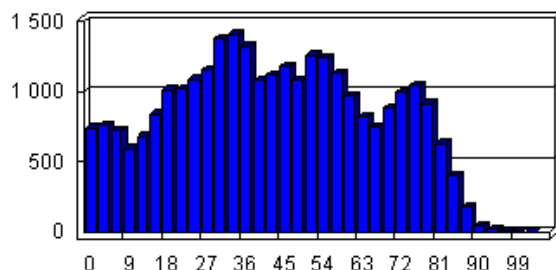
Nezaměstnanost je výrazně územně vázaný jev a proto vykazuje nerovnoměrnou distribuci v území. Místní odchylky z celkové míry nezaměstnanosti (či jiných ukazatelů situace na trhu práce) jsou velmi výrazné a dokládají především probíhající stratifikaci (resp. vertikální diverzifikaci) společnosti. Extrémním případem je pak vývoj sociálně vyloučených lokalit, který je v našich podmínkách zpravidla interně spojen s vysokou mírou nezaměstnanosti a dalšími příbuznými jevy.

Stav prostorové distribuce nezaměstnanosti tak, jak jej pozorujeme, je výsledkem zejména několika primárních jevů, které je vhodné při interpretaci odlišit.

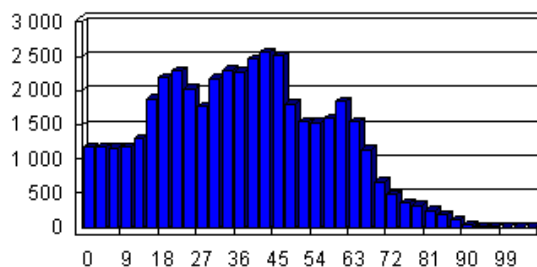
Nerovnoměrný historický vývoj Ostravy a její urbanizace, zejména vlny výstavby sídlišť, a nízká úroveň dlouhodobé migrace (přestěhování) založily primární důvody výchylek ve věkovém složení obyvatelstva, což se

odráží i na nerovnoměrnosti prostorové (horizontální) distribuce nezaměstnanosti.

Sídliště Poruba, jehož hlavní část byla stavěna v letech 1948-1955, má v této části průměrný věk 43,25 let a na věkové

struktuře jsou rozlišitelné 3 hlavní vrcholy: 30 let, 54 let a 78 let. Výrazné zastoupení obyvatel poproduktivního věku logicky povede k nižší míře nezaměstnanosti.

Obrázek 2 - Věková struktura sídlišť v Ostravě – vlevo Poruba, vpravo Dubina

Zdroj: GISMO.

Výškovice, Hrabůvka a Zábřeh se stavěly v 60-80 létech minulého století. S tím koresponduje i mírně nižší průměrný věk na těchto sídlištích. Např. Výškovice mají průměrný věk 42,81 let.

Dubina byla stavěna od r. 1984 až do konce devadesátých let. Průměrný věk je zde výrazně nižší – pouze 37,31 let. Věková pyramida má 2 hlavní vrcholy – 22 let a 43 let. To by odpovídalo vcelku reálné představě, že se zde rodina přestěhovala v roce 1989 a v této době měli rodiče průměrný věk 23 let a děti 2 roky. z věkové distribuce je zřejmé, že je zde silně zastoupeno obyvatelstvo

produktivního věku a tedy i potencionálně nezaměstnané.

Dalším významným vlivem je proces prostorové separace jednotlivých skupin obyvatel, který probíhá od počátku 90. let s postupnou polarizací a stratifikací společnosti. Nejlépe pozorovatelný je tento proces jak u ekonomicky nejvýše situovaných skupin (migrace do suburbii typu Čeladná nebo v rámci města do rezidenčních lokalit typu Krásné Pole), tak zejména u ekonomicky a sociálně slabých, kteří se s různou mírou vynucení stěhují do některých lokalit.

Tato socioprostorová segregace (jejíž důvody popisuje např. Keller 2010, či Sýkora, Temelová 2005) neprobíhá rovnoměrně v čase, ale zesiluje v kritičtějších obdobích. k takovým impulsům patří:

- skokové změny v cenách nájmu či dalších služeb souvisejících s bydlením zejména v důsledku státních opatření (deregularizace nájmu, skoková zvyšování cen energií, vodného, r
- katastrofy (v případě Ostravy zejména důsledky povodní v roce 1997) a následné přestěhování, či lépe sestěhování, sociálně slabých obyvatel do vybraných lokalit
- důsledky výkyvů na trhu práce spojené s propouštěním. Projevují se tak období ekonomické recese či strukturálních změn poptávky po práci, zpravidla se zvýšeným dopadem na málo kvalifikované nebo specifické profese
- případně i změny v dopravní dostupnosti (ztráta možnosti dojíždět do zaměstnání VHD vedoucí ke ztrátě zaměstnání)

Některé z nich navíc působí synergicky ve stejném období, což jejich účinek

násobí. Zejména tak působí konec kalendářního a současně fiskálního roku, kdy se promítají hlavní změny cen, změny legislativy a administrativní opatření (např. změny vyplácení dávek), jsou často ukončovány pracovní smlouvy, roste zadlužení díky vánočním svátkům, objevují se zvýšené pocity frustrace na konci roku a nakonec i k výrazným změnám v jízdách řádech.

Toušek (2007) rozlišuje vnější (strukturální) a individuální příčiny sociálního vyloučení. Mezi hlavními příčinami jak u strukturálních tak individuálních faktorů uvádí právě faktory spojené s nezaměstnaností – u strukturálních trh práce a jeho charakter, u individuálních pak ztrátu pracovních návyků při dlouhodobé nezaměstnanosti. Rovněž Percey-Smith (2000) či Mareš (2000) při popisu dimenzí sociální exkluze shodně jako jednu z hlavních uvádí dimenzi ekonomickou spojenou s trhem práce. Vzájemné ovlivňování je potvrzeno i z druhé strany, kdy např. jedním z důvodů pro vytvoření koncepce segmentovaných trhů práce (Cain, 1976) byla krize měst v USA v 60 letech 20. století projevující se růstem ghett

chudinských obyvatel s vysokou nezaměstnaností.

Je potřebné si uvědomit, že jsme svědky 2 odlišných migračních procesů, které ve svém důsledku vedou k prostorové segregaci. Běžně se hovoří o imigračních prouděch (zejména sestěhování sociálně slabých do lokality), avšak na výsledku se podílí rovněž emigrační proudy zástupců střední třídy či starousedlíků (jde tedy o odstěhování z problémové lokality). Často oba procesy probíhají společně, avšak někdy je vznik segregovaných lokalit způsoben výrazně pouze jedním typem migračních proudů.

Vedle nezaměstnanosti celkové (resp. registrované nezaměstnanosti) je možné studovat také rozdíly v distribuci u jednotlivých profesí či skupin osob. Někteří autoři to označují jako horizontální sociálně-prostorovou polarizaci. v tomto případě nebyla studována.

Metodika

Hodnocení nezaměstnanosti vychází z údajů poskytnutých Úřadem práce, krajskou pobočkou v Ostravě. Jde tedy o tzv. registrovanou nezaměstnanost (Helísek, 2002). Výhodou je možnost

sledování struktury a jiných aspektů nezaměstnanosti, nevýhodou zejména skutečnost, že takto nepodchytíme nezaměstnané, kteří se z různých důvodů na úřadech práce neregistrují. Dalším problémem je, že úřady práce evidují i žadatele, kteří zneužívají sociálních výhod spojených s registrací, avšak ve skutečnosti o zaměstnání nemají zájem.

Hodnocení prostorové nerovnoměrnosti či nehomogenity je zpravidla založeno na kvantitativních metodách výzkumu. k měření prostorových rozdílů lze využít zejména různých měř segregace nebo různé varianty aplikace Lorenzovy křivky (Ivan, Horák, 2011, Morill, 1991).

Jejich společnou nevýhodou je, že popisují celkovou situaci, tj. charakterizují míru a formu segregace pro celou studovanou oblast (zde Ostrava, případně rozdělená do větších celků jako jsou městské obvody) a tedy nejsou schopny ukázat na lokality, kde k segregaci dochází nejvíce.

Další nevýhodou je, že nejsou dostatečně robustní při změně zkoumaných jednotek. Pokud segregace neprobíhá v souladu s vymezením těchto jednotek, nebývají rozdíly a tedy ani míry segregace

na bázi ukazatelů nezaměstnanosti dostatečně průkazné.

Při hodnocení proto vycházíme z výpočtu a interpretace plošných (2D) jádrových odhadů. Způsob konstrukce, výhody a nevýhody popisuje např. Li, Racine (2007), Smith, Bruce (2008). Na základě provedeného testování byla použita jádrová funkce založená na kvadratické aproximaci Gaussova kernelu (Silverman, 1986 či Bailey, Gatrell, 1995) s šířkou pásma 150 m (Inspektor, 2011). Výpočty probíhaly v síti 10 x 10 metrů.

Evidence uchazečů na Úřadu práce je anonymizována a agregována a jsou z ní vypočítány indikátory místní situace v nezaměstnanosti. Prvním je podíl uchazečů o zaměstnání k počtu osob v produktivním věku (PUC_OPV), přesněji ve věku 15 – 64 let. Tento ukazatel slouží jako náhrada míry nezaměstnanosti (MN), kterou nelze v daných lokalitách bez znalosti počtu ekonomicky aktivních obyvatel vypočítat. Inspektor (2011) ověřil sílu vztahu mezi PUC_OPV a MN korelační a regresní analýzou pro data z Ostravy k 31. 3. 2007, 2009, 2010 a 2011 (Pearsonovy koeficienty korelace 0,872 až 0,936 významné na hladině významnosti

0,01). Na základě regresního vztahu je možné odhadnout z PUC_OPV míru nezaměstnanosti (rovnice 1, 2).

$$MN = -1,387 + 1,580 \cdot PUC_OPV$$

(pro březen 2007, rovnice 1)

$$MN = -0,795 + 1,523 \cdot PUC_OPV$$

(pro březen 2011, rovnice 2)

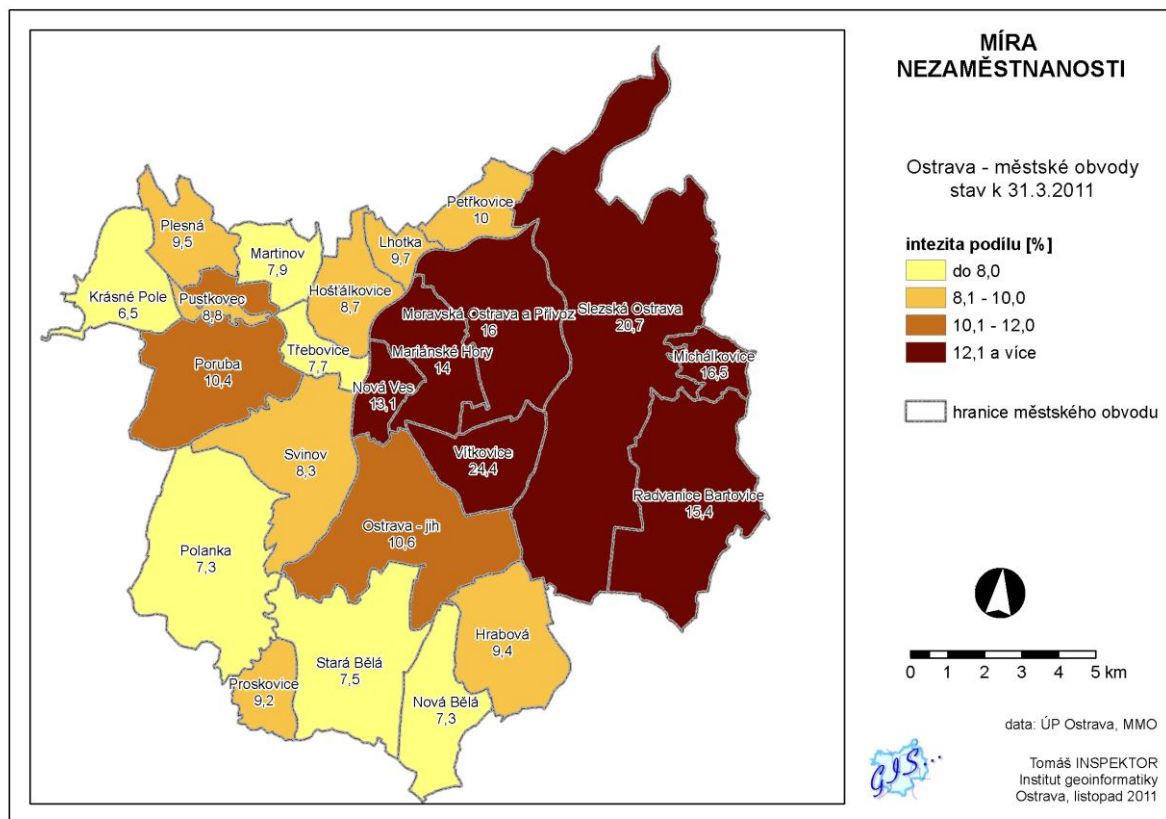
Dalšími vybranými ukazateli jsou Podíl evidovaných uchazečů o zaměstnání s nízkým stupněm vzdělání (bez vzdělání, nedokončené nebo ukončené základní vzdělání) (PCVABC), Podíl evidovaných uchazečů o zaměstnání se zdravotním omezením (PCZPS) a Podíl dlouhodobě evidovaných uchazečů o zaměstnání (evidovaných kontinuálně déle než 1 rok) (PCE12).

Hodnocení

Velikost a význam prostorových rozdílů je možné hodnotit již na základě statistických map vytvořených pro menší administrativní jednotky. Na obr. 3 je zjevný VZ trend, tedy výrazně vyšší míra nezaměstnanosti ve střední a východní části města, zejména v obvodech Slezská Ostrava, Moravská Ostrava a Přívoz,

Vítkovice či Michálkovice. Důvody pro horší situaci na východním okraji města než na západním lze spatřovat ve vyšší místní nabídce levnějšího bydlení, vyšším počtu sociálně problémových lokalit

a horšímu životnímu prostředí (zejména imisní situace), které vedou ke koncentraci chudších až sociálně slabých obyvatel, více ohrožených nezaměstnaností.

Obrázek 3 - Míra nezaměstnanosti v městských obvodech Ostravy k 31. 3. 2011

Zdroj: Vlastní zpracování.

Nicméně ani tato úroveň členění města neposkytuje reálný obraz o prostorovém rozložení nezaměstnanosti na území města.

Mapa na obr. 4 byla získána aritmetickým průměrem 4 časových řezů z jádrových odhadů ukazatele PUC_OPV v jednotlivých letech (vždy k 31.3.). Průměrné intenzity nezaměstnanosti za celé sledované období odhalují dlouhodobě problémové lokality. Jsou situovány zejména v pruhu od Dubiny po Přívoz a Hrušov, ostatní jsou více izolované. Registrovanou míru nezaměstnanosti lze odhadnout v nejhorších případech až na 80%, nejlepší vymezené lokality mají jen asi 15% míru nezaměstnanosti. Některé z nich dobře korespondují s problémovými, zejména sociálně vyloučenými lokalitami.

Z celkového počtu 38 lokalit jich 29 (76%) vykazuje rovněž vyšší podíly uchazečů s nízkým vzděláním. Vzhledem k tomu, že průměrný podíl uchazečů s nízkým vzděláním je v Ostravě 36% (k 30. 6. 2011), není společný výskyt náhodný. a dokonce 30 lokalit (tj. 79%) má vyšší intenzitu dlouhodobé nezaměstnanosti, avšak takových oblastí je celá řada.

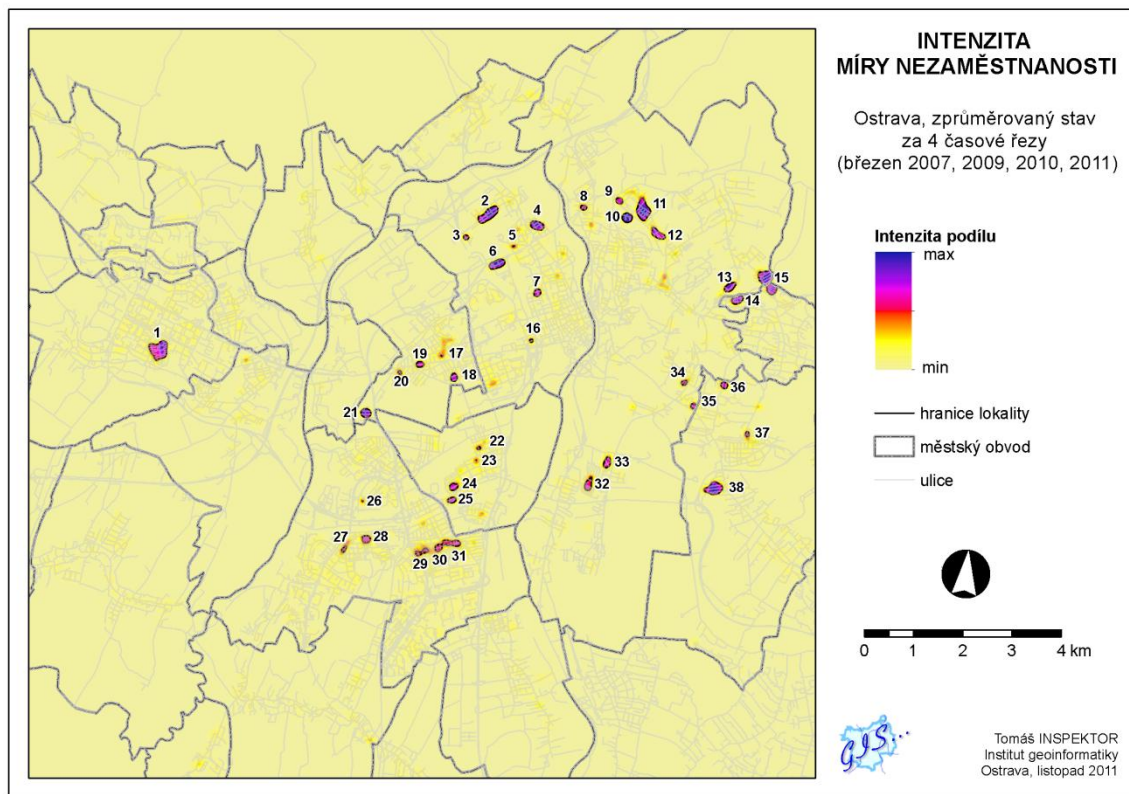
Pokud jde o vývoj míry nezaměstnanosti, situace v březnu 2011 ukazuje mírně nižší počet lokalit (tedy o něco lepší situaci v nezaměstnanosti), většina lokalit je ale stejná a to potvrzuje dlouhodobě vysokou nezaměstnanost v některých lokalitách.

Při srovnání se situací v březnu 2007 (obr. 5.) můžeme odhalit dočasné lokality, které v průběhu let zanikly. Ty zřejmě souvisí s krátkodobou (či spíše kratší) evidencí v nezaměstnanosti a tedy z pohledu nezaměstnanosti a sociální situace nepatří k problémovým. Na základě porovnání situace v březnu 2007 a 2011 patřily k takovým lokalitám ve Svinově Bratři Sedláčků, Hrabyněská a Axmanova, v Petřkovicích Ryšlinkova, v Muglinově Sklářova, Horní Liščina, v Hrušově Lepařova a Křižkovského, v Přívoze E.F.Buriana a Sadová, ve Slezské Ostravě Kepkova, Bernátkova, Zárubek, v Mariánských Horách Stojanovo nám., v Zábřehu Grégrova, ve Vítkovicích Nerudova a Zengrova.

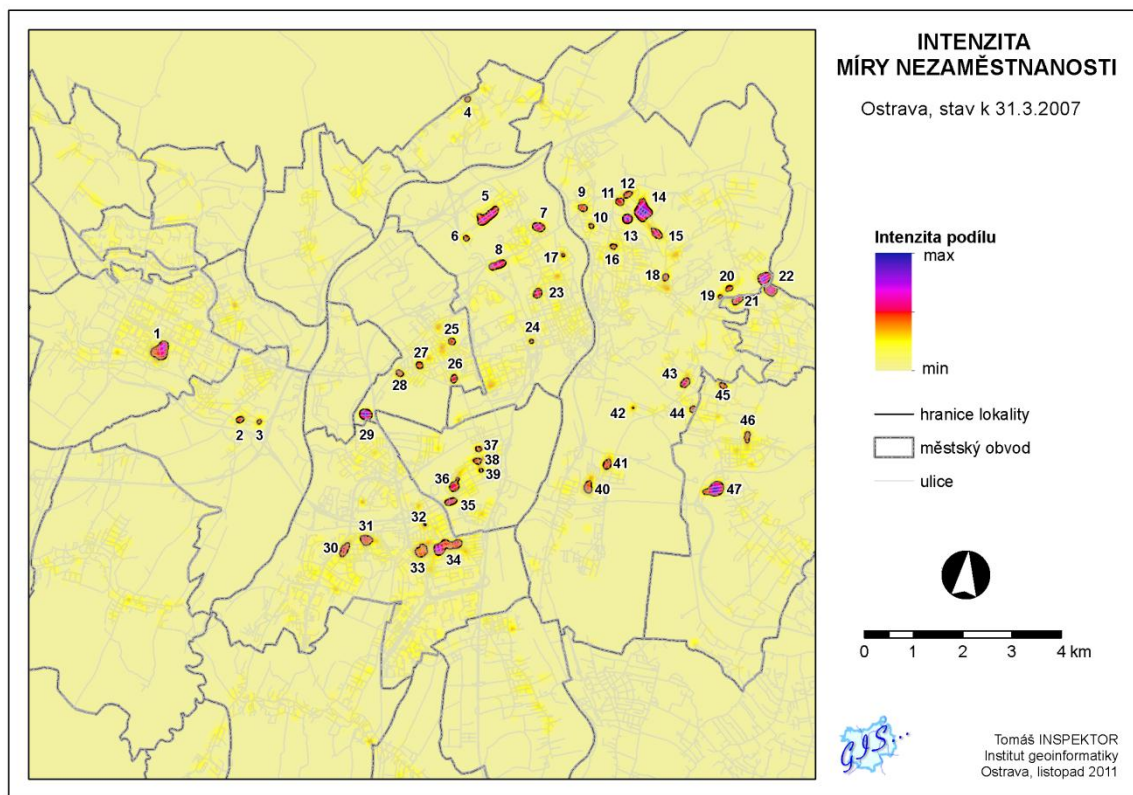
Je možné zkoumat, zda současně tyto lokality vykazují vyšší hodnoty zastoupení nízkého vzdělání a dlouhodobé nezaměstnanosti. Ze studia map jádrových

odhadů těchto faktorů vyplývá, že ze 13 dočasných lokalit je 5 s vyšším zastoupením nízkého vzdělání, což není mnoho. Do března 2011 2 lokality s vyšším zastoupením nízkého vzdělání ubyly (Horní Liščina, Stojanovo n.) a další

zesláblly (např. Kepkova, Zárubek). To svědčí o pozitivních procesech v těchto lokalitách nebo alespoň ke zlepšení stavu (např. v prostoru Horní Liščina podle Kvasničky (2010) asi polovina mládeže studuje na SOŠ nebo odborných učilištích

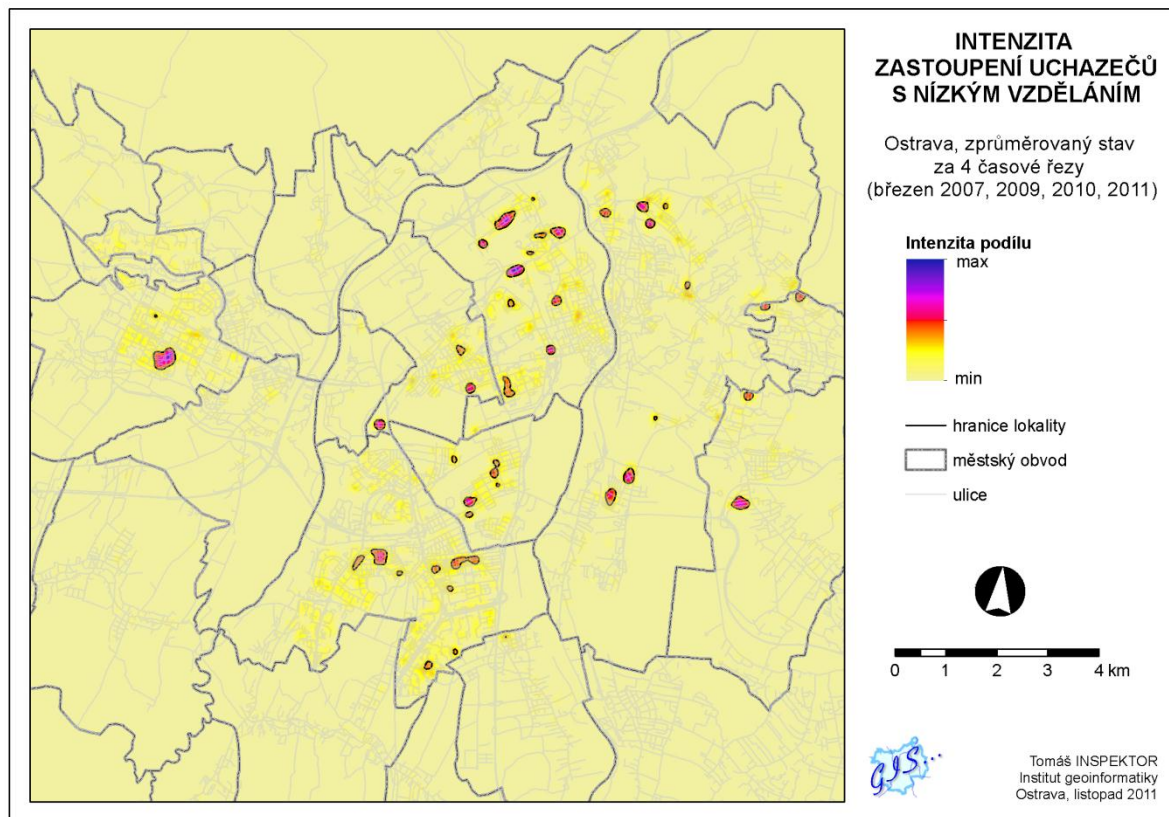

Obrázek 4 - Průměrná intenzita míry nezaměstnanosti v březnu (roky 2007, 2009, 2010, 2011)
Zdroj: Vlastní zpracování.

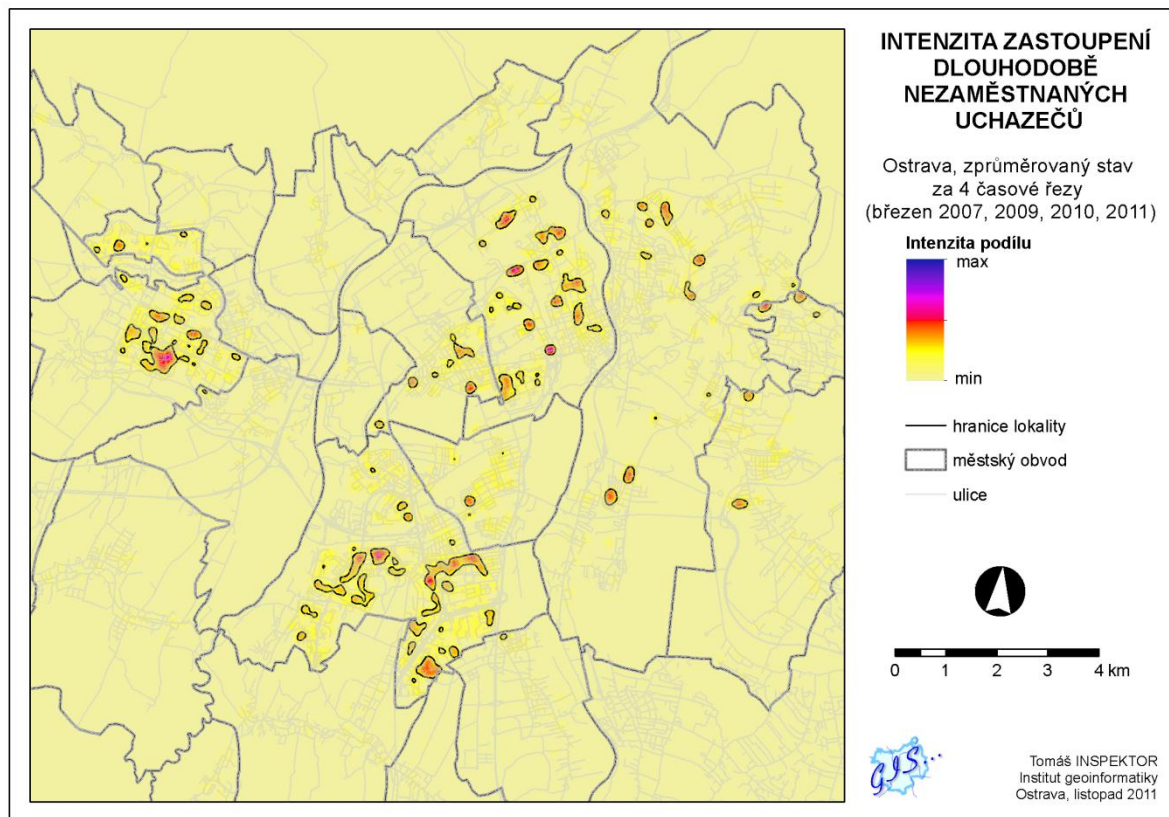
Obrázek 5 - Intenzita míry nezaměstnanosti k 31. 3. 2007

Zdroj: Vlastní zpracování.

Obrázek 6 - Průměrná intenzita zastoupení uchazečů s nízkým vzděláním (březen 2007, 2009, 2010, 2011)

Zdroj: Vlastní zpracování

Obrázek 7 - Průměrná intenzita zastoupení dlouhodobě nezaměstnaných uchazečů (březen 2007, 2009, 2010, 2011)

Zdroj: Vlastní zpracování

Srovnání intenzity míry nezaměstnanosti se zastoupením uchazečů nízkého vzdělání ukazuje na menší počet lokalit s nízkým vzděláním, z nichž významná část koresponduje s místy vyšších hodnot míry nezaměstnanosti. Zastoupení dlouhodobě

nezaměstnaných uchazečů ukazuje na naopak vyšší počet lokalit, které jsou rovněž větší. To odpovídá již diskutované skutečnosti, že dlouhodobá nezaměstnanost je v Ostravě poměrně frekventovaným jevem, který postihuje

řadu nezaměstnaných z různých oblastí. Zvýšené výskyty jsou registrovány v hlavních sídlištích – Poruba, Dubina, Výškovice, Zábřeh a Moravská Ostrava. Vedle nich se vymezuje řada menších lokalit, které částečně odpovídají sociálně vyloučeným lokalitám.

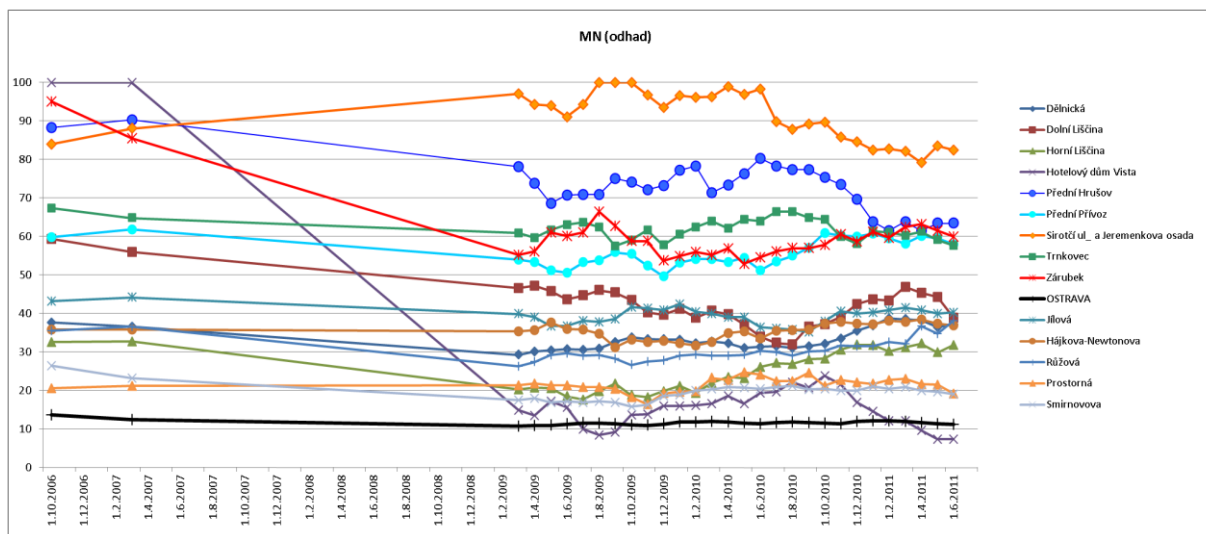
Vývoj lokalit zvýšeného výskytu uchazečů s nízkou úrovní vzdělání je celkově příznivý v uvedených letech. Anomálních lokalit je méně a jsou většinou menší, zejména nově vzniklé.

Naopak vývoj dlouhodobé nezaměstnanosti je horší. v souvislosti s postupem času od počátku většího propouštění v důsledku ekonomické krize se logicky dlouhodobá nezaměstnanost zvyšuje, lokalit zvýšené intenzity je mnohem více a plošně rostou. Pozorujeme je v Moravské Ostravě, Hrušově, Hulvákách, Výškovících a v menší míře i v Porubě a na Dubině. v dalších částech spíše jen rostou problémové lokality, než by se nové vytvářely.

Vývoj nezaměstnanosti ve vybraných lokalitách

Studium se zaměřilo především na expertně identifikované a vymezené sociálně vyloučené lokality s romským obyvatelstvem. Základem je jejich evidence v Gabalově studii (GAC 2006) a Kvasničkově studii (2010). Současně byly vybrány i další lokality, které byly identifikovány na základě interpretace výše uvedených map intenzity projevů nezaměstnanosti. Jde mimo jiné o prostor ulice Jílová, Hájkova-Newtonova, Smirnovova, Prostorná a Růžová. Většina lokalit má i vysoký podíl uchazečů s nízkým vzděláním, poslední se však výrazně odlišuje.

Jednotlivé lokality byly ohraničeny polygony, v rámci kterých byla provedena agregace dat. Souhrnné údaje sloužily pro výpočet ukazatelů a pro sledování časového vývoje.

Obrázek 8 - Vývoj odhadované míry nezaměstnanosti ve vybraných lokalitách

Zdroj: ÚP, GISMO

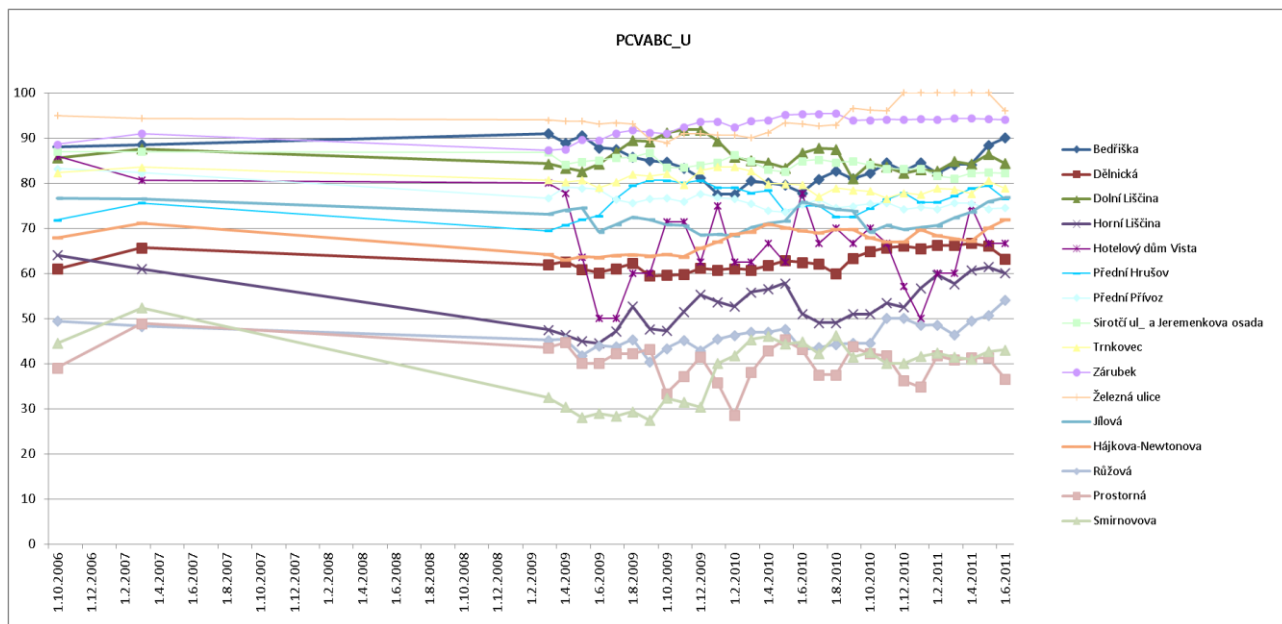
Pokud hodnotíme hodnoty odhadované míry nezaměstnanosti a jejich vývoj mezi roky 2007 a 2011, lze přes individuální projevy lokality seskupit do 4 kategorií. V nejhorší, 4. kategorii, je dlouhodobě zařazena Sirotčí-Jeremenkova osada. v roce 2007 do této kategorie patřil i hotelový dům Vista (v souvislosti s rekonstrukcí je zřejmé nejvíce dramatické zlepšení, přechod do 1. kategorie), dále Přední Hrušov a Zárubek, u kterých rovněž pozorujeme výrazné zlepšení situace (přeřazení do 3. kategorie). Další lokality

zůstaly zařazeny ve 3. kategorii, tj. nezměnily nijak výrazně svou situaci. Jde o lokality Přední Přívoz, Zadní Přívoz, Trnovec, Pátova. Velmi mírně svou situaci zlepšila Lipina. Lépe se vedlo lokalitám, které přešly z 3. do 2. kategorie. k nim patří Bedřiška, Dolní Liščina, částečně i Zadní Hrušov a Osada Míru. Dlouhodobě stabilní zařazení do 2. kategorie ukazují Dělnická, Horní Liščina (měla příznivý vývoj v roce 2009, kdy dosáhla 1. kategorie, ale pak se zase vrátila do 2. skupiny), Jílová, Růžová a Hájkova-

Newtonova. Nejnižší hodnoty míry nezaměstnanosti dlouhodobě ukazují lokality Smirnovova a Prostorná (mezi 1. a 2. kategorií).

Je zřejmé, že část nevyloučených lokalit

(např. Jílová, Růžová a Hájkova-Newtonova) má velmi podobné (spíše průměrné) ukazatele jako řada vyloučených lokalit.

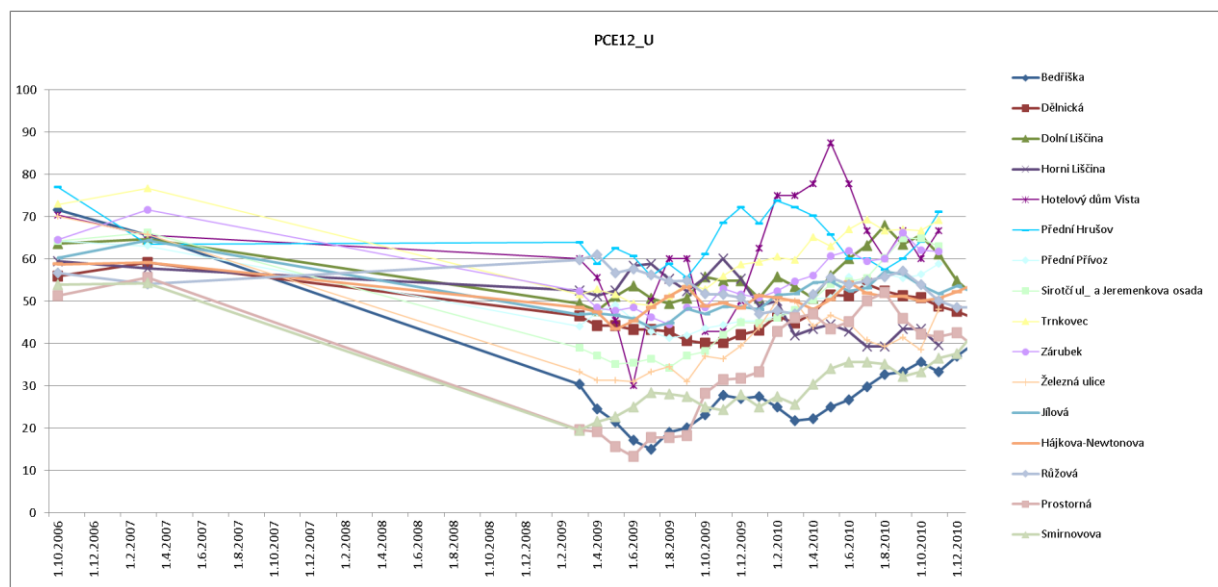

Obrázek 9 - Vývoj podílu uchazečů s nízkým vzděláním ve vybraných lokalitách

Zdroj: ÚP, GISMO.

Z hodnot zastoupení uchazečů s nízkým vzděláním je zřejmé, že nejmenší hodnoty mají nevyhloučené lokality Prostorná, Smirnovova a Ružová, které se pohybují většinou jen těsně nad ostravským průměrem (36% k 30. 6. 2011). Následují s relativně poměrně stálým zastoupením

lokality Horní Liščina, Dělnická, Vista (velké rozkolísání hodnot), Hájkova-Newtonova, Trnkovec, Přední Hrušov, Přední Přívoz, Jílová, Lipina, Sirotčí, Dolní Liščina, Osada míru, Zadní Hrušov, Pátova, Zadní Přívoz, Bedřiška, Zárubek a Železná ulice.

Obr. 10 Vývoj podílu dlouhodobě evidovaných uchazečů ve vybraných lokalitách

Zdroj: ÚP, GISMO.

Z hlediska vývoje podílu dlouhodobě evidovaných uchazečů se ukazují další individuální projevy a specifika jednotlivých lokalit. Např. Bedřiška se vypracovala z horších poměrů (72%) na nejlepší situaci (38%). Dramatickým vývoje prošly Prostorová a Smirnovova. Hájkova-Newtonova a Jílová vykazuje spíše průměrnou situaci mezi lokalitami. Dlouhodobě nejhorší situaci (cca 65-75% i více) mají Přední Hrušov, Vista, Trnkovec, Zárubek a Dolní Liščina. v poslední době se k nim přidala Pátova, která prošla velmi rychlým negativním vývojem (z 57 až na 75%).

Špatnou situaci vykazuje Pátova rovněž z pohledu zastoupení osob se zdravotním postižením mezi uchazeči. Většina lokalit tvoří 1 shluk nejvíce v rozmezí 30-40% ZPS. k horším lokalitám patří i Hájkova-Newtonova. Výrazně lépe je na tom Železná ulice.

Závěr

Studium nezaměstnanosti na území Ostravy ukazuje na poměrně velké rozdíly jak v intenzitě, tak částečně i struktuře nezaměstnanosti. Některé lokality s řádově

více než 100 osobami mají míru nezaměstnanosti vyšší než 80%.

Srovnáním vývoje pomocí jádrových odhadů lze rovněž rozlišit lokality, které jsou dlouhodobě problémové a které jen dočasně. Pokud jde o vývoj míry nezaměstnanosti, situace v březnu 2011 ukazuje proti březnu 2007 mírně nižší počet lokalit (tedy o něco lepší situaci v nezaměstnanosti), většina lokalit je ale stejná a to potvrzuje dlouhodobě vysokou nezaměstnanost v některých lokalitách.

Není překvapením, že přibližně $\frac{3}{4}$ míst s vysokou intenzitou nezaměstnanosti, zvláště těch stabilních, vykazuje rovněž vyšší podíly uchazečů s nízkým vzděláním a skoro 80% rovněž vyšší intenzitu dlouhodobé nezaměstnanosti.

Dočasné lokality, které v průběhu let zanikly, pravděpodobně souvisí s kratší evidencí v nezaměstnanosti a tedy z pohledu nezaměstnanosti a sociální situace nepatří k problémovým. Ze studia map jádrových odhadů těchto faktorů vyplývá, že ze 13 dočasných lokalit je pouze 5 s vyšším zastoupením nízkého vzdělání.

Lokalit se zvýšeným zastoupením uchazečů nízkého vzdělání je méně oproti evidenci lokalit s vysokou intenzitou nezaměstnanosti. Jejich vývoj v uvedených letech je celkově příznivý. Anomálních lokalit je méně a jsou většinou menší, zejména nově vzniklé.

Pokud posuzujeme koncentraci dlouhodobě nezaměstnaných uchazečů, ukazuje se výrazně vyšší počet lokalit s vyšší intenzitou a tyto lokality jsou navíc plošně větší. To odpovídá již diskutované skutečnosti, že dlouhodobá nezaměstnanost je v Ostravě poměrně frekventovaným jevem, který postihuje řadu nezaměstnaných z různých oblastí. Vývoj dlouhodobé nezaměstnanosti je horší ve srovnání s předchozími jevy. v souvislosti s postupem času od počátku většího propouštění v důsledku ekonomické krize se dlouhodobá nezaměstnanost zvyšuje, lokalit zvýšené intenzity je mnohem více a plošně rostou. Pozorujeme je v Moravské Ostravě, Hrušově, Hulvákách, Výškovicích a v menší míře i v Porubě a na Dubině.

Úvodní hypotéza o existenci výrazné nerovnoměrnosti prostorové distribuce nezaměstnanosti se potvrdila. Jak se

očekávalo, existují v Ostravě lokality, které dlouhodobě vykazují vysokou nezaměstnanost, často v kombinaci s vysokým podílem uchazečů s nízkým vzděláním. Významná část z nich odpovídá expertně určeným vyloučeným lokalitám. Výsledky ale ukazují, že existují i další lokality, dlouhodobě závažně postižené nezaměstnaností. Některé z nich (např. Jílová či Hájkova-Newtonova) mají hodnoty ukazatelů zcela srovnatelné s většinou známých sociálně vyloučených lokalit na území Ostravy.

Z vývoje především odhadované míry nezaměstnanosti lze rozdělit lokality do několika kategorií. Pozitivní vývoj je doložen u lokalit hotelový dům Vista, Přední Hrušov, Zárubek, Bedřiška a Dolní Liščina. Naopak dlouhodobě nejhorší situace je v ulici Sirotčí-Jeremenkova osada, kde ze sledovaných ukazatelů se jako mírně pozitivní ukazuje pouze vývoj vzdělanosti uchazečů.

Při dlouhodobém zkoumání nezaměstnanosti se ale ukazuje, že prakticky všechny lokality mají své individuální projevy. Např. prostor ulice Růžové vykazuje dlouhodobě vysokou míru nezaměstnanosti, ale současně nízké

zastoupení uchazečů s nízkým vzděláním. Další lokality mají specifický vývoj dlouhodobé nezaměstnanosti (např. Bedřiška pozitivní, zatímco Pátova negativní) nebo velikost zastoupení či vývoj zastoupení osob se zdravotním postižením (pozitivní vývoj Železná ulice). Proto nelze očekávat jednoduchou společnou interpretaci vývoje těchto lokalit. Naopak to může naznačovat potřebu diverzifikace úsilí o zlepšení situace v těchto lokalitách.

Závěrem chceme poděkovat Úřadu práce ČR - krajské pobočce v Ostravě a Magistrátu města Ostrava, oddělení GIS, za dlouhodobou podporu ve výzkumu a poskytování potřebných dat

Literatura

BAILEY, T.C., GATRELL, A.C. (1995) *Interactive spatial data analysis*. Essex: Longman Scientific & Technical. ISBN: 978-0-582-24493-1.

CAIN, G. (1976) *The Challenge of Segmented Labor Market Theory to Orthodox Theory*, Journal of Economic Literature 14.4, 1215-57.

GAC (2006) *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti*. Projekt Ministerstva práce a sociálních věcí. Dostupný z WWW: <http://www.gac.cz/userfiles/File/nase_prace_vystupy/GAC_MAPA_analyza_SVL_a_AK_CJ.pdf?langSEO=documents&parentSEO=nase_prace_vystupy&midSEO=GAC_MAPA_analyza_SVL_aAK_CJ.pdf>.

HELÍSEK, M. (2002) *Makroekonomie: základní kurz*. 2. vyd. Praha: Melandrium. 326 s. ISBN: 80-86175-25-1.

HRUŠKA-TRVDÝ, L. (2010) *Proměny trhu práce v Ostravě*. In Hruška-Trvdý a kol. Industriální město v postindustriální

společnosti. Ostrava, 2010. ISBN 978-80-248-2172-6, s. 103-116.

INSPEKTOR, T. *Metody agregace a adjustace geodat pro sledování prostorové segregace*. Ostrava, 2011. 132 s. Dizertační práce. VŠB-TUO.

IVAN, I., HORÁK, J. (2011) *Spatial and Aspatial Measures of Segregation in the Case of Ostrava City*. In „GIS Ostrava 2011, Eight International Symposium, Proceedings“. ISBN 978-80-248-2406-2. 255-268 p.

KELLER, J. (2010) *Město v postindustriální společnosti*. In Hruška-Tvrďý a kol. *Industriální město v postindustriální společnosti*. Ostrava, 2010. ISBN 978-80-248-2172-6, s. 33-50.

KVASNIČKA, R. (2010) *Popis sociálně vyloučených romských lokalit v regionu Ostravska* [online]. Ostrava: Agentura pro sociální začleňování. 104s. Dostupné z WWW: <http://www.socialni-zaclenovani.cz/dokumenty/dokumenty-lokality/doc_download/50-popis-socialn-vylouenych-romskych-lokalit-v-regionu-ostravska-kvasnika-r-2010>.

LI, Q., RACINE, J. S. (2007) *Nonparametric Econometrics: Theory and Practice*. USA: Princeton University Press. 768 s. ISBN 978-0691121611.

MAREŠ, P. (2000) *Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení*. *Sociologický časopis* [online]. 2000, roč. 36, č. 3, [cit. 2011-04-25]. s. 285-297. Dostupný z WWW: <http://sreview.soc.cas.cz/uploads/028583b8ba8110c76a6ae9d260c5c0374e096283_376_285MARES.pdf>.

MORILL, R. L. (1991) *On the measure of geographical segregation*. *Geography Research Forum*, 11, 25-36.

PERCY-SMITH, J. (2000) *Policy responses to social exclusion. Towards inclusion?* Buckingham: Open University Press. Introduction: The Contours of Social Exclusion, s. 1-21. ISBN 0-335-20473-2.

RPIC (2008): *STRATEGICKÝ PLÁN ROZVOJE STATUTÁRNÍHO MĚSTA OSTRAVY NA LÉTA 2009 – 2015*. Profil města. Ostrava: RPIC-VIP, 2008. 220 s.

SILVERMAN, B.W. (1986) *Density Estimation for Statistics and Data*

Analysis. New York: Chapman and Hall.
ISBN: 0-412-24620-1.

SMITH, S. C.; BRUCE, Ch. W. *CrimeStat III* [online]. Washington, DC: The National Institute of Justice, červen 2008 [cit. 2011-06-07]. Dostupné z WWW: <<http://www.icpsr.umich.edu/CrimeStat/workbook.html>>.

SÝKORA, L., TEMELOVÁ, J. eds. (2005) *Prevence prostorové segregace*. Praha: Univerzita Karlova v Praze a Ministerstvo pro místní rozvoj ČR.

TOUŠEK, L. (2007) www.antropologie.org [online]. c2011 [cit. 2011-04-25]. *Sociální vyloučení a prostorová segregace*. Dostupné z WWW: <<http://www.antropologie.org/publikace/44-prehledove-studie/143-socialni-vyloueni-a-prostorova-segregace>>.

SOCIÁLNĚ RIZIKOVÉ LOKALITY v OSTRAVĚ

HORÁK, INSPEKTOR, KRAUSOVÁ, HRUŠKA-TVRDÝ

Sociální exkluze neboli sociální vyloučení je v současné době velmi frekventovaným pojmem. Evropská unie definuje sociální exkluzi jako „proces, jímž jsou někteří jedinci vytlačováni na okraj společnosti a je jim znemožněno na životě společnosti plně participovat, a to v důsledku chudoby nebo nedostatku základních dovedností a příležitostí k celoživotnímu vzdělávání nebo v důsledku diskriminace. To je vzdaluje od práce, příjmu a možností vzdělání a také od společenských sítí a aktivit. Mají malý přístup k moci a rozhodovacím orgánům, a tak se často cítí bezmocní a neschopni kontrolovat rozhodnutí, která ovlivňují jejich každodenní život“ (Council of the European Union, 2004). Tato definice představuje exkluzi z pohledu vnějších sil působících na jedince a jeho potíže se s tímto tlakem vyrovnat. Tento vnější pohled na exkluzi a její spojení se sociálně ekonomickými, strukturálními a institucionálními příčinami je preferován

u řady autorů. Berghman (1998, in Mareš, Horáková, Rákoczyová, 2008) k hlavním příčinám exkluze řadí selhání: demokratického systému zajišťujícího občanskou integraci, pracovního trhu zajišťujícího ekonomickou integraci; sociálního státu posilujícího sociální integraci; rodiny a komunity, jež podporují interpersonální integraci.

Jiní autoři naopak zdůrazňují podstatný vliv osobnostních charakteristik jedinců na sociální exkluzi (např. Lewis 1996, in Mareš, Horáková, Rákoczyová, 2008). Tyto mohou být vnímány jako individuální, byť v dané kolektivitě sdílené charakteristiky nebo holisticky jako určitá kultura dané kolektivity. Máme na mysli především koncept kultury bídy.

Od konce osmdesátých let minulého století je součástí konceptu sociální exkluze koncept marginalizace, který je obvykle chápán jako postupné odsouvání jednotlivců nebo skupin na okraj společnosti (Sedláková, 2001). Sociální

exkluze je tedy na jedné straně procesem marginalizace jedinců a kolektivů a procesem jejich (společenské i prostorové) izolace a na druhé straně pak procesem zeslabování sociálních vazeb společnosti, její integrace a koheze (Strobel, 1996, in Mareš, Horáková, Rákoczyová, 2008)

Jedním ze základních a nejzřetelnějších projevů sociální exkluze je prostorová (rezidenční) segregace. Je definována jako relativní prostorové oddělení nebo proces oddělování určitých skupin obyvatelstva od zbytku společnosti do různých oblastí a zón sídel na základě socioekonomických, etnických a kulturních charakteristik. Na segregaci lze tedy nahlížet jako na stav nebo jako proces prostorové diferenciaci společnosti (Burjáněk, 1997; Sýkora, Temelová, 2005). Reprezentuje nedobrovolné „oddělení diferencovaných sociálních skupin do rozdílných obytných oblastí města. Je tedy prostorovým vyjádřením nerovností.“ (Burjáněk, 1997). Pokud je oddělení dobrovolné, tak se tento proces označuje obvykle jako separace. z hlediska velikosti území může existovat prostorová segregace mezi jádrovými městy a jejich zázemím v rámci

metropolitních oblastí a městských regionů, mezi jednotlivými čtvrtěmi uvnitř měst, mezi obytnými bloky (Musterd a kol. 1999 in Sýkora, Temelová, 2005) nebo na ještě nižší úrovni (musí být ale splněn požadavek minimální velikosti skupiny). Obvykle se rozlišují tři typy separovaných území – ghetta, enklávy a citadely (Mareš, 2006a).

Původ konceptu sociální exkluze nalezneme v 60. letech, resp. 70. letech minulého století ve Francii, kde se lidé žijící v chudobě označovali jako *les exclus*. Rozvinutí pojmu a jeho použití v současném významu je většinou připisováno Rénému Lenoirovi, který tento pojem vztahoval na osoby a skupiny osob, které byly vyloučeny ze státního systému sociálního zabezpečení (Toušek, 2007). Za nejranější studie v této oblasti lze považovat práci Angličana Charles Booth a jeho *Mapping London's Poverty* z let 1885-1903. Výsledky svého výzkumu shrnul v 17 svazkovém díle, které obsahovalo i mapové podklady (Booth, 2002).

Příčiny sociálního vyloučení jsou různorodé. Obecně je můžeme rozdělit do dvou základních kategorií na příčiny vnější

a vnitřní. Jako vnější příčiny (vlivy) označujeme takové, které jsou mimo dosah a kontrolu vyloučených osob a proto na tyto příčiny nemohou působit vlastním jednáním, či tak mohou činit jen obtížně. Vnější příčiny jsou dány širšími společenskými podmínkami nebo vyplývají z jednání lidí, kteří se nacházejí vně sociálního vyloučení, tj. jsou to příčiny strukturální. Mezi takové příčiny patří především: trh práce a jeho charakter, bytová politika, sociální politika, praxe samospráv ve vztahu k sociální oblasti, rasismus a diskriminace na základě rasy, etnicity, národnosti atd. Naopak vnitřní vlivy jsou ty, které jsou důsledkem jednání konkrétních lidí, jichž se sociální vyloučení týká. Ti mohou svým jednáním vlastní situaci sociálního vyloučení přímo způsobovat anebo posilovat jeho stávající existenci, tj. jsou to příčiny individuální. Řadíme mezi ně např.: ztrátu pracovních návyků při dlouhodobé nezaměstnanosti, dlouhodobou neschopnost hospodařit s penězi a dostát svým finančním závazkům nebo apatii a nízkou motivací k řešení vlastních problémů (Toušek, 2007).

Sociální vyloučení se projevuje řadou aspektů a projevů. o systematizaci těchto

projevů se vymezením dimenzí sociálního vyloučení pokusili mimo jiných Percey-Smith (2000) a Mareš (2000). Společně jako základní dimenze sociálního vyloučení označují ekonomickou, sociální a politickou dimenzi. k tomu Percey-Smith popisuje ještě individuální, skupinovou a prostorovou (resp. ještě dimenzi sousedství), zatímco Mareš (2000) vymezuje dimenze kulturní, vyloučení z bezpečí, vyloučení z mobility a vyloučení symbolické. Později k nim Mareš, Horáková, Rákoczyová (2008) přidávají rovněž prostorovou dimenzi. Zdůrazňuje, že atributy sociální exkluze mohou nést nejen obyvatelé určitého území, ale i samotné toto území (materiálně a geograficky: špatný stav bytového fondu, nekvalitní životní prostředí, chybějící občanská vybavenost nebo její špatná kvalita, dopravní nedostupnost a izolovanost území, nevýhodný či kolabující lokální trh práce; sociálně: nezaměstnanost, kriminalita, kolaps občanské společnosti, stigmatizace oblasti a jejich obyvatel a další).

Dalším autorem, který se pokusil definovat indikátory sociálního vyloučení pro určení lokalit ohrožených sociálním

vytlučením je Howarth a kol. (in Navrátil, 2003). Mezi indikátory uvádí: větší počet přelidněných bytů, menší míru dobrovolných aktivit, horší zdravotní stav populace, nižší střední délku života, nízké vzdělání obyvatel, vyšší podíl obyvatel bez bankovních účtů, vyšší podíl přečinů a trestných činů.

Míra segregace je závislá na charakteristikách dané segregované skupiny osob. Musil (1967) zmiňuje tyto vlastnosti: početnost dotyčné skupiny (k segregaci nedojde, není-li skupina dostatečně velká), ekonomické postavení (k segregaci dojde tím snáz, čím je nižší průměrný příjem skupiny), stupeň kulturních odchylek od norem země, stupeň tradičního institucionalizovaného odmítání dané skupiny, třídní postavení (nejčastěji se oddělují právě nejchudší, ale také nejbohatší skupiny obyvatel) a stupeň jejího konzervatismu v psychologickém slova smyslu (čím konzervativnější je skupina, tím více lpí na své kultuře a odmítá asimilaci).

Vedle vnímání prostorové segregace jako výsledku procesu prostorové diferenciaci společnosti můžeme tímto pojmem označit přímo fyzické oddělení

lokality od další zástavby buď fyzickými bariérami (dálnice, železnice, řeka, průmyslový areál) nebo nezastavěnými pozemky. Ovšem toto fyzické oddělení není podstatou residenční segregace, jelikož prostorově segregované skupiny mohou žít v těsném sousedství, aniž by je dělila jakákoli fyzická bariéra. Prostorová segregace je dána tím, že různé sociální skupiny obývají odlišné části fyzického prostoru (nikoliv vzdáleností v tomto prostoru), které přitom mohou na sebe bezprostředně navazovat. Fyzická bariéra tuto segregaci jen umocňuje (Sýkora, 2010). Vedle fyzické segregace bychom také mohli studovat sociálně-ekonomickou segregaci vyjádřenou velikostí bariéry ve smyslu rozdílu sociálně-ekonomického postavení skupin žijících v sousedství.

Koncept sociální exkluze je značně komplexní a výše uvedené názory a pohledy nevystihují plně všechny aspekty a dopady tohoto fenoménu. Navíc statut jednotlivých lokalit se může v čase měnit.

Cílem výzkumu je kvantifikovat stav a vývoj jednotlivých lokalit v Ostravě, které jsou zpravidla vymezovány a popisovány experty na základě kvalitativního přístupu jako sociálně

vyložené lokality. Využití kvantifikace prostřednictvím vhodných ukazatelů a následná kategorizace lokalit přispěje k možnosti jejich monitorování a tedy i nezávislého a více objektivního měření situace v těchto lokalitách. Získané ukazatele a metody zpracování umožní provádět hodnocení v celém území města s cílem odhalit další lokality podobného charakteru, jejich monitorování a sledování účinku opatření apod.

Metodika, zdroje dat a způsob jejich zpracování, popis a diskuse sledovaných indikátorů

V návaznosti na výše uvedené pojetí sociální exkluze a prostorové segregace můžeme formulovat v našem prostředí dominantní projevy prostorové segregace:

- Ekonomické aspekty zahrnují nedostatek příjmů, zvýšenou nezaměstnanost, vyšší zadluženost, závislost na nepojistných sociálních dávkách, zvýšený výskyt lichvy, nelegálního zaměstnávání a nelegálních příjmů. Vedle těchto individuálních problémů se projevují i skupinové (vnější) aspekty jako je nedostatečná velikost investic do bytového fondu

a nízké provozního financování ze strany majitelů.

- Aspekty sociální jsou vyjádřeny výskytem projevů separace na základě etnika, kulturní a hodnotové segregace, rovněž ale zvýšenou kriminalitou, vyšším výskytem radikalismu a extrémismu, projevy násilí, nízkou úrovní vzdělanosti, vyšším výskytem apatie a negativního vnímání svého bydliště. Ke skupinovým projevům patří např. nižší úroveň sebeorganizace komunity, slabší vnější pomoc a ze strany majoritní společnosti stigmatizace místa.
- Demografické aspekty problémových prostorově segregovaných lokalit mohou být vyjádřeny zvýšenou natalitou, nižší délkou života, vysokým zastoupením předproduktivní populace, větší velikostí rodin a někdy také vyšším počtem neúplných rodin (ubytovny).
- Urbanistické aspekty adresují zejména přelidnění bytů, zanedbaný bytový fond a nízkou vybavenost jak domácností, tak i lokality.
- Zdravotní aspekty segregovaných lokalit zahrnují především projevy

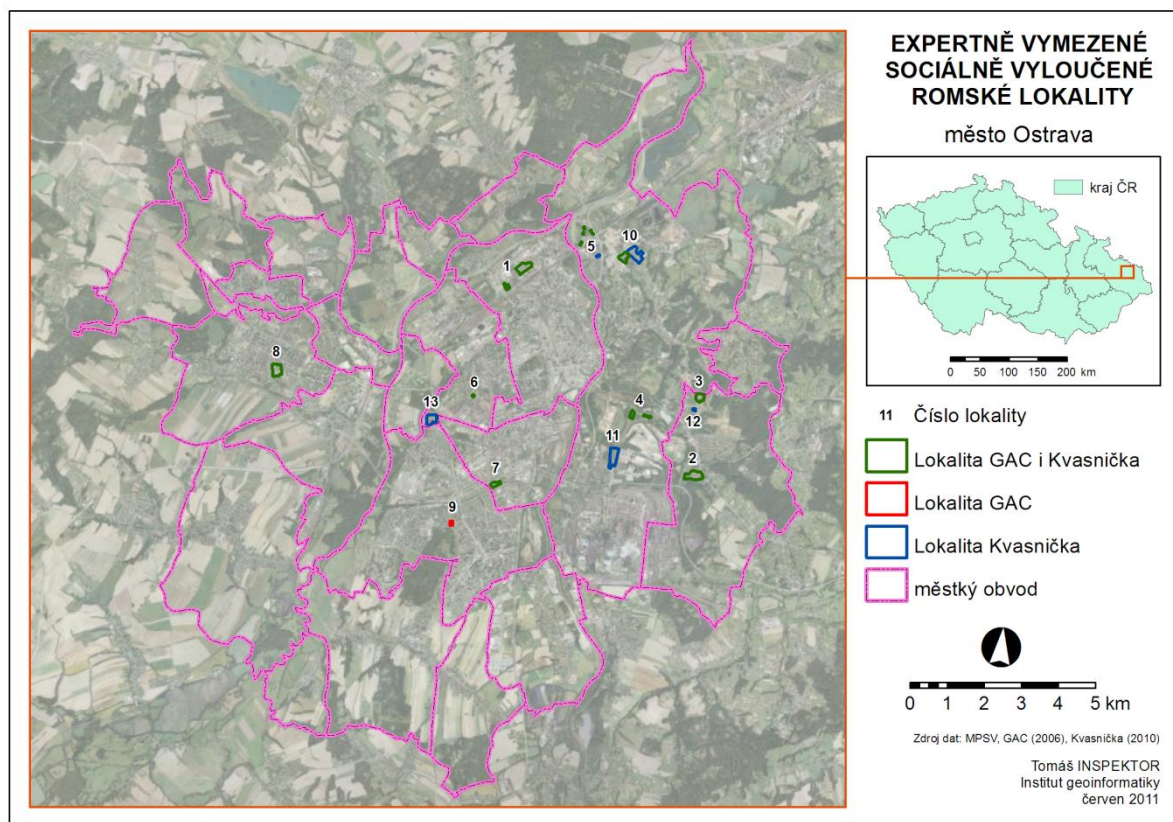
drogové problematiky, vyšší epidemiologická rizika a vyšší výskyt zdravotní hendikepů dětí.

- Ekologické aspekty zahrnují jak často se vyskytující zhoršený ekologický statut okolí např. blízkost skládek či prostředí zatěžujících průmyslových areálů, tak i vnitřní podmínky komunity např. závadné společné prostory.
- Prostorové aspekty mají průřezový charakter a zpravidla zdůrazňují vyjádření některých výše uvedených aspektů pomocí popisu prostorového uspořádání. k typickým projevům patří existence fyzických nebo sociálních bariér kolem lokality nebo její zhoršená dopravní dostupnost.

Všechny tyto aspekty mohou ukazovat na jisté rysy a míru prostorové segregace. Jejich vyjádření však není snadné, zejména pro měřítko, ve kterém pracujeme.

Pro testování byly vybrány známé sociálně vyloučené lokality v Ostravě.

Studiem sociálně vyloučených lokalit v Ostravě se v poslední době zabývaly dvě studie: Gabalova analýza z roku 2006 (GAC2006), v rámci které bylo identifikováno 10 sociálně vyloučených romských lokalit a Kvasničkova studie z roku 2010, která vymezila 14 sociálně vyloučených romských lokalit. Lokalizace těchto expertně vymezených sociálně vyloučených romských lokalit je na obr. 1.

Obrázek 1 - Přehled expertně vymezených lokalit

Zdroj: Vlastní zpracování.

Expertní vymezení sociálně vyloučených lokalit ale zpravidla nekoresponduje s hranicemi administrativních či statistických jednotek, a to dokonce ani s těmi nejmenšími, tj. se statistickými obvody. To omezuje možnost

využití statistických dat typu SLDB. Navíc lokality procházejí často poměrně dynamickým vývojem a desetiletý interval SLDB se zhruba dvouletou prodlevou k publikování výsledků nemusí pro

praktické potřeby sledování lokalit vyhovovat.

V případě Ostravy z uvedených 14 lokalit neodpovídá hranicemi ani jedna. Případná úprava jejich hranic podle standardního územního členění by vedla k nařazení dat a setřetí skutečných rozdílů.

Pro představu jejich plochy jsou od 0,2 ha (Železná ulice) po 14 ha (Liščina).

Vzhledem k této skutečnosti není možné aplikovat klasické ukazatele segregace. Inspektor (2011) porovnával 6 indexů popisujících prostorovou nehomogenitu pro části obce, základní sídelní jednotky a statistické obvody pro ukazatele nezaměstnanosti a zjistil, že vyšší segregace se vyskytovala vždy u menších jednotek, tzn. vyšší segregaci vykazovaly menší lokality. Pro statistické obvody bylo dosaženo vysokého indexu koncentrace (téměř 0,8), indexu segregace přes 0,4 a absolutní index centralizace přes 0,6. Cenným zjištěním bylo rovněž, že nejvíce jsou ohroženi segregací uchazeči s nízkým vzděláním. Lze předpokládat, že míra segregace v případě přesného vymezení lokalit by byla ještě vyšší.

Protože není možné využít klasických zdrojů dat (SLDB), byly využity

anonymizované výstupy z informačních systémů veřejné správy.

Jak tedy vyjádřit jednotlivé ukazatele a jak je hodnotit?

Z uvedených **ekonomických aspektů** byla vybrána nezaměstnanost jako důležitý faktor. Pro popis nezaměstnanosti se používá hodnocení míry nezaměstnanosti a situace vybraných ohrožených skupin na trhu práce. Šimek (2007) uvádí, že strukturální nezaměstnaností jsou nejvíce ohroženy především ženy s dětmi (samoživitelky), rodiče s více dětmi, starší osoby, osoby s nízkou kvalitací a osoby zdravotně nějak handicapované. Podle expertů jsou sociálně vyloučené oblasti typické dlouhodobou nezaměstnaností a nízkým vzděláním obyvatel v nich žijících. Inspektor (2011) proto používá k hodnocení místní situace v nezaměstnanosti následujících 6 indikátorů:

- podíl uchazečů o zaměstnání k počtu osob v produktivním věku (PUC_OPV). Tento ukazatel dobře koreluje s mírou registrované nezaměstnanosti. Na základě regresních závislostí (viz kapitola Nezaměstnanost v Ostravě) se vypočítává z PUC_OPV odhad míry

nezaměstnanosti kvůli snadnější interpretaci.

- podíl evidovaných uchazečů o zaměstnání s nízkým stupněm vzdělání (PCVABC), který vyjadřuje zastoupení osob bez vzdělání, s nedokončeným nebo nejvýše ukončeným základním vzděláním na celkovém počtu nezaměstnaných. Tento ukazatel současně alespoň částečně popisuje úroveň vzdělání v jednotlivých lokalitách. Pokud je např. 40% osob v produktivním věku nezaměstnaných (3. kategorie) a cca 60% v populaci je osob v produktivním věku, vyjde nám, že máme údaje o vzdělání u cca 24% populace, ovšem z hlediska praktických dopadů jde o tu nejdůležitější část populace, protože svého vzdělání nejvíce využívá jak při práci, tak při výchově mladší generace.
- podíl dlouhodobě evidovaných uchazečů o zaměstnání (PCE12). Dlouhodobou evidencí zde rozumíme registraci na úřadu práce kontinuálně déle než 1 rok.
- podíl evidovaných uchazečů o zaměstnání se zdravotním postižením (PCZPS). Tento ukazatel současně

může přispívat k popisu zdravotního stavu populace v lokalitách (opět lze takto poznat souhrnný zdravotní stav u cca 1/4 populace).

- specifická míra nezaměstnanosti mladých osob ve věku do 25 let (PC0025), tedy zastoupení nezaměstnaných v populaci ve věkovém intervalu 15-25 let.
- specifická míra nezaměstnanosti starších osob ve věku nad 50 let (PC5099).

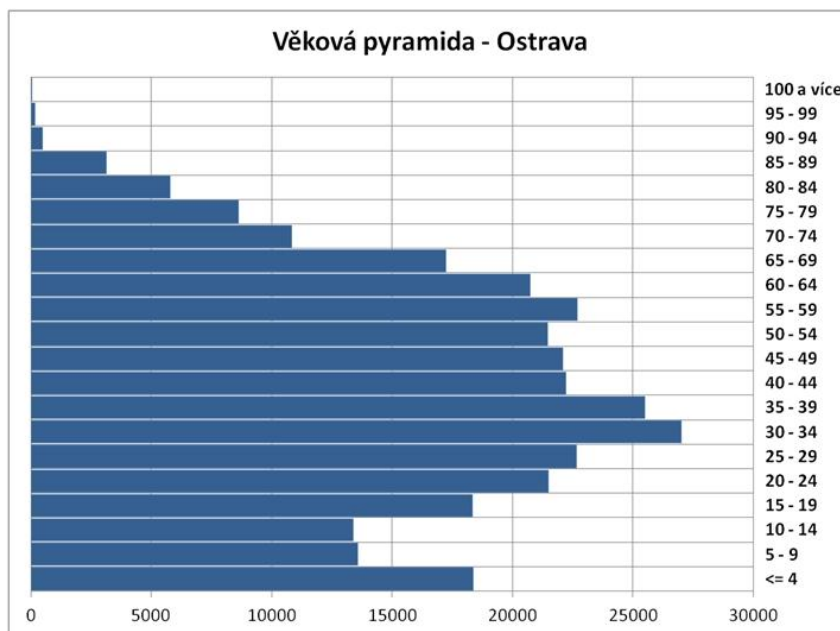
Zdrojem dat je anonymizovaný výstup z evidence uchazečů o zaměstnání s uvedením kontaktní adresy a výstupy z GIS města Ostravy.

Sociální aspekty jsou zastoupeny hodnocením vzdělanosti, kriminality a úrovní sebeorganizace. Úroveň vzdělání je aproximována výše uvedeným ukazatelem PCVABC. Kriminalita byla zjišťována na základě anonymizovaného exportu z Evidence trestního řízení za rok 2009 a byla hodnocena intenzita kriminality pomocí indexu kriminality a struktura kriminality a srovnávána s celkovou situací v Ostravě (viz kapitola Kriminalita v Ostravě). Kriminalita je hodnocena pouze jako místní, tj. podle

místa činu. Vzhledem k nedostatku údajů není hodnocena kriminalita podle bydliště pachatele. Není rovněž provedeno hodnocení možného stavu latentní kriminality. Úroveň sebeorganizace je hodnocena expertně.

Z **demografických aspektů** bylo možno hodnotit věkové složení, vyjádřené jednak věkovou pyramidou a jejím typem (progresivní, stagnující, regresivní podle

Šotkovský, 1998), průměrný věkem a indexem stárí. Zdrojem dat byly výstupy z GIS města Ostravy, které ke každému místu evidují počet obyvatel v dané věkové struktuře. Základem je porovnání s celkovou situací v Ostravě, jejíž věková pyramida (obr. 2) ukazuje na výrazně regresivní typ populace, průměrný věk 39 let a index stárí měl hodnotu 148.

Obrázek 2 - Věková pyramida Ostravy (1. 10. 2009)

Zdroj: Vlastní zpracování.

Zdravotní aspekty byly jen částečně hodnoceny podle ukazatele PCZPS a rovněž na základě výskytu zdravotních hendikepů u dětí na základě spolupráce s kojeneckým ústavem.

Urbanistické aspekty byly hodnoceny pouze expertně (stav a vybavenost bytů).

Prostorové aspekty zahrnuly posouzení fyzické a ekonomické segregace lokality. Fyzická segregace byla hodnocena oceněním přístupnosti lokality z okolí, konkrétně z kolika stran existuje silniční přístup do lokality. Ekonomická segregace byla hodnocena pouze na základě posouzení PUC_OPV v lokalitě a jejím okolí ve vzdálenosti 100, 200 a 300m. Hodnotila se existence a výraznost poklesu PUC_OPV (a tedy i změny MN se vzdáleností).

Na základě souhrnného hodnocení všech uvedených ukazatelů byly navrženy tři základní kategorie rizikových lokalit a jednotlivé sociálně vyloučené lokality do nich byly zařazeny. Následně byly vypočteny souhrnné charakteristiky vybraných ukazatelů pro jednotlivé kategorie.

Z hlediska přípravy kvantifikace bylo nutné věnovat pozornost dvěma klíčovým

problémům. Zpracování dat z informačních systémů veřejné správy vyžaduje zajistit ochranu osobních údajů, a proto musí být nedílnou součástí celého procesu zpracování vhodná forma anonymizace těchto dat a jejich agregace. Více k této problematice je uvedeno v kapitolách o nezaměstnanosti a kriminalitě v Ostravě. Druhým problémem je časový nesoulad vypočtených indikátorů – stav a struktura kriminality jsou hodnoceny za rok 2009, nezaměstnanost se hodnotí z roku 2007 a z celého období 2009-2011, tomu odpovídají i počty obyvatel. Demografické ukazatele byly hodnoceny pouze k 1. 10. 2009 (předpokládá se větší stabilita těchto údajů). Hodnocení hospitalizace dětí v kojeneckých ústavech je z období 1988 až 2009. Hodnocení bytových podmínek je provedeno expertně na základě Kvasničkovy zprávy (2010) a aktuálních vlastních poznatků, podobně hodnocení úrovně sebeorganizace vychází ze současného stavu.

Kategorizace lokalit

Na základě analýzy zkoumaných indikátorů, jejich vzájemného porovnání a jejich srovnání v jednotlivých rizikových

ostravských lokalitách, můžeme zkoumané rizikové lokality rozdělit do 3 kategorií:

I. Kategorie

Tuto kategorii tvoří lokality, ve kterých je lepší situace v nezaměstnanosti, je zde nižší míra prostorové segregace, nižší až střední místní kriminalita, lepší kvalita bydlení. Věková pyramida je zde regresivní nebo stagnující.

Do této kategorie lokalit byly zařazeny lokality: Dělnická a Skautská ulice, Liščina (zejména část „Horní Liščina“); Pátova ulice.

Jsou zde zařazeny nejmenší i největší lokality (Dělnická 1700 obyvatel, Liščina 820, Pátova 67). Celkem zde žije asi 2650 osob, z toho asi 1/5 ve věku do 15 let.

Průměrný věk je 34, což se příliš neliší od průměru Ostravy (nejmladší je Pátova ulice - pouhých 25 let). Index stáří je 67, tedy výrazně méně než průměrných ostravských 148 (nejméně je 12 u Pátovy ulice, naopak Dělnická s největším počtem obyvatel má 78). Průměrná věková pyramida za celou kategorii (obr. 3) je stagnujícího typu (Dělnická a Skautská vykazuje dokonce regresivní typ, obě další

lokality stagnující nebo začínající regresivní – viz obr. 4).

Průměrný index kriminality v roce 2009 je 360, což je výrazně méně, než je průměr Ostravy (684). Průměrná struktura kriminality těchto lokalit ukazuje výrazně menší podíl krádeží (26% místo průměrného 40%), podobně nižší je zastoupení ostatní majetkové trestné činnosti, naproti tomu registrujeme vyšší podíl násilné trestné činnosti (18% ve srovnání s průměrem 5%), více mravnostních deliktů a i vyšší trestnou činnost na mládeži (7% místo 2%), vyšší je i obecně nebezpečná trestná činnost (16% místo 7%). Nižší podíl krádeží v místě můžeme považovat za očekávaný, stejně jako vyšší podíl trestné činnosti na mládeži, přesto více než trojnásobné zvýšení jak u násilné trestné činnosti (zejména ublížení na zdraví), tak u trestné činnosti na mládeži (zejména zanedbání povinné výživy) reprezentuje vysoký podíl. Velmi nízká kriminalita byla v Pátově ulici.

Hodnoty a vývoj ukazatelů nezaměstnanosti (a současně vzdělanosti a zdravotního stavu) jsou uvedeny na obr. 13-16. Míra nezaměstnanosti je

odhadována v období 2007-2011 průměrně na 30-40% (nejlépe Horní Liščina, nejhůře Dolní Liščina až 47%). Podíl osob s nízkým vzděláním dosahuje v průměru mezi 60 a 70% (lepší situace zejména Dělnická a Horní Liščina), tedy zhruba 25-30% nad průměrem Ostravy, což je ale stále výrazně méně než další 2 kategorie lokalit. z tohoto profilu vybočuje Pátova ulice dosahující až 100%. v dlouhodobé nezaměstnanosti se od závěru roku 2010 projevuje u této kategorie příznivý trend, snižující původní zhruba 20% navýšení nad průměr Ostravy na 7% navýšení (kolísá kolem 50%), což je způsobeno zejména situací na Dělnické a Skautské. Naproti tomu Pátova vykazuje nepříznivý trend. Zastoupení osob se zdravotním omezením vykazuje ve všech kategoriích stejně přibližně o 10-20% vyšší zastoupení než je průměr Ostravy. v některých obdobích se ukazuje lepší situace právě v 1. kategorii (pokles zejména na Dělnické a Skautské, naopak zhoršení situace na Pátové).

Z hlediska kvality bydlení je v uvedených lokalitách lepší kvalita bydlení (byty 1. a 2. kategorie, koupelny, sociální zařízení, teplá voda, ústřední

vytápění, či vytápění plynovými gamaty). Rovněž společné prostory jsou ve vyhovujícím stavu a vyskytují se pouze menší problémy, např. v některých bytech plíseň aj. Mírně horší situace je na Dolní Liščině.

Fyzická segregace (snížený přístup do lokality) se v této kategorii vyskytuje méně. Výraznou fyzickou segregaci registrujeme u Liščiny, ale ne u dalších dvou lokalit.

Naopak ekonomická segregace je zřetelná. Významná ekonomická segregace není evidentní pouze u lokality Liščiny, protože nedaleko se nachází Vesnička soužití s podobnými parametry.

Výsledky kvantitativní analýzy potvrzují empirická zjištění. Uvedené lokality hodnotíme jako transformující se lokality, ve kterých dochází celkově ke zlepšování situace.

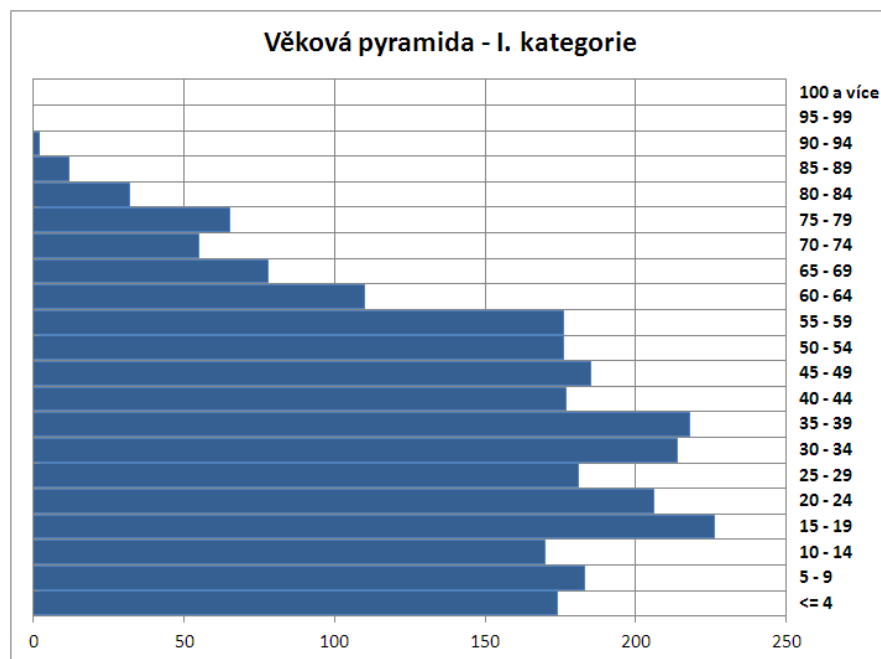
V lokalitách jsou zastoupeny různé skupiny obyvatel (nejsou zde sestehovávání pouze neplatiči, osoby s nízkými příjmy aj. tzv. „problematické skupiny obyvatel“).

Příznivá je i přítomnost investorů, kdy majitel domů investuje do rozvoje lokality.

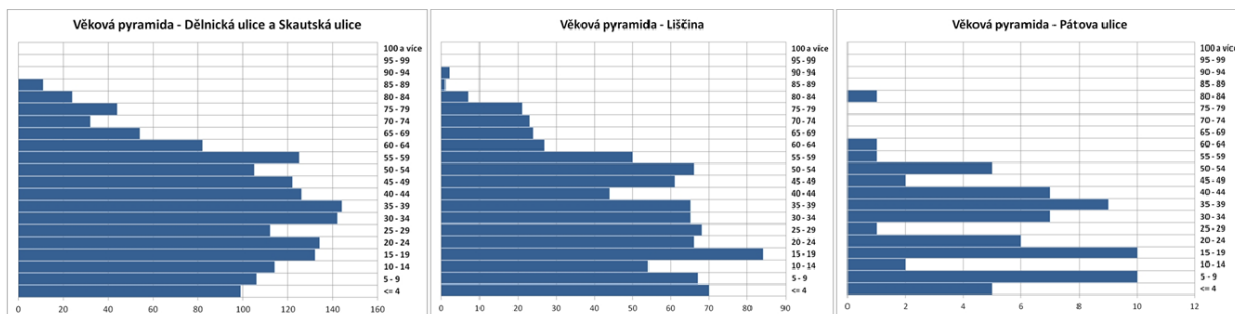
V lokalitách dochází k podpoře sebeorganizace obyvatel formou komunitní práce (organizování společných úklidů, komunitních schůzek). v lokalitách působí sociální služby – terénní programy. v Dělnické ul. (kde působí NNO o. s. Jekhetane – Společně) a na Liščině (kde působí NNO o. s. Vzájemné soužití) je rovněž k dispozici obyvatelům

nízkoprahové zařízení pro děti a mládež. Na Pátově ulici působí NNO o. s. CENTROM, realizuje se sociální bydlení s doprovodným sociálním programem a také je otevřeno nízkoprahové zařízení pro děti a mládež.

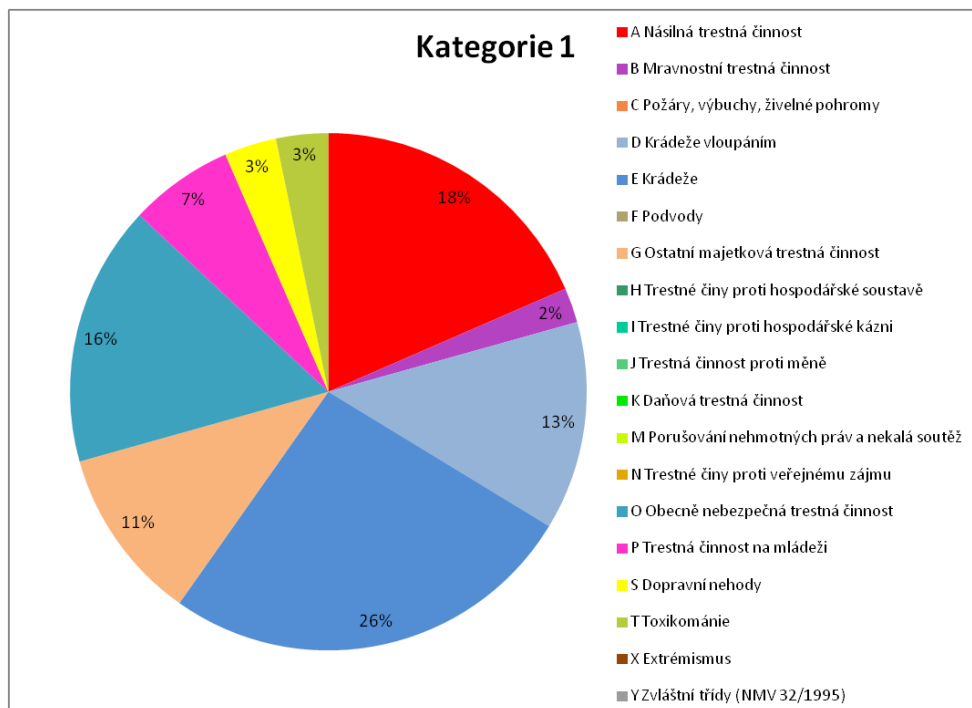
Obyvatelé jsou se svým bydlištěm identifikováni a považují svou adresu bydliště za dobrou.

Obrázek 3 - Věková pyramida pro I. kategorii lokalit
Zdroj: Vlastní zpracování.

Obrázek 4 - Věkové pyramidy pro lokality zařazené v 1. kategorii
Zdroj: Vlastní zpracování.

Obrázek 5 - Struktura kriminality v roce 2009 pro 1. kategorii lokalit
Zdroj: Vlastní zpracování.

II. kategorie

Tuto kategorii tvoří lokality se střední situací v nezaměstnanosti, nižší či střední mírou prostorové segregace, vyšší místní kriminalitou, různou kvalitou bydlení a progresivní věkovou pyramidou.

Do této kategorie můžeme zahrnout lokality Hrušov (zejména tzv. Přední Hrušov), Osadu Míru a lokalitu Bedřiška.

Jsou zde zařazeny středně veliké lokality (od 250 do 850 obyvatel). Celkem zde žije asi 2350 osob, z toho asi 1/3 ve věku do 15 let.

Průměrný věk je 28, což je o 11 let méně, než je průměr Ostravy (nejmladší je Hrušov s 23 roky, ostatní jsou vyrovnané). Index stárí je 26, což je 5,5x méně než je průměr Ostravy 148 (nejméně je 10 u Hrušova, následuje Bedřiška s 22, zbylé 2 lokality mají shodně 34). Průměrná věková pyramida za celou kategorii (obr. 6) je silně progresivního typu (pouze Bedřiška vykazuje mírně stagnující typ - viz obr. 7).

Průměrný index kriminality v roce 2009 je 565, což je o něco méně, než je průměr Ostravy (684), avšak výrazně více než 1. kategorie. Průměrná struktura kriminality těchto lokalit ukazovala výrazně vysoký

podíl trestné činnosti na mládeži (9% místo 2%), více vloupání (25% místo 15%) a rovněž více obecně nebezpečné trestné činnosti. Ve srovnání s 1. kategorií je zde méně zastoupena násilná trestná činnost. Nízkou kriminalitu vykazovala Bedřiška, strukturou kriminality byl na tom nejhůře Hrušov.

Míra nezaměstnanosti je odhadována v období 2007-2011 průměrně na 47-52% (vybočuje pouze Přední Hrušov, který od roku 2010 dosahuje 65-80%). Podíl osob s nízkým vzděláním se v průměru pohybuje kolem 80%, což je o 40% nad průměrem Ostravy. Více se z průměru odchyluje Bedřiška, která dosahuje až 90%. v dlouhodobé nezaměstnanosti je situace ve 2. a 3. kategorii stejná (zhruba 15-20% nad průměr Ostravy), z průměru vybočuje zejména Přední Hrušov (až 70%), naopak Bedřiška nedosahuje ani 40%, je na tom tedy ještě lépe, než je průměr Ostravy. Zastoupení osob se zdravotním omezením je podobné, jako u jiných kategorií. Nejhorší situaci vykazuje Zadní Hrušov.

V lokalitách jsou zejména byty 2. a 3. kategorie, ve spíše špatném stavu. Jsou zde funkční koupelny, sociální zařízení, teplá

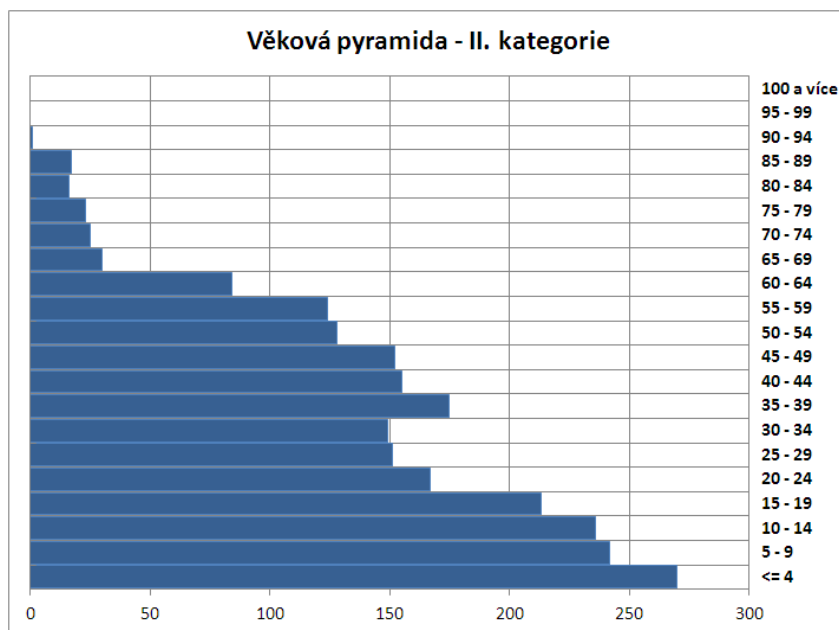
voda, ale také výskyt plísní, problémy s izolací a vyskytují se problémy ve společných prostorách (např. sklepy v nevyhovujícím stavu, chybějící vchodové dveře aj.). Dostupnost dopravy a služeb je problematická.

Relativně lepší situace je v Osadě míru a v Předním Hrušově. v lokalitě Osada Míru se postupně bytová situace začíná zlepšovat s ohledem na investice do oprav domů a bytů společností RPG byty s.r.o.

(koncem roku 2010 bylo v lokalitě opraveno 493 bytů).

Fyzická segregace je v této kategorii většinou velmi výrazná. Extrémní separace je v případě lokality Bedřiška, další lokality mají rovněž výrazné bariéry, naopak bez fyzických bariér a dobře přístupný je Přední Hrušov.

Ekonomická segregace je rovněž zřetelně vyjádřena. Nižší formu ekonomické segregace registrujeme pouze u Osady míru.

Obrázek 6 - Věková pyramida pro 2. kategorii lokalit

Zdroj: Vlastní zpracování.

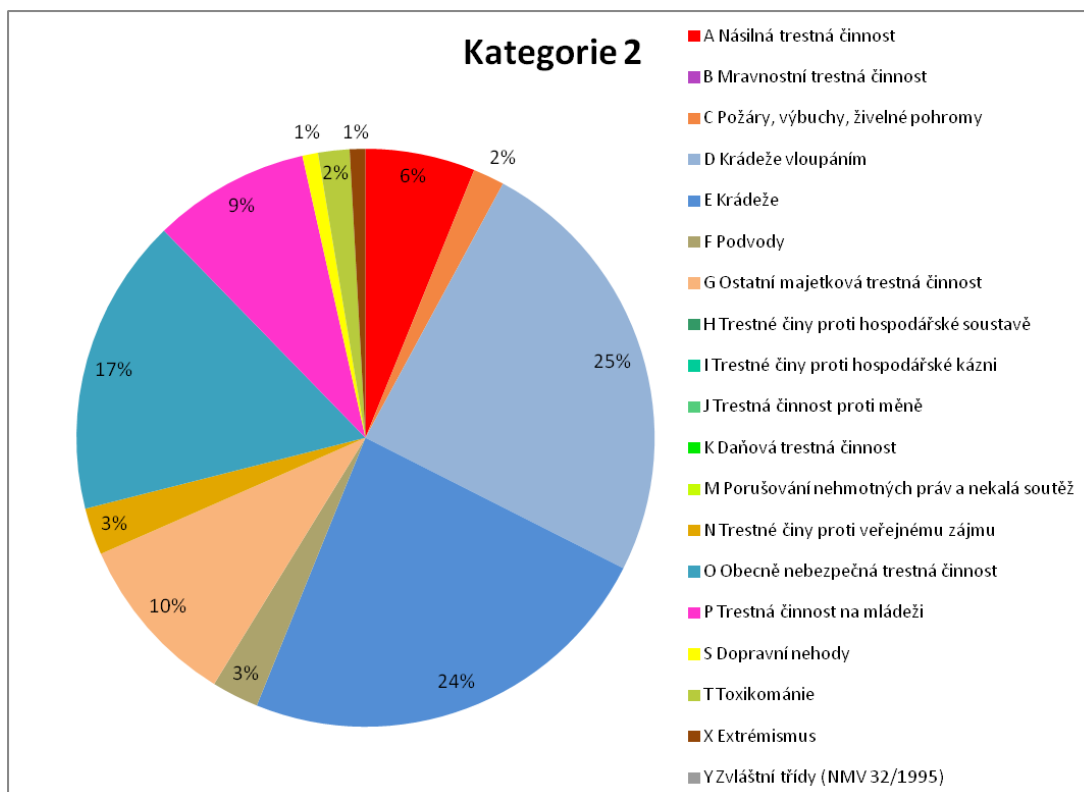
Obrázek 7 - Věkové pyramidy pro lokality zařazené ve 2. Kategorii

Zdroj: Vlastní zpracování.

Kategorii lze hodnotit jako přechodnou, smíšenou. Do lokalit se stěhují především osoby s nízkými příjmy, aj. „problematické skupiny obyvatel“. Lokalita není ale určena jako bydliště pro neplatiče, či se zde nestěhují pouze osoby (rodiny), které nemohou získat běžné nájemní bydlení (či podnájem).

Některé lokality mají šanci na lepší trajektorii, jiné však segregace postupně uvrhá do hlubší krize (3. kategorie). Lokality by zřejmě uvítaly vyšší intervenci, které by jim pomohly v nastartování lepšího směřování.

Potěšující je, že ve všech lokalitách jsou realizovány terénní programy a dochází k podpoře sebeorganizace obyvatel formou komunitní práce (jsou organizovány úklidy aj. komunitní akce). Např. v lokalitě Bedřiška v roce 2010 vzniklo o. s. Osada Bedřiška, které si založili obyvatelé lokality za podpory organizace Bílý Nosorožec, o.p.s. v lokalitě také funguje komunitní centrum. Od ledna roku 2012 na ulici Pláničkova bylo otevřeno nízkoprahové zařízení pro děti a mládež o. s. Vzájemné soužití.

Obrázek 8 - Struktura kriminality v roce 2009 pro 2. kategorii lokalit

Zdroj: Vlastní zpracování.

III. kategorie

Tuto kategorii tvoří lokality, ve kterých je špatná situace v nezaměstnanosti, výrazná prostorová segregace a zpravidla špatná kvalita bydlení. Jako paradoxní se může jevit velmi nízký index stáří a silně progresivní věková pyramida.

Do této kategorie můžeme zařadit lokality: Železnou ul., Zárubek, Přední a Zadní Přívoz, Trnkovec, Lipinu, Sirotčí ul. a Jeremenkovou osadu.

Z hlediska velikosti jde o menší až střední lokality (od 170 do 400 obyvatel). Celkem zde žije asi 1950 osob, z toho asi 1/3 ve věku do 15 let.

Průměrný věk je 27, což je o 12 let méně, než je průměr Ostravy a velmi blízké druhé kategorii. Nejmladší lokalitou je Železná ulice, kde je průměrný věk 20 let a index stáří 4. Následuje Zadní Přívoz a Zárubek (průměrný věk 26 let, index stáří 11, resp. 13). Index stáří celé kategorie je 20, což je 7,5x méně než je průměr Ostravy. Průměrná věková pyramida za celou kategorii (obr. 9) je silně progresivního typu (ale některé lokality jako Lipina či Trnkovec nemají tak silný nárůst mladé populace - viz obr. 10).

Průměrný index kriminality v roce 2009 je 526, což je podobné jako druhá kategorie. Průměrná struktura kriminality těchto lokalit ukazovala ještě posun do extrému ve srovnání s vývojem 2. kategorie, zejména pokud jde o vysoký podíl trestné činnosti na mládeži (11% místo 2%) a více vloupání (30% místo 15%). Vyšší je i zastoupení trestných činů proti veřejnému zájmu. Ve srovnání s 2. kategorií je více zastoupena násilná trestná činnost (13% místo průměrných 5%). Každá z lokalit ale vykazuje jiný typ kriminality. Nejhorší situaci dle intenzity i struktury vykazovala Sirotčí a Jeremenkova ulice.

Míra nezaměstnanosti je odhadována v období 2007-2011 průměrně kolem 60%. Nejhorší situace je v lokalitě Sirotčí a Jeremenkova ulice (mezi 80 a 100%, v první polovině 2011 poklesla), naopak nejlepší hodnoty má Lipina (většinou kolem 50%). Ostatní lokality mají podobné hodnoty průměru. Podíl osob s nízkým vzděláním se v průměru pohybuje mezi 83 a 87%, což je přibližně 50% nad průměrem Ostravy. Mírně lepší situaci vykazuje Trnkovec, řada lokalit se ale pohybuje v pásmu 90-100%. v dlouhodobé nezaměstnanosti je situace ve 2. a 3. kategorii stejná, horší situace je na Trnkovci. Zastoupení osob se zdravotním omezením je podobné, jako u jiných kategorií. Velmi nízké zastoupení osob se zdravotním omezením je v Železné ulici (pouze 10-20%), což zřejmě souvisí s nízkým průměrným věkem nezaměstnaných.

V lokalitách je velmi špatná bytová situace. Byty lze označit za 3. a 4. kategorii, většinou ve špatném stavu. v některých domech a bytech jsou nefunkční koupelny či sociální zařízení, mají společné sociální zařízení na chodbách. Společné prostory jsou zničené

či zaplavené, sklepy jsou nefunkční, chybějí vchodové dveře, okna, v lokalitě se nachází neobydlené objekty (např. s narušenou statikou), v bytech se vyskytují plísně. z tohoto profilu vybočuje Přední Přívoz, kde je naopak bytová situace dobrá. Dostupnost dopravy a služeb je nedostatečná (či žádná).

Fyzická segregace je i v této kategorii většinou velmi výrazná, zpravidla fyzické bariéry, haldy, skládky, oplocení či bariérové komunikace. Slabší segregace je pouze v případě Předního Přívozu, který je dobře přístupný ze 2 stran.

Ekonomická segregace je u většiny lokalit silně vyjádřena, slabší je pouze u Předního Přívozu a Zárubku, kde se v okolí nachází podobné domy.

Situace v této kategorii je obecně nejhorší, jde o výrazně problémové lokality se špatným vývojem a obecně malou perspektivou. To potvrzují i empirická zjištění v těchto lokalitách.

Do těchto lokalit se stěhují především neplatiči a osoby s nízkými příjmy. Bydlení zde vyhledávají osoby a rodiny, které nemají možnost získat běžné nájemní bydlení (či podnájem) např. z různých sociálních důvodů.

Pro většinu lokalit patřících do této kategorie je charakteristické, že majitelé domů neinvestují do oprav domů ani bytů. Např. část domů v lokalitách Hrušov – Riegrova, Přednádraží (Zadní Přívoz) obec odprodala do vlastnictví soukromému majiteli. Obyvatelé nejsou identifikováni s místem, kde žijí (nepovažují své bydliště za dobrou adresu k bydlení), proto se jen ve výjimečných případech daří nastartovat proces změny zevnitř komunity, podporovat proces sebeorganizace komunity. Cílem obyvatel většiny těchto lokalit je vystěhovat se, tj. získat bydlení v jiné části Ostravy.

Pro rozvoj lokality nejsou ani připraveny žádné projekty či rozvojové plány.

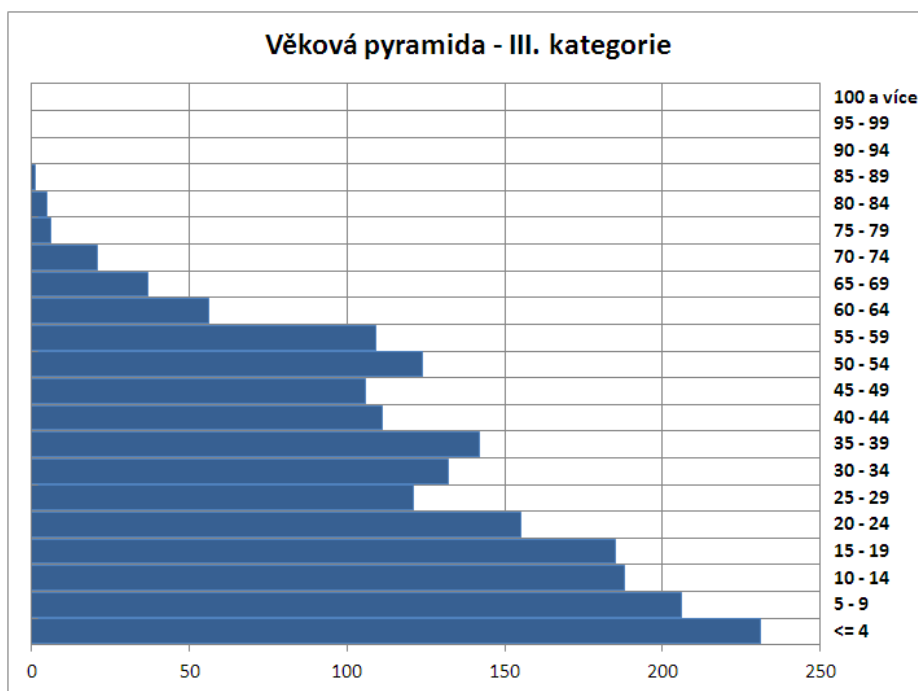
Výjimkou z tohoto špatného hodnocení v této kategorii představuje lokalita Sirotky ul., ve které působí nestátní nezisková Organizace o. s. CENTROM. v lokalitě provozuje nízkoprahové zařízení pro děti a mládež a nabízí rodinám sociální bydlení s doprovodným sociálním programem a terénní programy.

Z části je také odlišná situace v části lokality Zárubek, kde si obyvatelé za podpory terénních programů a majitele

domů v lokalitě (společnosti Trimex Reality a.s.) zvelebili společné prostory, zřídili funkci domovníka a vybudovali si komunitní zahrady. v lokalitě realizuje terénní programy, nízkoprahové zařízení pro děti a mládež a komunitní aktivizační

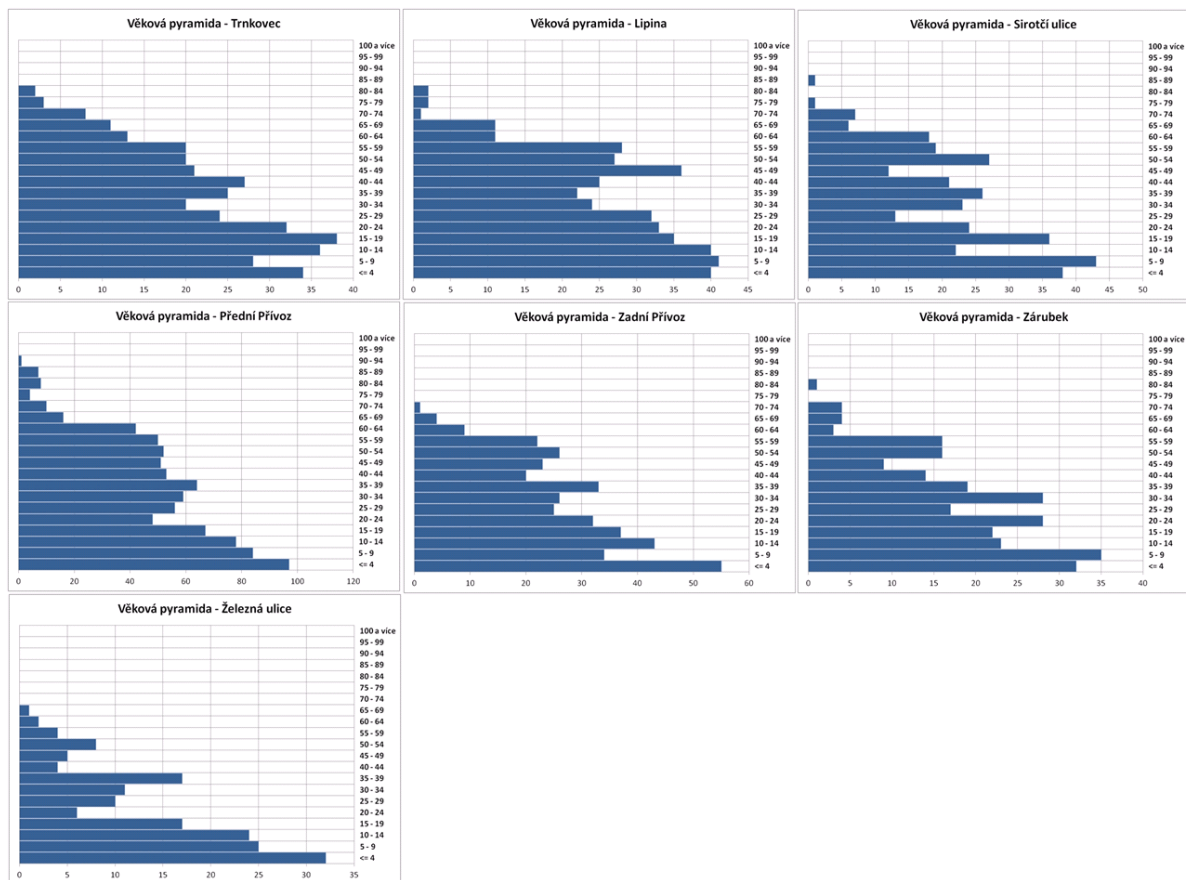
výzkum mezi obyvateli o. s. Vzájemné soužití.

Terénní programy jsou také realizovány v lokalitě Železná i Zadní Přívoz, na Trnkovci i Lipině.

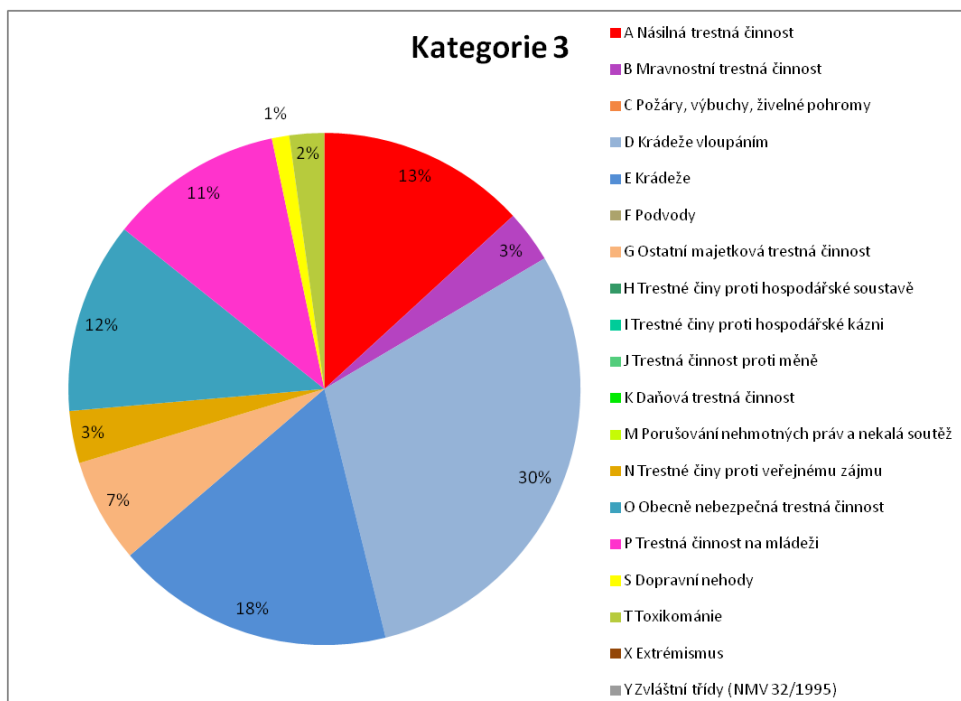

Obrázek 9 - Věková pyramida pro 3. kategorii lokalit

Zdroj: Vlastní zpracování.

Obrázek 10 - Věkové pyramidy pro lokality zařazené v 3. kategorii
Zdroj: Vlastní zpracování.

Obrázek 11 - Struktura kriminality v roce 2009 pro 3. kategorii lokalit

Zdroj: Vlastní zpracování.

0. kategorie

Do této kategorie jsou zahrnuty lokality, ve kterých došlo k „vyřešení problému“ vystěhováním původních obyvatel a buď zrušením rezidenční funkce lokality, nebo jeho přestavbou a revitalizací. k 1. typu patří např. část zadního Hrušova, kde po ničivých záplavách v roce 1997 je nyní namísto bytových domů vymezena oblast pro lehký průmysl.

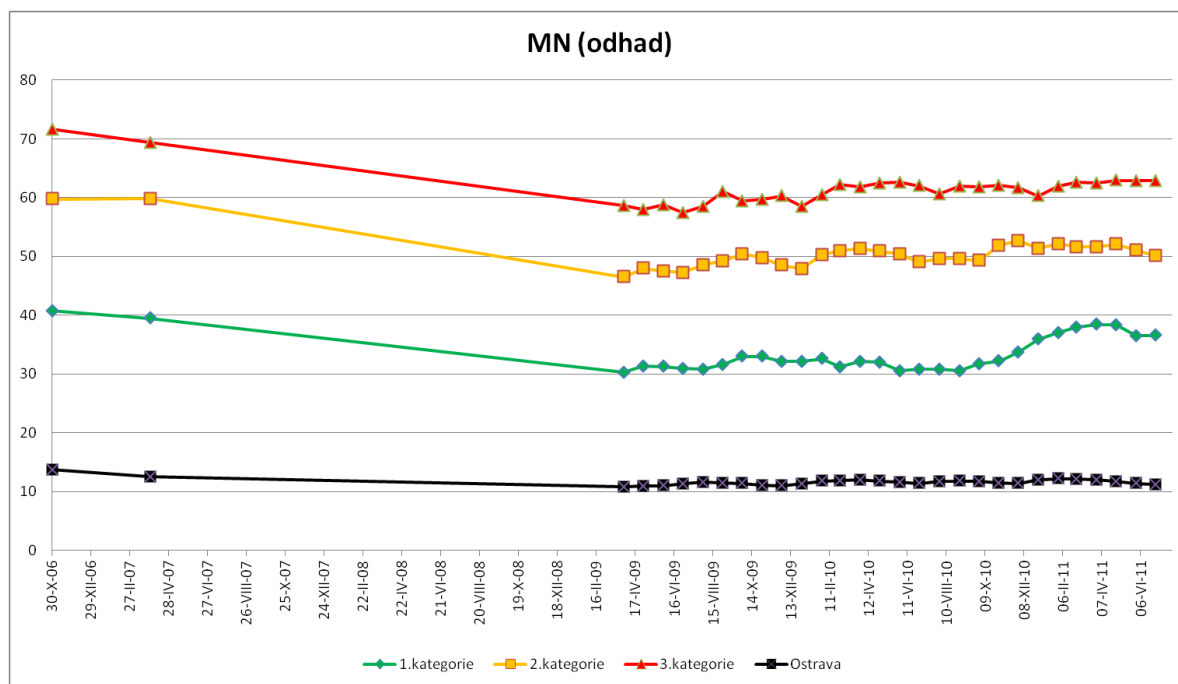
Ke 2. typu patří např. Hotelový dům Vista nebo Jubilejní ulice, které prošly po vystěhování původních obyvatel rekonstrukcí.

Speciálním označením nultá kategorie deklarujeme, že i když lokalita zmizela z mapy města, situace obyvatel se nijak neřešila. Naopak, těmito kroky zpravidla dochází ke koncentraci problémů v jiných

lokalitách a ke kumulaci sociálních problémů.

Vývoj ukazatelů nezaměstnanosti podle jednotlivých kategorií

Chování jednotlivých kategorií lokalit při sledování nezaměstnanosti v průběhu let 30.10.2006-30. 6. 2011 je možno doložit na následujících grafech.

Obrázek 13 - Vývoj průměrného odhadu míry nezaměstnanosti za jednotlivé kategorie lokalit a Ostravy v období 2006-2011

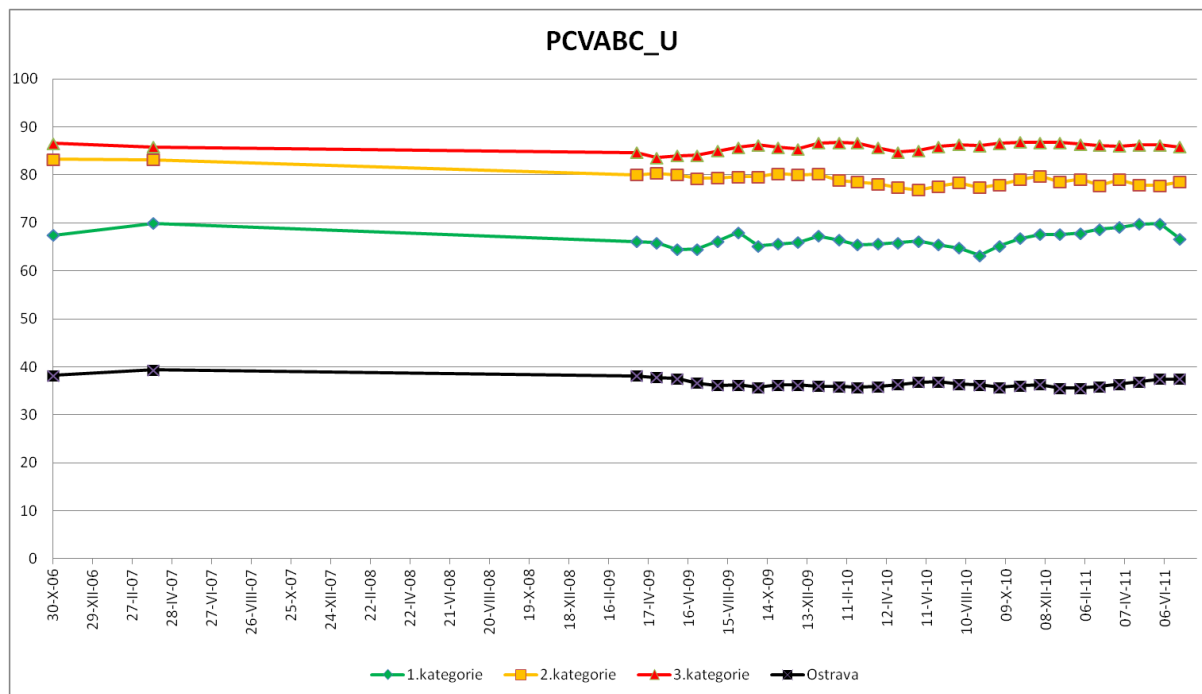
Zdroj: ÚP, GISMO.

Zatímco míra nezaměstnanosti v celé Ostravě se pohybuje v letech 2009-2011

mezi 10 a 12%, sledované lokality mají podle očekávání výrazně vyšší hodnoty.

Průměrné hodnoty odhadu MN za jednotlivé kategorie se mezi sebou významně liší. Hodnoty pro 1.kategorii se pohybují mezi 30 a 40%, 2.kategorie má

průměrnou míru nezaměstnanosti mezi 45 a 54% (2009-2011) a 3.kategorie v průměru 58-63% (2009-2011).

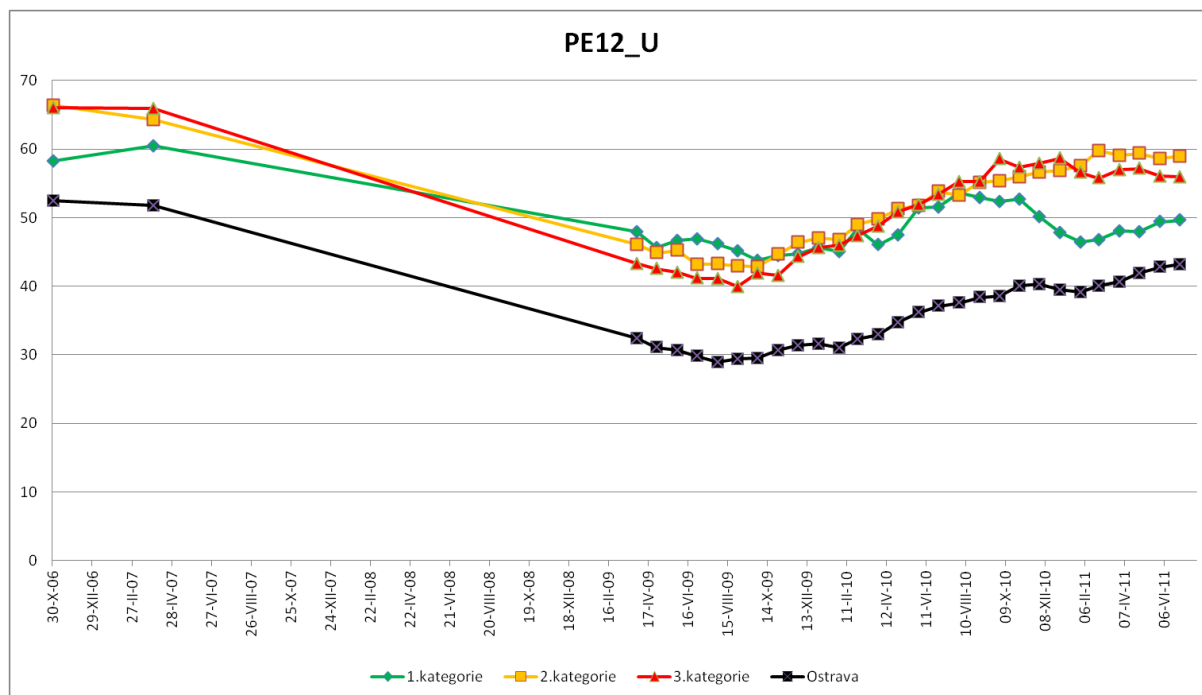

Obrázek 14 - Vývoj podíl uchazečů s nízkým vzděláním za jednotlivé kategorie lokalit a Ostravu v období 2006-2011

Zdroj: ÚP, GISMO.

Obr. 14 ukazuje jasné odlišení 3 vymezených kategorií (alespoň pokud jde o průměrné hodnoty). Menší rozdíl mezi 2.

a 3. kategorií je dán zřejmě přiblížením k maximální možné hranici.

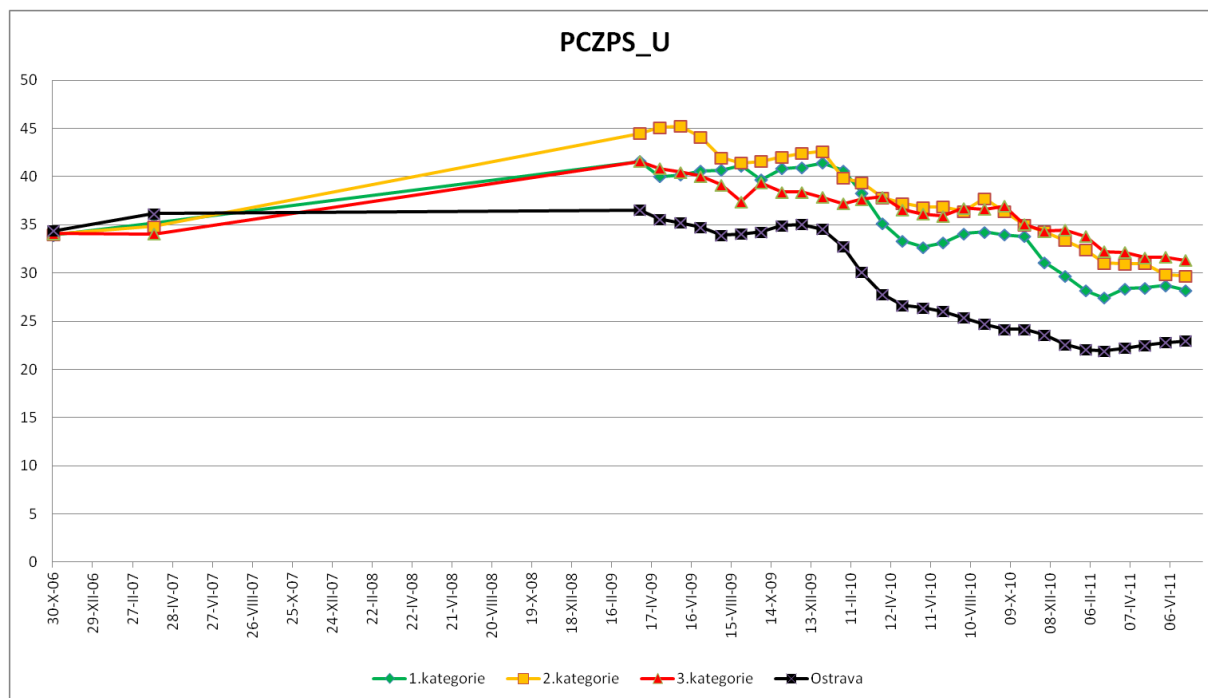

Obrázek 15 - Vývoj podílu dlouhodobě registrovaných uchazečů za jednotlivé kategorie lokalit a Ostravu v období 2006-2011

Zdroj: ÚP, GISMO.

Pro dlouhodobou nezaměstnanost je typický průběh ovlivněn ekonomickou krizí v roce 2008. z hlediska 3 sledovaných kategorií nejsou mezi nimi žádné významné rozdíly, pouze v poslední době

se projevuje poněkud lepší situace v lokalitách 1. kategorie. Situace s dlouhodobou nezaměstnaností je obecně asi o 15% nad průměrem Ostravy.

Obrázek 16 - Vývoj podílu osob se zdravotním omezením v registraci úřadu práce za jednotlivé kategorie lokalit a Ostravu v období 2006-2011

Zdroj: ÚP, GISMO.

Zatímco podíl osob se zdravotním omezením byl v roce 2006 a 2007 přibližně stejný jako v celé Ostravě, v letech 2009-2010 se pohybuje o 10-15% nad průměrem, v roce 2010-2011 až 20%. Mezi kategoriemi je malý rozdíl, v některých obdobích se ukazuje lepší situace v 1. kategorii.

Závěr

Na základě analýzy situace v sociálně rizikových lokalitách Ostravy byla navržena sada ukazatelů, která s využitím především informačních zdrojů veřejné správy umožňují popsat situaci v jednotlivých lokalitách bez ohledu na administrativní uspořádání. Tyto ukazatele

umožňují jednak charakterizovat problémové lokality (a tedy je i vyhledávat), přitom ale ukazují značnou pestrost projevů lokalit, což je vhodné z hlediska monitoringu lokalit, navrhování vhodných opatření a postupů a také měření jejich dopadu ve specifických projevech.

Byla provedena klasifikace a rozdělení jednotlivých lokalit do 3 kategorií, které jsou popsány základními rysy. Jako nejvýznamnější ukazatelé pro identifikaci lokalit a jejich zařazení do 3 kategorií považujeme fyzickou segregaci, míru nezaměstnanosti, podíl osob s nízkým vzděláním, typ věkové pyramidy a bytové podmínky. Vhodným ukazatelem, který však vychází z expertního hodnocení, je i organizace komunitních aktivit, přítomnost investic a rozvojových plánů.

Závažná zjištění souvisí s výrazně silným nárůstem populace v některých lokalitách s velmi špatnou úrovní bydlení a pravděpodobnými zdravotními riziky.

Kvantitativní měření jednotlivých aspektů umožňuje v území najít další problémové lokality, které dosud nebyly rozkryty při expertním hodnocení. Takto byly identifikovány lokality Jílová,

Hájkova – Newtonova, Gorkého či Cottonová.

Zdroje:

BURJANEK, A. Segregace. Czech Sociological Review 33, N. 4, p. 423-434. 1997.

Council of the European Union (2004) [online]. 5. 3. 2004 [cit. 2011-04-25].

Dostupný z WWW:

<http://ec.europa.eu/employment_social/soc-prot/soc-incl/final_joint_inclusion_report_2003_en.pdf>.

GAC (2006) *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti*. Projekt Ministerstva práce a sociálních věcí.

Dostupný z WWW:

<http://www.gac.cz/userfiles/File/nase_prace_vystupy/GAC_MAPA_analyza_SVL_a_AK_CJ.pdf?langSEO=documents&parentSEO=nase_prace_vystupy&midSEO=GAC_MAPA_analyza_SVL_aAK_CJ.pdf>.

INSPEKTOR, T. *Metody agregace a adjustace geodat pro sledování prostorové segregace*. Ostrava, 2011. 132 s. Dizertační práce. VŠB-TUO. (doposud neobhájeno)

KVASNIČKA, R. (2010) *Popis sociálně vyloučených romských lokalit v regionu Ostravska* [online]. Ostrava: Agentura pro sociální začleňování. 104s. Dostupné z WWW: <http://www.socialni-zaclenovani.cz/dokumenty/dokumenty-lokality/doc_download/50-popis-socialn-vylouenych-romskych-lokalit-v-regionu-ostravska-kvasnika-r-2010>.

MAREŠ, P. (2000) *Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. Sociologický časopis* [online]. 2000, roč. 36, č. 3, [cit. 2011-04-25]. s. 285-297.

Dostupný z WWW:

<http://sreview.soc.cas.cz/uploads/028583b8ba8110c76a6ae9d260c5c0374e096283_376_285MARES.pdf>.

MAREŠ, P., HORÁKOVÁ, M., RÁKOCZIOVÁ, M. *Sociální exkluze na lokální úrovni*. (online) Praha: VÚPSV, v.v.i. , 2008. ISBN 978-80-7416-014-1 Dostupné na WWW:

http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_280.pdf

MUSIL, J. (1967) *Sociologie soudobého města*. Praha: Svoboda. 320 s.

Mustard, S., Priemus, H., Van Kempen, R. (1999) *Towards Undivided Cities: The Potential of Economic Revitalisation and Housing Redifferentiation. Housing Studies*. vol. 14, n. 5, p. 573- 584.

NAVRÁTIL, P. a kol. *Romové v české společnosti*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80–7178–741–8

PERCY-SMITH, J. (2000) *Policy responses to social exclusion. Towards inclusion?* Buckingham: Open University Press. Introduction: The Contours of Social Exclusion, s. 1-21. ISBN 0-335-20473-2.

SEDLÁKOVÁ, L. (2001) *Proměny hranic v moderní společnosti: od marginality k marginalizaci, od inkluzivní k exkluzivní společnosti*. In: Sirovátka, T. (eds.) *Menšiny a marginalizované skupiny*. Brno: Masarykova univerzita v Brně. ISBN 80-210-2791-6.

SÝKORA, L., TEMELOVÁ, J. eds. (2005) *Prevence prostorové segregace*. Praha: Univerzita Karlova v Praze a Ministerstvo pro místní rozvoj ČR.

SÝKORA, L. (ed.) (2010) *Rezidenční segregace* [online]. Praha: Univerzita Karlova v Praze [cit. 2011-04-28]. Dostupné z WWW: <http://web.natur.cuni.cz/~sykora/pdf/Sykora_ed_2010_Rezidenční_segregace.pdf>. ISBN 978-80-86561-34-9.

ŠIMEK, M. (2007) *Ekonomie trhu práce*. 1. vyd. Ostrava: VŠB – TO Ostrava. 171 s. ISBN: 978-80-248-1416-2.

ŠOTKOVKÝ, I. (1998) *Úvod do demografie*. VŠB-TU Ostrava, EKF, Ostrava, 160 stran. ISBN 80-7078-327-3.

TOUŠEK, L. (2007) www.antropologie.org [online]. c2011 [cit. 2011-04-25]. *Sociální vyloučení a prostorová segregace*. Dostupné z WWW: <<http://www.antropologie.org/publikace/44-prehledove-studie/143-socialni-vyloueni-a-prostorova-segregace>>.

STRATEGICKÉ SMĚRY ROZVOJE BYDLENÍ V OSTRAVĚ

IVANA FOLDYNOVÁ, HANA DOLEŽELOVÁ, PETRA KOHUTOVÁ

1. Úvod

Bydlení je jedním ze základních podmiňujících faktorů existence a dalšího rozvoje města. Vytvoření příznivých podmínek pro bydlení je významným aspektem, který může napomoci ke změně současné nepříznivé demografické struktury města z hlediska věku jeho obyvatel a může příznivě nastavit migrační trendy zejména mladých a vzdělaných skupin obyvatelstva.

Kvalitu bydlení ovlivňuje široká škála podmínek a faktorů nejen technických, sociálních, ale i bezpečnostních a pocitových. Jedná se o otázky od kvality bytu a objektu bydlení až po kvalitu veřejných prostranství, úroveň občanské vybavenosti, atd.

Bytová politika města je ovlivňována vývojem ekonomické úrovně města, demografickou a sociologickou strukturou v oblasti bydlení jeho obyvatel, podnikavosti místních lidí, sociální

a politickou stabilitou. Na situaci působí také vnější vlivy, inflace, natalita, vývoj kupní síly, celostátní ekonomický vývoj. Významně ovlivňujícím faktorem je rozdělení kompetencí mezi vládou, kraji a obcemi. Diferencované potřeby obyvatel v oblasti bydlení se projeví zejména na místní úrovni, kde je úloha obce nezastupitelná právě v realizační fázi.

V současnosti, kdy vlastnictví nemovitostí a bytů není pouze v rukou státu nebo obcí, je velmi obtížné politiku bydlení prosazovat. Jediným orgánem, který má v rukou legislativní prostředky, je obec. To se týká nejen hospodaření s majetkem, v tomto případě bytovým fondem, který stát převedl bezúplatně na města, ale i budoucí bytové výstavby. Zejména prodej bytového fondu probíhá zcela nekoncepčně a bez předchozí důkladné analýzy nejen finanční, ale i sociální a demografické. Výsledkem je zcela neadekvátní výnos z těchto prodejů

a nedostatek nájemních bytů pro trvalé nájemní bydlení.

Nárůst zájmu o nájemní bydlení

Statutární město Ostrava je administrativně rozděleno na 23 městských obvodů s různým charakterem zástavby. Základním právním dokumentem, který upravuje vztah mezi magistrátem a jednotlivými městskými obvody je Obecně závazná vyhláška 11/2000 města Ostravy v platném znění – Statut města Ostravy. Tento dokument upravuje, kromě jiného i způsob a kompetence při správě bytového fondu a obecních pozemků, přičemž hlavní kompetence s nakládáním bytového fondu je na úrovni obvodů.

Město Ostrava má ve srovnání s jinými městy mnoho specifických rysů v oblasti bydlení. Jedná se o převahu domů postavených panelovou technologií soustředěných do velkých sídlištních celků, které ne zcela vytváří s ostatními částmi města kompaktní celek. Uvnitř těchto sídlišť se od jejich vzniku nahromadilo mnoho problémů v oblasti dopravy, parkování, městské zeleně. Vznikají zde také ale problémy sociálního charakteru.

Z tohoto pohledu jsou velmi důležité nástroje dotační politiky státu zacílené jednak na podporu nové bytové výstavby, ale i na opravy, rekonstrukce a modernizace bytového fondu a okolí panelových domů. Realizují se projekty bydlení pro různé skupiny obyvatel. v hlavních obytných částech byla, s využitím dotačních zdrojů, zkultivována veřejná prostranství, která přispěla k estetizaci těchto zón včetně podmínek pro volnočasové aktivity dětí a mládeže. Byly odstraněny hlavní technické problémy panelových obytných domů, zlepšily se i jejich tepelně izolační vlastnosti. Městské obvody postupně opravují a snaží se zlepšit vzhled i úroveň bydlení v domech, které jsou v jejich stoprocentním vlastnictví a zároveň nejsou určeny k prodeji.

2. Bytový fond města Ostravy

Celkový domovní fond ve městě Ostravě skýtal v roce 2001 celkem 23 849 domů; směrodatnou skupinu, tedy trvale obydlené domy, tvořily zejména rodinné domy (cca 2/3). Poměrně velké procento (5,7 %) z celkového domovního fondu je zastoupeno neobydlenými domy, z této

množiny je 1 208 neobydlených rodinných domů a 70 domů bytových.

Tabulka 1 - Celkový domovní fond dle typu domu v roce 2001

Domy	Celkem	Trvale obydlené				Neobydlené celkem
		Celkem	v RD	v BD	Ostatní	
Počet	23 849	22 481	14 509	7 565	407	1 366
%	100%	94,3%	64,5%	33,7%	1,8%	5,7%

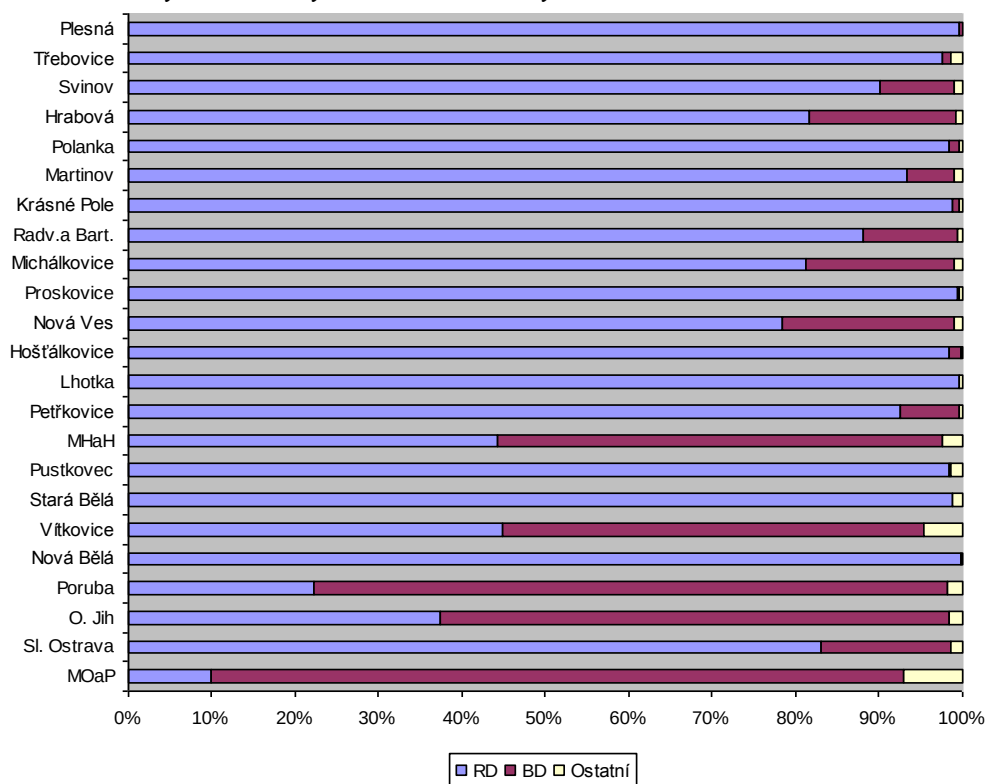
Zdroj: ČSÚ - SLDB 2001

*Pozn.: RD= rodinné domy, BD = bytové domy, **Neobydlený dům** je dům určený k bydlení, ve kterém nebyla v rozhodném dni sčítání sečtena žádná osoba s trvalým nebo dlouhodobým pobytem. Do počtu neobydlených domů jsou zahrnuty také všechny domy s byty a všechny domy s ubytovacím zařízením bez bytu, pokud jsou určeny k trvalému nebo dlouhodobému bydlení a pokud v nich nebyla sečtena žádná osoba s trvalým nebo dlouhodobým pobytem.*

Situaci trvale obydleného domovního fondu v členění na jednotlivé městské obvody ukazující charakter jednotlivých městských částí znázorňuje následující graf. Zatímco některé menší obvody mají

vesnický charakter představující vysoký podíl rodinných domů (např. Plesná, Polanka, Krásné Pole atd.), jiné městské obvody jsou typické vyšším podílem bytových domů.

Graf 1 - Trvale obydlené domy v členění městských obvodů

Zdroj: ČSÚ - SLDB 2001

Pozn.: RD= rodinné domy, BD = bytové domy

Poněkud odlišný stav je ve skupině celkového bytového fondu. v porovnání trvale obydlený/neobydlený bytový fond je sice situace podobná, jako u domů; v poměru 94,5 % / 5,5 %. Zcela jiná situace je však při skladbě trvale obydleného bytového fondu. Jde o stav

napovídající, že jde o charakteristickou situaci bytového fondu městského charakteru; většina trvale obydleného portfolia (85,1 %) je tvořena bytovým fondem bytových domů.

Trvale obydlené byty ve skupině ostatních jsou tvořeny byty v jiných

objektech než rodinných domech nebo hasičské zbrojnice apod.).
domech bytových (např. ubytovny, školy,

Tabulka 3 - Celkový bytový fond dle typu domu v členění městských obvodů

Městský obvod	1. 7. 2010		SLDB 2001					
	Počet domů k bydlení	Počet bytů	Počet bytů	Trvale obydlené				Neobydlené byty celkem
				Celkem	v RD	v BD	Ostatní	
Hošťálkovice	409	625	588	544	500	42	2	44
Hrabová	754	1 495	1 435	1 354	627	723	4	81
Krásné Pole	662	975	898	800	770	28	2	98
Lhotka	363	463	403	356	355	0	1	47
Mar. Hory a Hulváky	959	6 064	6 290	5 796	508	5 271	17	494
Martinov	216	450	448	414	260	152	2	34
Michálkovice	732	1 260	1 211	1 092	592	494	6	119
Mor. Ostrava a Přívoz	1 595	17 438	20 240	18 675	256	18 299	120	1 565
Nová Bělá	505	729	603	547	541	6	0	56
Nová Ves	128	233	247	225	99	125	1	22
Ostrava Jih	4 295	46 294	48 060	46 424	2 055	44 262	107	1 636
Petřkovice	736	1 117	1 082	993	767	222	4	89
Plesná	385	498	440	377	371	6	0	63
Polanka	1 299	1 880	1 699	1 505	1 412	89	4	194
Poruba	1 950	28 555	33 183	32 204	612	31 557	35	979
Proskovice	341	486	451	412	395	16	1	39
Pustkovec	330	423	438	403	370	30	3	35
Radvanice a Bartovice	1 612	2 476	2 428	2 313	1 581	726	6	115
Slezská Ostrava	3 964	8 563	8 564	7 612	3 411	4 160	41	952
Stará Bělá	1 114	1 456	1 312	1 173	1 150	4	19	139
Svinov	934	1 879	1 920	1 746	946	790	10	174
Třebovice	531	748	699	637	601	25	11	62
Vítkovice	626	2 648	3 165	2 786	477	2 282	27	379
Ostrava celkem	24 440	126 755	135 912	128 388	18 659	109 309	420	7 524

Zdroj: ČSÚ - SLDB 2001, Odbor projektů IT služeb MMO k 07/2010

Pozn.: RD = rodinné domy, BD = bytové domy

Při porovnání stavu bytového fondu je patrný ještě větší rozdíl mezi menšími obvody s vesnickým charakterem zástavby a ostatními obvody, než jako v případě trvale obydleného domovního fondu. Vysoký podíl bytů v bytových domech je typický pro městské obvody: Moravská Ostrava a Přívoz, Ostrava – Jih, Poruba, Vítkovice a Mariánské Hory a Hulváky.

Z hlediska vlastnictví domů k bydlení největší podíl (76,9 %) připadá na soukromé fyzické osoby. Tento vysoký podíl, zejména v malých obvodech, je způsoben stavem ve skupině rodinných domů, kde soukromé fyzické osoby vlastní cca 95 % rodinných domů. Druhý nejvyšší podíl domovního fondu k bydlení (9 %) připadá do družstevního vlastnictví, zejména pak v městských obvodech Poruba, Ostrava Jih a Moravská Ostrava a Přívoz, kde je výrazná koncentrace panelové výstavby. Dalšího významného vlastníka domů určených k bydlení představuje společnost RPG, která vlastní 7 % domů k bydlení na území města s největší koncentrací v městském obvodu Poruba, Slezská Ostrava a Michálkovice. Statutární město Ostrava mělo k 1. 7. 2010 ve vlastnictví 1 404 domů k bydlení, což

představuje téměř 6% podíl domovního fondu k bydlení na území města s nejvyšším podílem v městských obvodech Mariánské Hory a Hulváky, Moravská Ostrava a Přívoz a Vítkovice.

Tabulka 7 - Charakteristika domovního fondu určeného k bydlení dle vlastnictví k 1. 7. 2010

Městský obvod	Celkem domy k bydlení	Vlastník							
		Družstvo		Město		RPG		Individuální	
		Počet	V %	Počet	V %	Počet	V %	Počet	V %
Hošťálkovice	409	1	0,24	4	0,98	0	0	389	95,11
Hrabová	754	0	0	36	4,77	0	0	692	91,78
Krásné Pole	662	0	0	0	0	0	0	641	96,83
Lhotka	363	0	0	3	0,83	0	0	347	95,59
Mar. Hory a Hulváky	959	48	5,01	203	21,17	54	5,63	690	71,95
Martinov	216	5	2,31	1	0,46	0	0	211	97,69
Michálkovice	732	2	0,27	15	2,05	119	16,26	565	77,19
Mor. Ostrava a Přívoz	1 595	323	20,25	318	19,94	140	8,78	1 073	67,27
Nová Bělá	505	1	0,20	0	0	0	0	474	93,86
Nová Ves	128	0	0,00	4	3,13	0	0	121	94,53
Ostrava-Jih	4 295	1 082	25,19	371	8,64	116	2,70	2 605	60,65
Petřkovice	736	4	0,54	8	1,09	0	0	706	95,92
Plesná	385	1	0,26	1	0,26	0	0	320	83,12
Polanka nad Odrou	1 299	4	0,31	4	0,31	0	0	1 252	96,38
Poruba	1 950	674	34,56	89	4,56	391	20,05	938	48,10
Proskovice	341	0	0	3	0,88	0	0	327	95,89
Pustkovec	330	0	0	0	0	0	0	312	94,55
Radvanice a Bartovice	1 611	0	0	31	1,92	177	10,99	1 349	83,74
Slezská Ostrava	3 964	47	1,19	208	5,25	661	16,68	2 950	74,42
Stará Bělá	1 114	0	0,00	1	0,09	0	0	1 056	94,79
Svinov	934	22	2,36	18	1,93	0	0	842	90,15
Třebovice	531	0	0	5	0,94	0	0	506	95,29
Vítkovice	626	13	2,08	81	12,94	82	13,10	444	70,93
Ostrava celkem	24 439	2 227	9,11	1 404	5,74	1 740	7,12	18 810	76,97

Zdroj: Odbor projektů IT služeb MMO k 07/2010

Pozn.: Součty domů po jednotlivých řádcích mohou vycházet odlišně ve srovnání s celkovým počtem domů k bydlení z důvodu:

- jeden dům může být vlastněn více vlastníky (v jednom domě může být více vlastníků),
- z charakteru poskytnutých dat nebylo možné některé budovy lokalizovat.

Při vyčlenění bytových domů z celkového domovního fondu určeného k bydlení je zřejmá převaha individuálního vlastnictví, a to soukromými fyzickými osobami či vlastnictvím ve společném jmění manželů, s téměř polovičním vlastnictvím bytových domů a to zejména v městských obvodech s malým počtem bytových domů (Pustkovec, Krásné Pole, Stará Bělá), kde soukromé vlastnictví zaujímá 100% podíl. Při pohledu na velké městské obvody s vysokou koncentrací bytových domů je výrazné zastoupení soukromých vlastníků v obvodech Moravská Ostrava a Přívoz a Poruba. Malá i velká bytová družstva vlastní celkově 1 443 bytových domů, nejvíce v městských obvodech Poruba, Ostrava – Jih

a Moravská Ostrava a Přívoz. Bytové domy (587) ve vlastnictví společnosti RPG jsou lokalizovány do pěti městských obvodů s největší koncentrací v Porubě, dále v Radvanicích a Bartovicích a Slezské Ostravě. v majetku města je situováno 588 bytových domů s nejvyšší koncentrací v městských obvodech Ostrava – Jih a Slezská Ostrava.

V následujících tabulkách jsou uvedeny plošné kvalitativní indikátory trvale obydleného bytového fondu města Ostravy. Průměrná obytná plocha rodinných domů na 1 byt představuje necelých 63 m², v bytových domech pak téměř 38 m², na osobu pak průměrná 22,8 m², v bytových domech 15,8 m².

Tabulka 9 - Průměrná obytná plocha bytu v m²

	Domy celkem (průměrná obytná plocha v m ²)	z toho	
		Rodinné domy (průměrná obytná plocha v m ²)	Bytové domy (průměrná obytná plocha v m ²)
na 1 byt	41,5	62,7	37,8
na 1 osobu	17,0	22,8	15,8

Zdroj: ČSÚ - SLDB 2001

Bytový fond v bytových domech je charakteristický největším podílem dvoupokojových bytů, následován třípokojovými byty. Větší čtyřpokojové byty tvoří pouze 3 % všech trvale

obydlených bytů v bytových domech, naopak jednopokojové byty 17,5 %. Nejvíce rodinných domů v Ostravě je třípokojových.

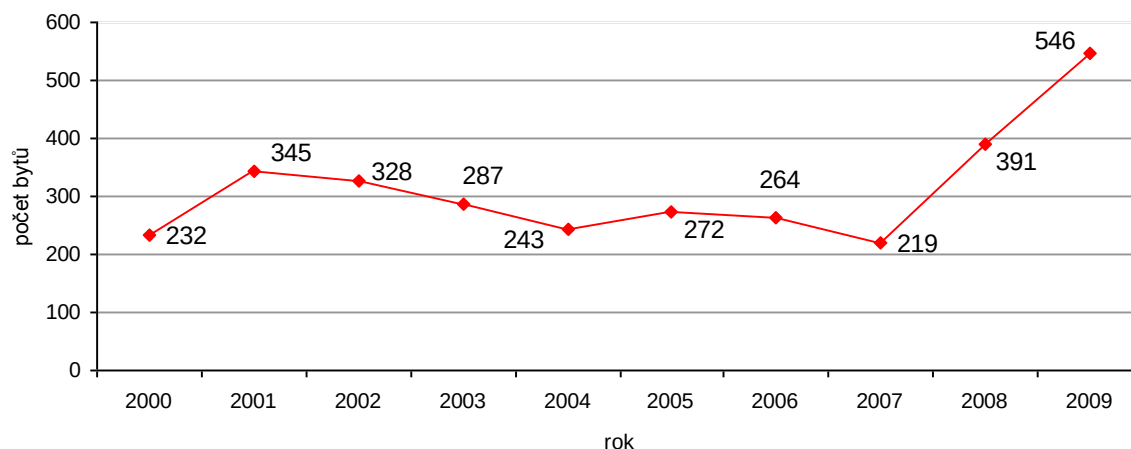
Tabulka 10 - Počet trvale obydlených bytů podle počtu místností

	Počet trvale obydlených bytů				
	1 pokoj	2 pokoje	3 pokoje	4. pokoje	5 a více pokojů
Byty v domech - celkem	20 136	49 145	47 900	7 430	3 258
Podíl (%)	15,7%	38,4%	37,5%	5,8%	2,5%
Byty v rodinných domech	971	4 114	6 304	4 041	3 043
Byty v bytových domech	19 094	44 883	41 467	3 367	204

Zdroj: ČSÚ - SLDB 2001

V Ostravě bylo od roku 2000 dokončeno celkem 3 127 bytů, z toho a nejvíce v roce 2009 s 546 dokončenými byty. nejméně bylo dokončeno v roce 2007

Graf 3 - Celkový počet dokončených bytů ve městě Ostrava

Zdroj: ČSÚ

Nová bytová výstavba realizovaná městem Ostrava od roku 1995 představuje celkem 749 bytů s celkovými náklady 791 mil. Kč a 115 bytových jednotek v domech

s pečovatelskou službou o celkových nákladech 181 mil. Kč. Ostatní výstavba byla prováděna formou rekonstrukcí a modernizací. Výstavba byla financována městem Ostrava, městskými obvody, státními prostředky a jinými zdroji.

3. Další směry rozvoje

Na základě analýzy současného stavu a znalosti obecné situace v celé České republice lze konstatovat, že situace a problémy, které se ve městě Ostravě vyskytují, se nijak neodlišují od problémů obdobných velkých měst v ČR. Jsou to zejména problémy s kvantitou a kvalitou bytového fondu, jeho finanční a fyzickou dostupností a nedostatkem centrálních a lokálních nástrojů k řešení těchto problematických situací. Vzhledem k tomuto stavu jsou níže formulovány potřeby města Ostravy, k jejichž naplnění by mělo být směřováno:

1. Definice potřebnosti nízkonákladového bydlení pro domácnosti s nízkými příjmy a postupné vymezení nízkonákladového bydlení podle

cílových skupin a typu bytového fondu.

2. Vytvoření podmínek pro řešení potřeb bydlení specifických skupin obyvatel a dalších cílových skupin v rámci nové bytové výstavby a stávajícím bytovém fondu, včetně nastavení systému přidělování nízkonákladového bydlení.
3. Zlepšení všeobecné kvality života v Ostravě a to nejen bezprostředního okolí domů, ale celkového životního prostředí bydlení a spokojenosti obyvatel.
4. Posílení spoluodpovědnosti obyvatel za řešení vlastní bytové situace, zvýšení informovanosti obyvatelstva o možnostech řešení bytových otázek.
5. Zařazení bydlení se sociálním dohledem formou víceetapového systému bydlení ve spolupráci s neziskovým sektorem do bytové politiky jednotlivých obvodů města.
6. Zavedení jednotné evidence obecního bytového fondu a osob v bytech bydlících a její průběžné aktualizace. Celkové zlepšení správy obecního bytového fondu.

7. Odstranění zanedbanosti stávajícího bytového fondu. Optimální využívání potenciálu území pro novou bytovou výstavbu s důrazem na dostavbu stávající zástavby pro široké spektrum obyvatel z různých sociálních vrstev.
 8. Posílení zejména nájemního sektoru bydlení, podpora nové bytové výstavby nájemního charakteru. Podpora včasné přípravy územně plánovací dokumentace k vybraným rozvojovým lokalitám – řešení majetkových vztahů, zainvestování páteřní technické infrastruktury.
 9. Regenerace stávajícího panelového bytového fondu. Rekonstrukce rezidenčních brownfields.
 10. Vytvoření příznivých podmínek pro zapojení soukromých prostředků pro realizaci bytové výstavby a rekonstrukci stávajícího bytového fondu. Vytvoření motivačních faktorů pro majitele domů k zachování funkce bydlení, zejména v centru města Ostravy.
- Vzhledem ke stanovené vizi města Ostravy „Ostrava – dobré místo pro bydlení a život“ je nutné plánovat strategické kroky v souladu s hlavními cíli.

Obrázek 1 - Stanovení cílů

Zdroj: PROCES, 2011.

Cíl 1 Zachování, regenerace a rozvoj bytového fondu

Podcíl 1.1 Strategický obecní domovní a bytový fond

Města převzala úlohu poskytovatelů veřejného nájemního bydlení. Význam této skupiny nájemního bydlení, tedy

strategického (neprivatizovaného) obecního bytového fondu, je zejména ve službě především sociální. Část strategického bytového fondu však může být rozvojovým prvkem ve skupině nájemního bydlení, která může, v případě efektivního managementu přispívat do obecní pokladny nemalými finančními

částkami (např. nadstandardní nájemní byty v půdních prostorách), které mohou být využity pro financování bydlení nízkonákladového.

Podcíl 1.2 Strategie podpory výstavby v rozvojových lokalitách a nová bytová výstavba

Novou obecní výstavbu je nutno zaměřovat především na potřeby specifických skupin obyvatelstva, jako jsou senioři, lidé v nouzi, či mládež opouštějící dětské domovy, ale i pro podporu takových cílových skupin, jako jsou mladé rodiny (startovací byty) či dospělé osamostatňující se děti.

Podcíl 1.3 Podpora rekonstrukce a regenerace stávajícího domovního a bytového fondu

Kolem 85 % bytového fondu v Ostravě se nachází v bytových domech, z toho cca 64 tisíc bytů je v domech postavených panelovou technologií. Další vývoj panelových obytných souborů může ovlivnit kulturu a standardy bydlení v celém městě. Regenerace panelových sídlišť je proto ze sociálních, ekonomických, ale i urbanistických důvodů pro město Ostrava nezbytností.

Stejně tak nezbytné jsou i opravy staršího cihlového bytového fondu, který je umístěn zejména v centrálních částech starších městských obvodů (Moravská Ostrava, Slezská Ostrava, Vítkovice, Mariánské Hory a Hulváky).

Podcíl 1.4 Bydlení v centrální zóně města

V posledních letech lze zaznamenat postupnou prostorovou expanzi jádrového území města Ostrava do příměstského prostoru. v centru města tak došlo k vytěsnění rezidenční funkce a byla posílena jeho obchodní a administrativní role. Je žádoucí podpořit návrat bydlení do centra mladými obyvateli, kteří bydlení v centru města na základě dotazníkového průzkumu nejvíce preferují, a tím zamezit úpadku či stagnace populace v městském centru.

Cíl 2 Podpora sociálního bydlení

Podcíl 2.1 Bydlení pro specifické skupiny obyvatelstva s dostatečnou kompetencí pro udržení nájemního bydlení

Možnost řešení v rámci statutárního města Ostrava bude záviset na otázce, jakým způsobem bude problematika nízkonákladového (podpůrného) bydlení

řešena systémově z pohledu celého města s ohledem na rozdílné přístupy jednotlivých městských obvodů a také bude záviset na komunikaci s vlastníky bytového fondu a jejich možnostech. Cílovou skupinou domácností jsou domácnosti (jednotlivci/rodiny) s nízkými příjmy, domácnosti osob, které opouštějí pobytová zařízení, domácnosti mladých rodin s dětmi, domácnosti seniorů a domácnosti osob se zdravotním postižením.

Podíl 2.2 Bydlení pro specifické skupiny obyvatelstva s nedostatečnou kompetencí pro udržení nájemního bydlení

U cílových domácností s nedostatečnou kompetencí pro udržení dlouhodobého nájemního bydlení je doporučeno využívat na území statutárního města Ostrava **třístupňového modelu propustného bydlení**, což je nástroj vytvořený za účelem postupné integrace osob sociálně vyloučených nebo sociálním vyloučením ohrožených do klasického systému na bytovém trhu.

Cílové skupiny domácností jsou:

- osoby bez přístřeší, které prošly azylovým bydlením – jednotlivci

- (muži/ženy), rodiny s dětmi - a přecházejí do 2. úrovně třístupňového modelu sociálního bydlení – tzv. tréninkové bydlení (bydlení s doprovodným sociálním programem),
- osoby bez přístřeší, které prošly tréninkovým bydlením a přecházejí do 3. úrovně třístupňového modelu sociálního bydlení – samostatného nájemního bydlení,
- osoby, které jsou v blízké době ohroženy ztrátou bydlení – mají dluhy na nájmu či službách a nesplácí je,
- osoby, které bydlí v nekvalitních komerčních ubytovnách,
- osoby, které bydlí v akutně přeplněných nevyhovujících bytech.

Podíl 2.3 Podílet se na prevenci vzniku bezdomovectví

U cílové skupiny občanů ohrožených sociálním vyloučením a sociálně vyloučených občanů je v rámci třístupňového reintegračního systému doporučena podpora stávajících sociálních služeb na území města, které souvisí s bydlením (zejména v oblasti prevence ztráty bydlení), tzn. azylových domů,

domů na půli cesty, nízkoprahových denních center a nocleháren.

Cíl 3 Nastavení komunikačních procesů

Podcíl 3.1 Komunikace mezi Magistrátem města Ostravy a městskými obvody

Z hlediska možností ovlivňovat bytový fond při současném statutu je jednou z klíčových náplní práce bytového oddělení magistrátu komunikace s pracovníky bytových oddělení v jednotlivých obvodech. Dále je nutné pro prosazení vize spolupracovat s dalšími klíčovými odbory magistrátu (zejména Odbor sociálních věcí a zdravotnictví, Odbor majetkový, Odbor ekonomického rozvoje, Útvar hlavního architekta).

Podcíl 3.2 Komunikace s ostatními významnými majiteli bytového fondu

Po rozsáhlé privatizaci, kdy se bytový fond města snížil na jednu třetinu a přiblížil se k hranici druhého největšího vlastníka bytového fondu skupiny RPG, je nutné nastavit komunikační platformu i s ostatními velkými vlastníky pro efektivnější podporu jednotlivých rozhodnutí v rámci bytové politiky.

Podcíl 3.3 Komunikace s veřejností

Nejdůležitější skupinou, kterou politika bydlení ovlivňuje, jsou obyvatelé města. v tomto podcíli je nutné nastavit komunikační procesy s obyvateli města, seznámit je s vizí magistrátu, s obsahem koncepce bydlení, a taky společnou cestou řešit problémy v oblasti bydlení včetně preventivních opatření. Je nutné zavést zpětnou vazbu od obyvatel směrem k magistrátu, respektive k úřadům městských obvodů, která měří spokojenost obyvatel s bydlením a bytovou politikou města.

Cíl 4 Financování a správa bytového fondu

Podcíl 4.1 Provedení pasportizace obecního domovního a bytového fondu

Vlastnictví domovního a bytového fondu s sebou nese nutnost kvalitní informovanosti o vlastněném majetku. Základem kvalitní správy a hospodaření s majetkem je zejména jeho přesná pasportizace. Touto pasportizací (evidencí) je znalost kompletních technicko-ekonomických informací o domovním a bytovém fondu. Tyto informace jsou obsaženy v konceptu integrovaného

dokumentu pro životní cyklus domovního a bytového fondu, který je specifikován následujícími body:

- I. Technicko-ekonomická dokumentace (projekt a stav budovy, energetický audit, projektová dokumentace, technické vybavení, použité materiály a instalační předměty, účastníci přípravy, schvalování a realizace projektu, přejímací protokoly, zabezpečení plnění lhůt).
- II. Užívání stavby (kontrola a technická údržba, náklady vzniklé za dobu užívání stavby, provedená údržba, obnova, modernizace, fotodokumentace).
- III. Smluvní dokumentace (plánování a realizace stavby, financování, pojištění).

Podcíl 4.2 Zřízení fondu bytového hospodářství

Fond bytového hospodářství by měl být do budoucna hlavním institutem zajišťujícím investování finančních prostředků do oblasti bydlení. Rovněž by měl sloužit k uhrazení nákladů spojených s dotovaným podpůrným bydlením.

Podcíl 4.3 Černý trh s byty, neplatiči

Neplacení nájemného patří mezi hrubé porušení povinností nájemce bytu, který zákon postihuje možností výpovědi bez přivolání soudu, pokud toto porušení trvá déle než 3 měsíce. Pro předcházení těmto situacím je vhodné spolupracovat s občanskými poradnami, občanskými sdruženími apod. Oddělení vymáhání nájemného by mělo postupovat velmi razantně, zjišťovat údaje o dlužnících, výši dluhu a stavu uhrazení pohledávek. Bytové odbory jednotlivých městských obvodů by se měly s oddělením/subjektem vymáhajícím nájemné dohodnout na způsobech kontroly účelného využívání bytového fondu – obcházení bytů, kontrola bytů s podnájemcem apod., což v důsledku má vést k odhalování černých podnájemníků, kontrole evidence žijících osob ve společné domácnosti a také celkové kontrole stavu prostředí bydlících.

Podcíl 4.4 Optimalizace správy bytového fondu zavedením procesního řízení

V souvislosti se současnými problémy v oblasti veřejných financí je nutno zefektivnit hospodaření s bytovým fondem a to jak na úrovni jednotlivých městských

obvodů, tak i magistrátu prostřednictvím optimalizace a zavedením procesního řízení do veřejné správy, které je podporováno i centrálními orgány. Cílem procesního řízení je popsat jednotlivé procesy, identifikovat rezervy a duplicity procesů a na základě toho zefektivnit využívání finančních prostředků a docílit úspor času.

Podcíl 4.5 Úprava statutu města Ostravy

Pro zefektivnění a hlavně součinnost jednotlivých městských obvodů v otázkách bydlení a bytové politiky je vhodné provést novelizaci obecně závazné vyhlášky č. 11/2000 Sb. – Statutu města Ostravy, v otázkách kompetencí a rozhodování ve věcech majetku (domovního a bytového fondu).

4. Závěr

Bytová politika města je ovlivňována vývojem ekonomické úrovně města, demografickou a sociologickou strukturou v oblasti bydlení jeho obyvatel, podnikavosti místních lidí, sociální a politickou stabilitou. Významně ovlivňujícím faktorem je rozdělení kompetencí mezi vládou, kraji a obcemi. Diferencované potřeby obyvatel v oblasti

bydlení se projeví zejména na místní úrovni, kde je úloha obce nezastupitelná právě v realizační fázi. Vytvoření komplexního řešení bytové politiky by mělo být vyústěním provedené koncepce.

V roce 1991 došlo na základě zákona č. 172/1991 Sb., o *přechodu některých věcí z majetku České republiky do vlastnictví obcí*, k bezúplatnému přechodu bytového fondu z majetku státu do majetku obcí. v následujících letech řešilo statutární město Ostrava aktuální problémy vyplývající ze zásadních legislativních změn a z nutnosti řešit a financovat dostavbu některých rozestavěných bytových komplexů.

Od roku 2000 došlo v souvislosti se schválením statutu města Ostravy – Obecně závazné vyhlášky č. 11/2000 Sb., k předání hlavních kompetencí v oblasti správy a hospodaření s domovním a bytovým majetkem do úrovně jednotlivých úřadů městských obvodů. Cílem tohoto opatření bylo přiblížení výkonu práv a povinností vlastníka ve vztahu k nájemníkům a tím zlepšení správy bytového fondu.

Pro úspěšné řešení komplexní bytové politiky statutárního města Ostrava je

nutné si uvědomit, že strategie bydlení by měla pokrýt potřeby obyvatel v současné době, ale měla by počítat i s vývojem situace v delším časovém horizontu. Vzhledem k vývoji současné společnosti a nárůstu staronových sociálních rizik ve společnosti se stále více zvětšují rozdíly mezi vysokopříjmovými skupinami a skupinami nízkopříjmovými, které budou především podporu města potřebovat. v souladu s těmito trendy by měly jednotlivé obvody postupovat v oblasti nízkonákladového bydlení a tímto pomoci udržet si bydlení osobám a domácnostem, které se pohybují na hranici chudoby, a to z důvodu nízkých příjmů, zadluženosti, nezaměstnanosti či jiné sociální události v jejich životě. v opačném případě bude do budoucna narůstat počet osob bez bydlení, jejichž situace zůstane k řešení jednotlivým obvodům, ovšem návrat těchto osob do běžného života se podaří již jen ve velmi malém počtu případů.

Literatura

HOUDEK, J. a kol. *Bydlení s doprovodným sociálním programem v sociálně vyloučených romských lokalitách* – komplexní resocializační program pro sociálně vyloučené romské lokality. Ostrava: CENTROM o.s., 2010.

Komunitní plán sociálních služeb a souvisejících aktivit ve městě Ostrava do roku 2011.

LUX, M., MIKESZOVÁ, M., SUNEGA, P. *Podpora dostupnosti bydlení pro lidi akutně ohrožené sociálním vyloučením – mezinárodní perspektiva a návrhy opatření v ČR.* Praha: Sociologický ústav AV ČR v.v.i., 2010.

MIKESZOVÁ, M. *Dostupnost bydlení ve městě Holešova návrh systému propustného bydlení* – podkladová studie. Praha: Agentura pro sociální začleňování v romských lokalitách, 2010.

PROKOP, R. *Ostrava v procesu transformace.* In: Ostrava 21 -- Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska. Šenov: Tilia, 2003.

MMR, *Koncepce bytové politiky ČR* z r. 2005. Dostupné na WWW:
<<http://www.mmr.cz>>

MPSV, *Prognóza vývoje nákladů spojených s bydlením po roce 2010*, Závěrečná zpráva, 2008.

ZMĚNY STRUKTURY OSÍDLENÍ A PERSPEKTIVY DALŠÍHO VÝVOJE MĚSTA OSTRAVA

LUBOR HRUŠKA-TVRDÝ

Sídlní struktura Moravskoslezského kraje prochází v současné době výrazným procesem přeměny, který je způsoben několika vlivy. Mechanismy tohoto děje způsobují proměnu dosud známých sociálních struktur společnosti. Dochází k úpadku tradičních oblastí ekonomiky a tradičních profesí, které jsou úzce spjaty s prostorem a to především v industriálních městech. Zároveň dochází k hlubším majetkovým, mocenským a sociálním nesouměřitelnostem, které se projevují i v prostorové struktuře osídlení. Aktéři regionálního rozvoje nejsou tak jako dřív, úzce spjati s územím, protože sídla jejich firem jsou mimo region. Procesy globalizace tak zmenšují možnosti veřejné správy regulovat procesy v území, což zvyšuje tlak na management obcí při plánování budoucího vývoje území a jeho udržitelnosti. Mění se rozložení ekonomických aktivit v prostoru i jejich struktura. Na jedné straně vznikají nové

periferie a sociálně vyloučené oblasti a na straně druhé se zvyšuje neregulovaná zástavba v procesu suburbanizace v okolí měst. Suburbanizace v důsledku nedostatku účinných regulativních nástrojů se vyznačuje vysokými nároky na zábor půdy i náklady na budování dopravní a technické infrastruktury. v porovnání s kompaktní zástavbou jsou takto lokalizované objekty příčinou mnohem vyšší spotřeby energie, vody i jejich ztrát v rozvodných sítích. Lidé zde bydlící jsou mnohem více závislí na používání individuální automobilové dopravy. Doprovodným jevem zde vznikajícím je sociální segregace. Klesá celková rozloha částečně přirozených ekosystémů, biocenter a biokoridorů i půd vhodných pro zachování udržitelného stupně zemědělského, lesnického a rekreačního využívání krajiny.

Současné procesy ekonomické koncentrace a populační dekoncentrace

„rozmazávají“ hranice měst. Rozvoj dopravy ovlivňuje polycentrický model osídlení Ostravské aglomerace, který je jedinečný v rámci České republiky

Moravskoslezský kraj patří mezi nejvíce urbanizované prostory v rámci republiky a do roku 2008 byl i nejlidnatějším krajem, maximálního počtu obyvatel (1.285.600) dosáhl v roce 1994. Od toho roku dochází k mírnému poklesu, např. v roce 2010 pokles počet o 4.153 obyvatel. v současné době (tj. 1.1.2011) je Moravskoslezský kraj na třetím místě s 1.243.220 obyvateli, nejvíce obyvatel má Středočeský kraj (1.264.978) a Hlavní město Praha (1.257.158).

1. Historické souvislosti vývoje sídelní struktury Moravskoslezského kraje

Struktura osídlování kraje má své historické kořeny v období středověku, kdy se v českém prostředí, na širším pozadí evropských urbanizačních procesů, formují města. Přeměna převážně venkovských společností na městské se označuje pojmem urbanizace a je jednou z velkých proměn světa, ve kterém žijeme. Urbanizace je součástí, v dané lokalitě

i výslednicí sociální, kulturní, hospodářské i technologické proměny.

z hlediska stáří jednotlivých sídel (resp. prvních zmínek o nich) se sídelní struktura Moravskoslezského kraje řadí k mladším v porovnání s ostatními kraji ČR, nicméně obdobně jako v ostatních krajích nejvíce sídel vzniklo v období 1301 – 1400. Starší sídla se nacházejí v okresech Ostrava, Karviná a Opava, tzn. v oblastech vhodných pro zemědělství v nižších nadmořských výškách. Mladší sídla jsou v horských částech kraje, především v okresech Bruntál a Frýdek-Místek. Základ sídelní struktury vznikl do konce středověku, jelikož u 76 % sídel jsou první zmínky datovány před rokem 1500.¹

¹ Za území se znaky nejstaršího osídlení je považováno Opavsko, Hlučínsko, Osoblažsko (Bílovecko a Fulnecko). Jedná se o vsi návesní, silniční a ulicovky. Naopak za nejmladší osídlené území je považována oblast vyšších poloh Beskyd jako Frenštátsko, Frýdlantsko, částečně Frýdecko-Místecko, Třinecko a Jablunkovsko, kam patří valašské a goralské řetězové vsi a dvorcové vsi.

Území se znaky středověké kolonizace je typologicky nejjednodušší a nejrozsáhlejší území kraje, kam patří oblast Jeseníků, Oderských vrchů, Poodří, část Ostravska, podhůří Beskyd, což jsou vsi řadové, lesní lánové vsi a krátké řadové vsi. Území, které bylo ovlivněné industrializací je

Klíčovým procesem, který ovlivnil další vývoj sídelní struktury Moravskoslezského kraje, byla industrializace způsobená objevem mnohostranně využitelného černého uhlí v druhé polovině 18. století s následným založením hutí a rozvojem dalšího zpracování železa. v polovině 19. století posílilo tuto vlnu industrializace postavení železnice z Vídně do solných dolů v polské Haliči, jednalo o Severní dráhu císaře Ferdinanda, přičemž úsek Vídeň - Bohumín byl zprovozněn v roce 1847.

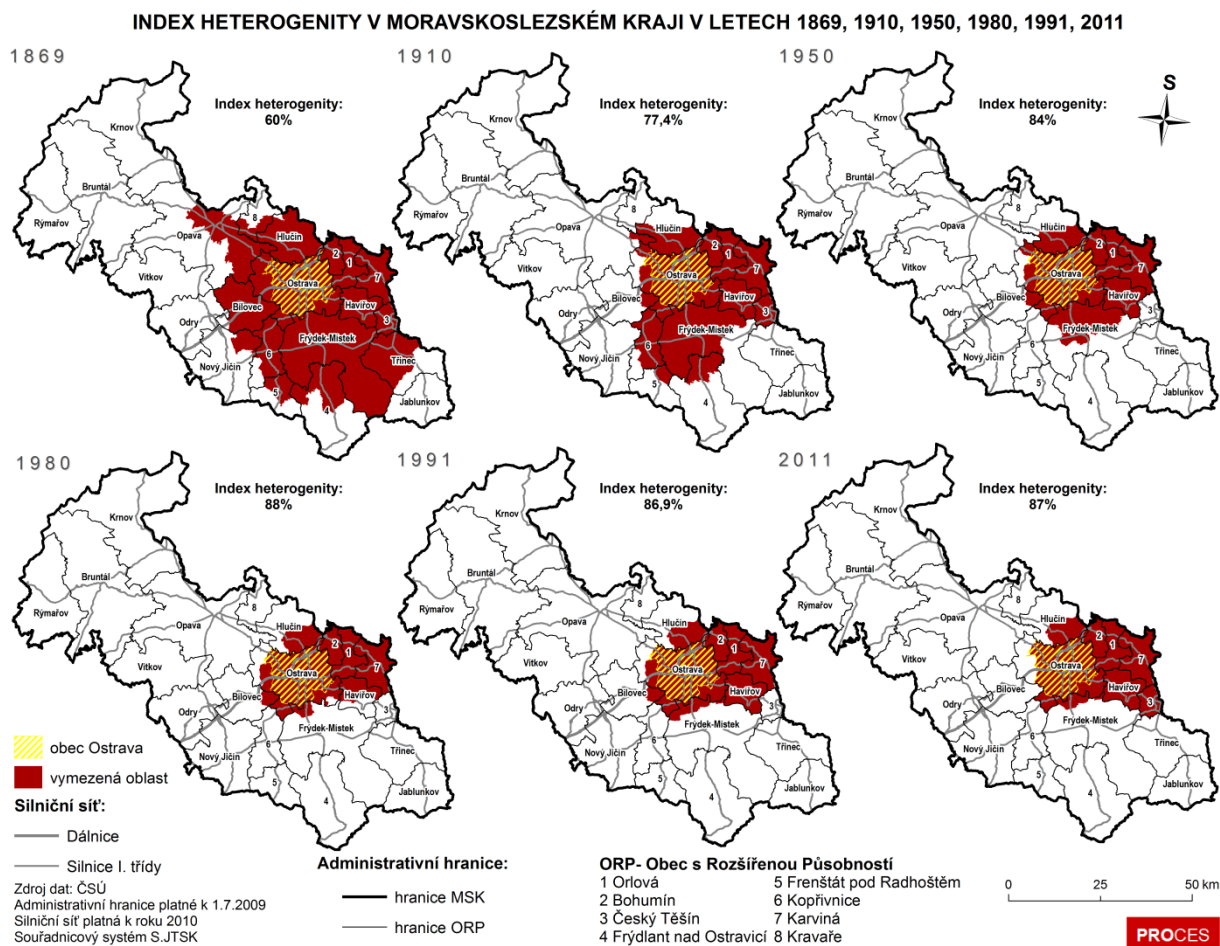
Silný vliv na utváření sídelní struktury kraje měly i stavební řády, které byly odlišné pro Moravskou a pro Slezskou část kraje. Moravský stavební řád (1894) podporoval kompaktní výstavbu v intravilánu obce a na druhou stranu ve Slezsku platil stavební řád z roku 1883 č. 26, který umožňoval rozvolněnou zástavbu, tzv. slezská zástavba.

Technologické využití uhlí v moderním hutnictví, energetice, chemickém průmyslu a dopravě přineslo rozvoj ekonomiky a podnítilo industrializaci nevídaného

rozptýlené osídlení, kam spadá Ostravsko, Karvinsko, Třinecko, částečně Frýdecko-Místeko, jedná se o vsi hromadné cestní. (Saktorová, 2009)

rozsahu. Ta postupovala tak rychle, že se tomuto trendu nemohlo přizpůsobit urbanizační uspořádání opoždující se za průmyslovými zájmy. Rozmach hornictví přinesl sídelní roztržitost, která zbrzdila vývoj městotvorných aktivit. Spolu s rozmachem průmyslu a těžby se zvyšoval zcela mimořádně i počet obyvatel. Tento jev podnítil rozvoj stavebního podnikání v oblasti bydlení, na kterém se kromě soukromých podnikatelů, podíleli i majitelé dolů a hutí, kteří pronajímali dělníkům i úředníkům závodní byty. Tyto historické souvislosti spolu s výstavbou nových sídlišť na okraji těžební oblasti (Havířov, Orlová, Karviná, Ostrava, Český Těšín, Třinec) ovlivňují dodnes současnou strukturu osídlení kraje.

Tyto procesy lze identifikovat i na následujících kartogramech, kde je vymezena červená oblast, na které se nachází 50 % obyvatelstva kraje a je vidět, jak v dlouhodobém časovém období dochází ke zmenšování rozlohy této oblasti procesem koncentrování obyvatel do blízkosti center těžby a průmyslu. Tato koncentrace obyvatelstva se měří indexem heterogenity, který je vypočítán jako podíl bílé části k celkové ploše kraje.

Obrázek 1 – Index heterogenity v Moravskoslezském kraji v letech 1869, 1910, 1950, 1980, 1991, 2011.

Proces koncentrace obyvatelstva do zázemí Ostravy probíhal především v období 1869 až 1980. k období

s nejintenzivnější koncentrací obyvatelstva patřila ovšem první vlna industrializace, doba mezi 1869 až 1950. Mezi roky 1950

až 1991 byl proces koncentrace slabší. a v době 1991 – 2011 se proces heterogenizace opět změnil – oblast, ve které žilo 50 % obyvatelstva kraje, se začala totiž mírně rozšiřovat. Deindustrializace spojená se suburbanizací vedla k nové formě expanze území s největší koncentrací obyvatelstva, tj. města Ostravy a jeho zázemí. Tento proces je označován jako „decentralizovaná koncentrace“.

Na základě těchto procesů vznikala polycentrická sídelní struktura měst, která je silně ovlivněna Ostravskou aglomerací. Lze rozlišit obce, která jsou součástí aglomerace a krajská metropole zde má primární vliv. v blízkém sousedství aglomerace jsou obce se sekundárním vlivem a na ostatní obce působí aglomerace nepřímo.

2. Průmyslové uzly a lokalizační faktory

Moravskoslezský kraj byl vždy vnímán jako kraj průmyslový, s velkými podniky těžkého průmyslu. Omezením těžby uhlí a změnou ve vlastnických vztazích se však tento pohled začíná postupně měnit. Dochází k procesu desindustrializace doprovázeného snižování velikosti

průmyslových podniků. Nicméně stále průmysl v tomto kraji hraje klíčovou roli, i když dochází k jeho přeměně na průmysl lehčí, rovněž dochází k síťovému uspořádání menších podniků, které jsou mezi sebou provázané obchodním vztahy.

Takové teritoriální útvary komplexního charakteru, kde existují výrobní a technologické vazby mezi závody jsou nazývány **průmyslovými uzly**. Velikost průmyslových míst je úměrná počtu lidí, kteří jsou zaměstnaní v průmyslu. Vztahy průmyslových míst v uzlu jsou zase dány pohybem pracovníků.

Při umísťování průmyslového závodu do krajiny je důležitý potenciál krajiny. Vlastností krajiny, které mají rozhodující vliv na daný závod, označujeme za kritické lokalizační faktory. Potenciál krajiny pro umístění průmyslového podniku ovlivňují:

- **Fyzickogeografičtí činitelé** – vliv hydrosféry, atmosféry, georeliéfu, geologického složení, pedosféry a biosféry. Podstatná část průmyslové produkce kraje je umístěna v nížině, v hornatějších oblastech je počet průmyslových podniků značně nižší. Přítomnost nerostných surovin a rozvoj

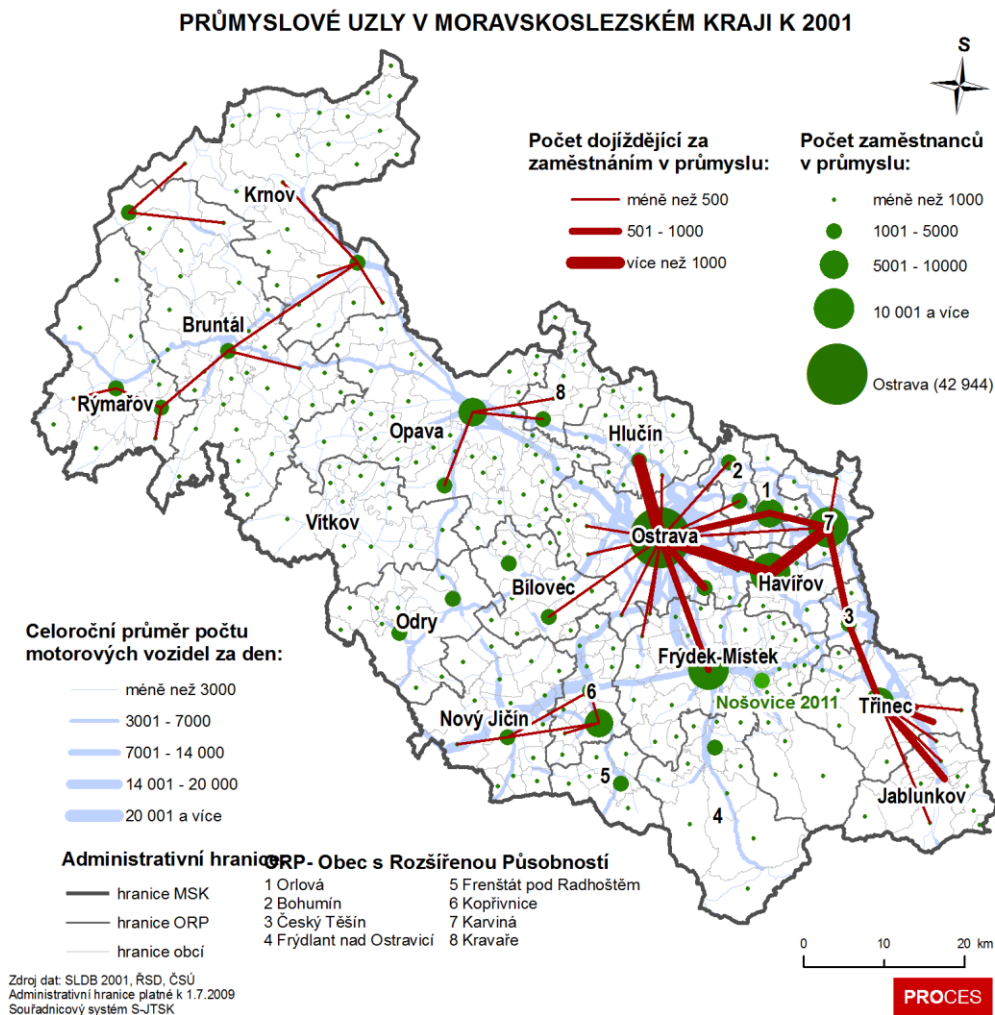
těžby měl značný vliv na rozvoj Ostravské aglomerace a průmyslu v ní.

- **Socioekonomičtí činitelé** – jedná se především faktory související se pracovní silou a s jejím znalostním potenciálem. Tento faktor rozpracovávají teorie lock-in a teorií path-dependence, čili teorií závislosti na zvolené cestě; která se rozvíjí v institucionální ekonomie na oblast regionálního rozvoje ji aplikovat Paul Krugman nositel Nobelovy ceny za ekonomii. Například klastr ENVICRACK, který se zbývá pyrolýzou odpadů s následnou výrobou tepelné nebo elektrické energie, byl inspirován znalostí obdobného procesu při koksování uhlí. Dále i znalost IT technologií v průmyslu podmínila rozvoj společností v Moravskoslezském kraji zaměřený v této oblasti

- **Agglomerační činitelé** - Průmyslové závody mají tendenci shlukovat se v prostoru, protože to přináší značný ekonomický efekt. Při konkrétním umístění průmyslu je snaha minimalizovat náklady investiční, výrobní a dopravní. Tento faktor měl vliv na formování průmyslu v kraji,

průmyslová činnost je lokalizovaná především v Ostravské aglomeraci.

Na níže uvedeném mapovém výstupu jsou uvedeny průmyslové uzly v Moravskoslezském kraji. Kruhovým diagramem je vyznačeno, kolik lidí je zaměstnáno v dané obci v průmyslu. Data jsou ze SLDB 2001. Síla spojnice mezi sídly určuje počet lidí, kteří cestují za zaměstnáním v průmyslu. Nejintenzivnější dojížděka lidí do zaměstnání v průmyslu je v tzv. Ostravské aglomeraci (vymezení viz kap. 3), stejně tak je zde největší počet lidí zaměstnaných v průmyslu (v Ostravě téměř 43 tisíc zaměstnanců). S Ostravou jsou těmito vztahy propojeny obce Hlučín, Bílovec, Frýdek-Místek, Bohumín, vzájemně jsou spojena intenzivními vazbami sídla Ostrava, Karviná, Havířov, Orlová. Intenzivní dojížděka je i mezi Karvinou a Českým Těšínem a mezi východní částí kraje (obce spadající pod ORP Jablunkov) a Třincem. Kromě těchto nejvýznamnějších vazeb jsou v kraji i další méně významné uzly – například spojení Nového Jičína s Kopřivnicí, sídel na Opavsku a některých měst v okrese Bruntál.

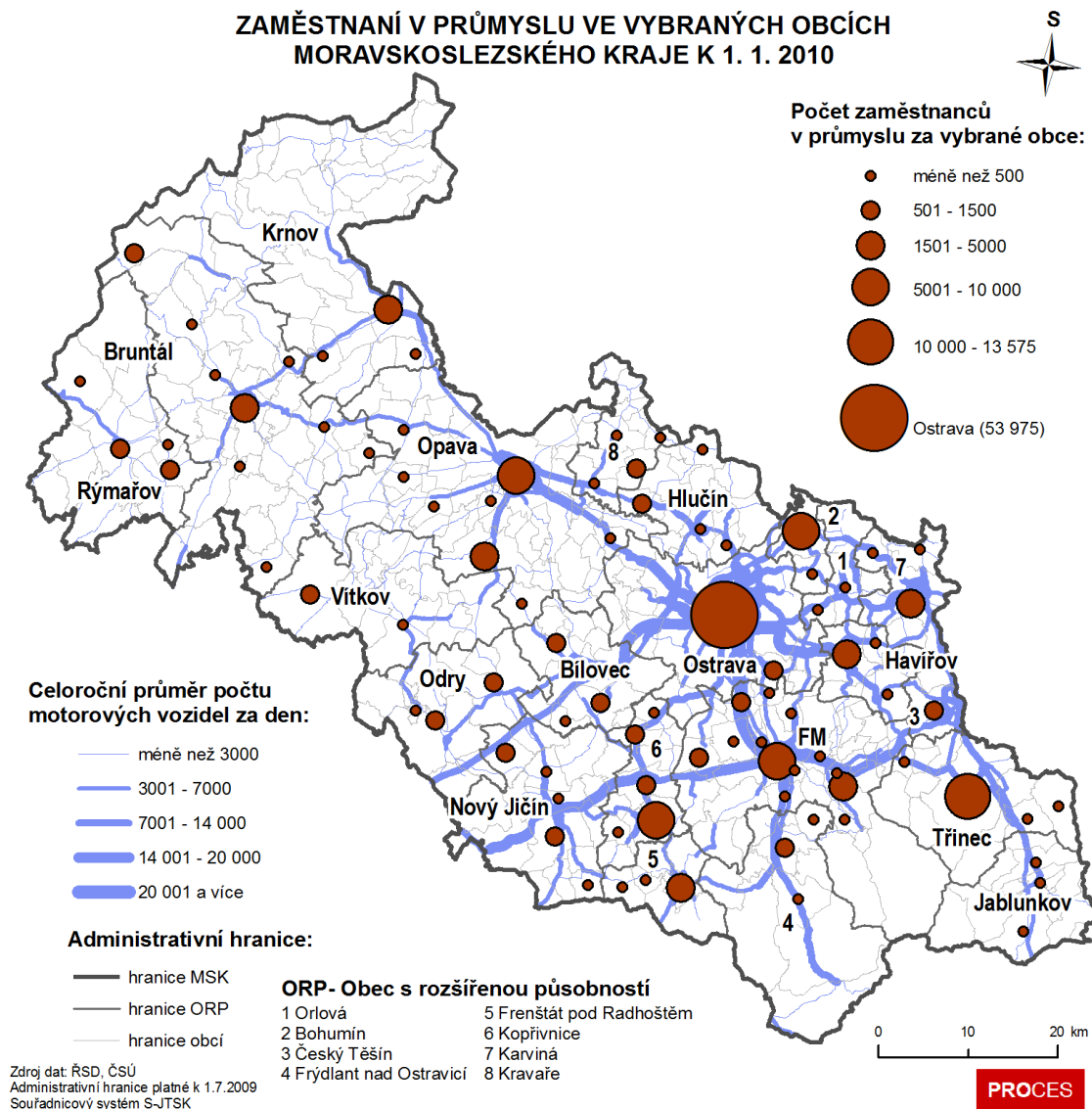
Obrázek 2 - Průmyslové uzly v MSK podle dat ze SLDB 2001.

Mapový výstup na obrázku 3 vznikl z dat ÚÚR, která jsou aktuální k 1.1.2010.

Pro vizualizaci byly vybrány všechny podniky ve 22 ORP Moravskoslezského

kraje, které mají více než 50 zaměstnanců. Podle převažující činnosti zaměstnavatelů byli vybráni jen ti, kteří fungují v průmyslu. Následně byla data agregována na úroveň obcí a tyto hodnoty počtů zaměstnaných v průmyslu k roku 2010 byly vztaženy k centroidům obcí. Dochází k posunu v hierarchii významnosti

sídel z hlediska průmysl v aglomeraci (Bohumín, Karviná, Frenštát pod Radhoštěm, Třinec). U průmyslové zóny v Nošovicích lze identifikovat nárůst zaměstnanosti v průmyslu, která souvisí se vznikem závodu korejské společnosti Hyundai Motor Company.

Obrázek 3 - Průmyslové uzly v MSK

3. Vymezení Ostravské aglomerace

Obdobně jako u výše uvedených průmyslových uzlů, také u aglomerací se jedná o teritoriální útvary s intenzivními vazbami. v případě aglomerace jde o širší vazby mezi městem a jeho okolím, zejména z důvodu pravidelné dojížděky obyvatel aglomerace do jeho jádra za prací, školou a dalšími službami. Dochází rovněž ke slévání okrajových částí větších měst s okolními obcemi a vytváření nepřetržité zástavby.

Možnosti vymezení aglomerace (nebo metropolitního území) jsou různé, záleží na tom, zda při jejím vymezování přihlížíme k administrativním jednotkám či se řídíme procesy, které dané území propojují, anebo použijeme oba dva pohledy. Aglomerace představuje území volnějších vztahů než je tomu v případě metropolitní oblasti. Může být vymezena např. na základě dojížděky, podobně jako metropolitní oblast. Obě dvě území se ale budou lišit intenzitou dojížděky (ČSÚ, 2011).

Ostravská aglomerace byla naposledy vymezena nařízením vlády ze dne 17. srpna 1994. Pro toto vymezení aglomerace sloužila jednak urbanistická kritéria, kritéria vztahující se k obyvatelům,

tak míra vzájemného propojení (jako dojížděka do zaměstnání či službami, prostorová působnost).

Pro nové vymezení Ostravské aglomerace byla použita vícekritériální analýza indikátorů s vysokou prostorovou validitou, které co nejpřesněji vypovídají o prostorové struktuře sídel a popisují základní funkční systém struktury aglomerace. Konkrétně se jedná o následující oblasti se zvolenými indikátory:

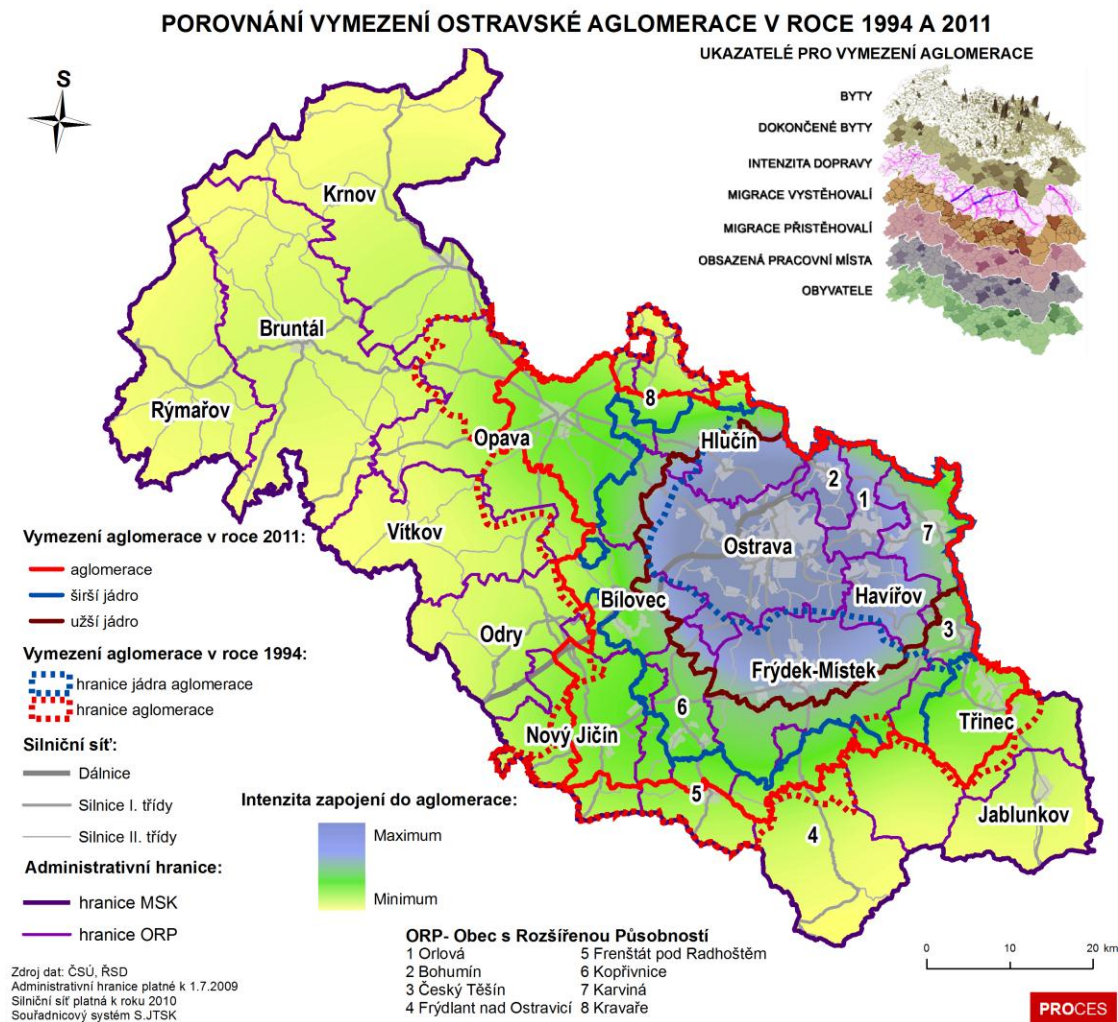
- *územně technická struktura* (údaje o rozložení bytového fondu přesně lokalizovaného v území, údaje o počtu dokončených bytu od roku 2001 do roku 2010 na úrovni obcí),
- *ekonomická funkce území* (počet obsazených pracovních míst dle jednotlivých obcí v roce 2010),
- *sociálně demografická struktura a vazby* (rozložení počtu obyvatel, migrační toky do/z Ostravy),
- *dopravní struktura a její využívání* (intenzita dopravy osobní i nákladní).

Z hlediska tohoto výčtu, je zde oproti dřívějšímu vymezování aglomerace kladen důraz zejména na socioekonomické jevy v území.

Na základě výše uvedených ukazatelů bylo provedeno nové vymezení Ostravské aglomerace. Lze říci, že aglomerace celkově posiluje. Nové území aglomerace bylo zmenšeno o zemědělskou oblast na severu od obce s rozšířenou působností (dále jen „ORP“) Kravaře, dále pak zmenšeno o část ORP Opavy na západě aglomerace, na jihu o část ORP Nový Jičín, ORP Frýdlant nad Ostravicí a ORP Frenštát pod Radhoštěm.

Území aglomerace bylo rozděleno na širší jádro a užší jádro. **Většina ekonomických aktivit se odehrává v užším jádru, které je bráno jako území**

s nejvyšší koncentrací sledovaných jevů. Je vymezeno obcemi Ostrava, Havířov, Hlučín, Orlová, Bohumín, Karviná a oproti dřívějšímu vymezení je toto území posíleno o obec Frýdek – Místek. Frýdek – Místek se stal v posledních letech atraktivní pro vystěhovalé z Ostravy, dále velmi narostla intenzita dopravy a celkově stoupá zájem o toto území. v širším jádru už vlivy jednotlivých ukazatelů nejsou tak silné, jako v užším jádru, v procentuálním vyjádření toto území zahrnuje více než 80 % sledovaných jevů.

Obrázek 4 - Vymezení aglomerace dle vybraných ukazatelů v MSK

I když ORP Opava částečně spadá do aglomerace a obec Opava je druhým nejvýznamnějším sídlem kraje, stále si

zachovává vůči Ostravě svou vlastní identitu. Je třeba neopomenout velmi silný vliv ORP Nový Jičín. Území Oderska,

Vítkovska, Bruntálska, Rýmařovska a Krnovska zůstává územím s významným vlivem pro existenci a život kraje zejména z toho důvodu, že to jsou bezprostředně navazující rekreační oblasti, které je třeba podporovat v dalším rozvoji a podpoře cestovního ruchu.

4. Závěr

Jak již bylo konstatováno v úvodu, prochází sídelní struktura Moravskoslezského kraje procesem přeměny. Na základě industriálních procesů souvisejících s těžbou černého uhlí a těžkým průmyslem vznikala Ostravská aglomerace. Pro její rozvoj bylo klíčovým podnětem v minulosti rovněž napojení na železniční síť (Ferdinandova dráha) a v současné době dobudování dálnice D1.

Aglomerace leží v severojižním dopravním koridoru evropského významu daného reliéfem území. Specifičností Ostravské aglomerace je polycentrická struktura, která se projevuje v existenci relativně velkých sídel v celé aglomeraci. Dominantní pól jádra aglomerace Ostrava je umístěn excentricky v západní části. Aglomeraci se protínají dvě rozvojové osy – hlavní osa je severojižní, která pokračuje

směrem do polských Katovic, a vedlejší rozvojová osa Opava – Ostrava – Třinec, jejíž význam roste. Vytváří to tzv. slezský kříž, který se projevuje v dopravní infrastruktuře. Jádru aglomerace se vyznačuje celoplošnou urbanizací. v ostatním území je zachována bodová struktura osídlení.

Jádru území aglomerace bylo zasaženo důlní činností, nicméně v současné době na většině území tyto vlivy doznívají. Ekonomický charakter aglomerace je pořád založen na průmyslu, ale mění se jeho orientace na lehčí průmysl. Výrazně se rozvíjí sektor služeb, především v IT oblasti.

Sídelní struktura Moravskoslezského kraje v porovnání s Českou republikou je složena z větších měst, nicméně v posledním období dochází především v rámci suburbanizace k nárůstu sídel do 2000 obyvatel v zázemí velkých měst. Ve všech městech nad 10 000 obyvatel dochází k snižování počtu obyvatel především migrací, ale i negativním přirozeným přírůstkem. v odborné literatuře se tento proces nazývá *shrinking cities*. (RUMPEL, SLACH, TICHA, 2010) Výjimkou je pouze město Hlučín

v blízkosti severozápadního okraje Ostravy, kde dochází k nárůstu obyvatelstva. Územní plány těchto měst musí na uvedené trendy reagovat a připravit města na zvyšující se podíl seniorů. Rovněž management měst musí zefektivnit hospodaření, jelikož se bude snižovat počet obyvatel a tím i příjmy z rozpočtového určení daní. Nepouštět se do velkých rozvojových projektů z peněz Evropské unie, které by přinesly další finanční zátěž rozpočtů v následujících 10 letech. Z důvodu poklesu obyvatelstva se bude i nadále zdražovat provozování technické infrastruktury.

Doporučení pro územní plánování je tedy: v rámci užšího jádra aglomerace vymezit plochy nadmístního významu pro rekreační potenciál území a omezení suburbanizace. Vedle Územního systému ekonomické stability rozvíjet rekreační zeleň v síťovém uspořádání včetně jejího propojení do okolní krajiny, tzn. že plochy by měly být vzájemně provázány a neměly by se tvořit zelené prstence nevhodné pro polycentrickou strukturu sídel, ale systém zelených koridorů, které by bylo možné využívat k volnočasovým aktivitám

a umožňovaly by zlepšení životního prostředí (snížení prašnosti atd.).

Literatura

HEŘMANOVÁ, E. (1996) Aglomerace. In: Velký sociologický slovník. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-311-3.

JEŽEK, J. (2004) Aplikovaná geografie města. 1. vyd. Plzeň: ZČU v Plzni. s.145. ISBN 80J7043J275J6.

KUTA, V. (2001) Rozvojové problémy ostravské aglomerace. Ostrava: Sdružení pro obnovu severní Moravy a Slezska.

RUMPEL, P., SLACH, O, TICHA, I. (2010) Urban Shrinkage in Ostrava, Czech Republic. Research Report of Work Package 2. Seventh Framework Programme Research Project "Governance of Shrinkage within a European Context". Working Papers, 61 p. Dostupné na WWW: <<https://shrinksmart.ufz.de>> [27.1.2012].

RUMPEL, P., SLACH, O, TICHA, I. (2010) Governance of Economic Development, of Inner City Regeneration and of Social Cohesion. The Case Study of Ostrava City Region. Research Report of Work Package 5. Seventh Framework Programme Research Project "Governance of Shrinkage within a European Context".

Working Papers, 81p. Dostupné na WWW: <<https://shrinksmart.ufz.de>> [27.1.2012].

SAKTOROVÁ, D. (2009) Typy venkovského osídlení na území Moravskoslezského kraje. 2009. [online]. [cit. 2011-10-10]. Dostupné na: <<http://verejna-sprava.kr-moravskoslezsky.cz/cz/mapy/typy-venkovskeho-osidleni-na-uzemi-moravskoslezskeho-kraje-3424/>>

VOTRUBEC, C. (1980) Lidská sídla, jejich typy a rozmístění ve světě. 1. vyd. Praha: Academia. 396 s.

ZÁVĚR

LUBOR HRUŠKA-TRVDÝ, JAN KELLER

Od poslední čtvrtiny 20. století přecházejí ekonomicky vyspělé země ze stadia průmyslového do fáze postindustriální. V téže době dochází v těchto zemích k výraznému nárůstu sociálních nerovností a k vzestupu chudoby a bídy. V souvislosti s procesem deindustrializace doléhají na společnost vnější tlaky globalizované ekonomiky. Aby těmto tlakům čelila, může společnost využít lidský a kulturní potenciál. v zásadě se jedná o úlohu zachytit vlnu postindustriálního vývoje, kdy ekonomika přechází od klasického průmyslu k produkci zboží a služeb, jejichž hodnota je více než kdy jindy založena na vědě a informacích. Shoda panuje v tom, že ke zvládnutí tohoto přechodu je nutno nastartovat společnost vzdělání a rozvoj vybraných oblastí vědy. Tyto procesy adaptace na podmínky postindustriální společnosti však mohou proběhnout velmi odlišným způsobem podle toho, zda bude vývoj ponechán sám sobě, anebo do něj

budou promyšleně zasahovat decizní orgány, a to jak na úrovni ústřední státní moci, tak také nižších složek správy a samosprávy. v prvním případě lze hovořit o scénáři vynucených změn (pasivní přístup), ve druhém o scénáři aktivního rozvoje (aktivní přístup).

Pasivní přístup k deindustrializaci ve svém čistém typu znamená, že země či město se nechaly změnami, jež přicházejí zvenčí, zcela zaskočit. Důsledkem je téměř všeobecný sociální propad, který nejsou schopny mírnit zoufale přetížené systémy sociálního zabezpečení. Dochází tak k prudkému nárůstu sociální nerovnosti. Zisky se kumulují v rukou malé hrstky privilegovaných a ve stále vyšší míře odcházejí ze země, na konta zahraničních majitelů firem a akcionářů. Malý počet sociálně úspěšných se od zbytku společnosti odděluje a žije ve strážných komunitách (gated communities). Sociální soudržnost je v troskách.

Oproti tomu *aktivní přístup* znamená, že celé země, regiony, či města se snaží na tlaky globalizace, jimž se nemohou nijak vyhnout reagovat řadou svých vlastních opatření s cílem adaptovat se na ně tak, aby využily nových příležitostí a minimalizovaly hrozící rizika. Ani tento přístup není sociálně zcela harmonický. Dochází k *sociální polarizaci*, kdy na jednom pólu figurují ti, kdo přešli do modernizovaného sektoru služeb, na pólu opačném zůstávají pracovníci starého průmyslu a části starých služeb. Spolu s nimi se na tomto pólu nalézají dlouhodobě nezaměstnaní, pracující chudí, neúplné domácnosti a část důchodců. Probíhá poměrně výrazná *socioprostorová segregace*. Zejména větší města se postupně rozpadají do tří typických částí: na straně jedné problémová sídliště se sociálními byty, na straně druhé předměstí tvořená vilkami těch, komu se daří udržet ve středních vrstvách, a konečně renovovaná historická sídla obydlená těmi nejbohatšími.

Aby mohla společnost udržet svou sociální soudržnost, musí být brána pozice horních vrstev jako legitimní, tedy musí být zdůvodněna v očích zbytku

společnosti. Druhým předpokladem hladkého fungování moderní společnosti je to, že střední vrstvy musí mít pocit, že jsou za své služby adekvátně odměňovány a že jim systém přináší více výhod než nevýhod. Zároveň musí mít důvěru v to, že do budoucna budou jejich šance spíše stoupat, takže jejich potomci na tom budou lépe než oni. a konečně třetí podmínkou stability systému je, aby vrstvy dolní měly šanci, že nezůstanou přebytné, nýbrž dostanou příležitost se do společnosti začlenit. Přílišné zeštíhlování sociálního státu a oklešťování sociálních práv dolní vrstvy o tuto jistotu připravuje.

Rozhodující pro další vývoj sociální integrity bude to, jak se vyvine situace středních vrstev. Dosavadní reakce středních vrstev, tedy směs individualistické zahleděnosti do sebe a snahy polepšit si na úkor těch, kdo stojí níže než ony, sice může vyhovovat sobečtější části vrstev horních, samotné střední vrstvy však bude srážet stále hlouběji. Strategie skupinového sobectví fungují převážně na úkor druhých skupin a společnosti jako celku.

Uchování a posilování univerzálně sdílených sociálních práv posiluje sociální

integritu společnosti docela spolehlivě, je však finančně náročné. Není možno ho dlouhodoběji provozovat v případě, kdy se horní majetkové a příjmové kategorie i celé firmy svého podílu na spolufinancování sociálního zabezpečení zbavují a kdy po jejich vzoru i ostatní chtějí ze systému více čerpat, než do něj dávat. Náklady scénáře vynucených změn (nárůst sociálních nerovností a jejich přeměna v nesouměřitelnost) budou však i střednědobě výrazně vyšší než snaha realizovat scénář aktivního rozvoje. (Keller, 2010).

Projekt *Industriální město v postindustriální společnosti*, jehož je tato publikace závěrečnou částí, analyzoval procesy deindustrializace v jednotlivých aspektech (kriminalita, transformace ekonomických aktivit, dopady na komunity, migrační procesy), které byly relativně přesně zmapovány prostřednictvím Socioekonomického atlasu. Ukázalo se, že nejvhodnějším konceptem, který popisuje současný stav města je koncept nárůstu sociálních rizik. Jelikož tlaky, které vznikají deindustrializací, se v těchto městech projevují velice zřetelně, je možno Ostravu

brát jako sociologickou laboratoř, kde tyto kontrasty nelze přehlédnout. Dále je nutné ukázat, že sociologie města v současné době musí zohlednit širší prostorové vazby, jelikož socioekonomické aktivity jsou vázány v širším prostoru. Specifičností zkoumaného území je polycentrický model osídlení, který je jedinečný v rámci celé republiky. Všechny socioekonomické procesy musí být tedy zkoumány v kontextu širšího okolí. Grant byl východiskem pro začátek zkoumání těchto procesů v Ostravě, ale podařilo se mu vystihnout pouze některé procesy, i přes to, že jsme shromáždili enormní množství dat, které by zasloužily vytvořit další výzkumné projekty se specifickým zaměřením.

VĚCNÝ REJSTŘÍK

- aglomerace, 237
- aglomerační činitelé, 233
- aktivní přístup, 244
- antropologický přístup, 18
- askribované role, 24
- asociace, 13
- bydlení, 209
- centrum města, 143
- citová a afektivní solidarita společných zájmů, 14
- close-knit, 24
- community, 11
- community libetrated, 46
- community lost, 46
- community saved, 46
- dosažené role, 24
- extrémismus, 142
- frontier community, 34
- fyzickogeografičtí činitelé, 232
- gated communities, 243
- Gemeinschaft, 11
- generace, 115
- Gesellschaft, 11
- hodnocení intenzity kriminality, 131
- hodnocení nezaměstnanosti, 161
- hodnotový posun, 123
- imigrační proudy, 161
- index heterogenity, 230
- institucionalizovaná sousedská skupina, 38
- kategorizace lokalit, 188
- klasifikace forem sociability, 12
- kolonie, 147
- komunita, 11, 14, 17, 29, 75
- krádeže bez vloupání, 141
- krádeže vloupáním, 141
- kriminalita, 128
- kriminogenní faktory, 128
- křížení sociálních kruhů, 34
- lokalizační faktory, 232
- lokální komunity, 10
- loose-knit, 24
- malá sousedství, 39
- marginalizace, 178
- město, 18, 26
- město chudých středních vrstev, 103
- městská zástavba, 145
- mezigenerační napětí, 124
- míra nezaměstnanosti, 155, 162

moderní sousedství, 51
morfologické kontinuum "venkov-město",
23, 25
mravnostní trestná činnost, 140
násilná trestná činnost, 140
neformální sítě, 122
neighbourhood unit, 38
neobydlená území přírodního rázu, 148
neobydlené urbanizované zóny, 147
nestálá rodina, 13
nezaměstnanost, 155
nezvládnutelnost měst, 57
nižší střední vrstvy, 110
nová sociální rizika, 98
obecně nebezpečná trestná činnost, 142
ostatní majetková trestná činnost, 142
Ostravská aglomerace, 237
pasivní přístup, 243
patriarchální rodina, 13
podíl dlouhodobě evidovaných uchazečů o
zaměstnání, 162
podíl evidovaných uchazečů o zaměstnání
s nízkým stupněm vzdělání, 162
podíl evidovaných uchazečů o zaměstnání
se zdravotním omezením, 162
podvody, 142
politika sociální inkluze, 73
postoje generací, 118
primární sociální skupiny, 14

procesy deindustrializace, 114
procesy urbanizace, 19
prostorová distribuce nezaměstnanosti, 158
prostorová segregace, 182
průměrný příjem domácnosti, 93
průmyslové uzly, 232
psychoanalytický přístup, 18
realistická složka, 31
registrovaná nezaměstnanost, 161
reorganizace, 19
residualizace, 59
rozložení příjmů domácností, 92
shrinking cities, 240
smíšená zástavba, 147
sociální dezorganizace, 19
sociální exkluze, 178, 179
sociální patologie, 19
sociální polarizace, 244
sociální pole, 24
sociální vyloučení, 178
society, 11
socioekonomičtí činitelé, 233
socioprostorová segregace, 160, 244
solidarita zvyků a obyčejů, 13
sousedství, 39, 49, 66
společnost, 11
stratifikace společnosti, 128
struktura domácností, 89
střední vrstvy, 104, 108

suburbanizace, 228, 240
systému nepřítomných majitelů, 20
teritorium, 48
toxikománie, 142
trestná činnost na mládeži, 142
trestné činy proti veřejnému zájmu, 142
typologie rodin, 24
typy sousedství, 75

urbanizace, 37
uzly vztahů, 24
venkov, 26
vyšší střední vrstvy, 110
zadluženost sociálních vrstev, 109
zájmová komunita, 75
životní strategie, 120

Abstrakt

Předkládaná publikace je závěrečným dílem v sérii monografií vydávaných v rámci projektu „Industriální město v postindustriální společnosti“. Publikace je zaměřena zejména na velká společenská témata, jako jsou komunity, generace, nezaměstnanost, kriminalita, bydlení apod. Jednotlivé kapitoly poskytují nejen rozbor těchto témat v teoretické rovině, ale i praktické poznatky z území statutárního města Ostravy. První kapitola otevírá problematiku komunit ve městě a cílem této kapitoly je realisticky odhadnout šance na obnovu a rozvoj územních společenství a zejména lokálních komunit - jako jsou sousedství, městské čtvrti - v průmyslovém městě proměňujícím se v město post-průmyslové. Následuje empiricky zaměřená kapitola Stratifikace domácností v Ostravě a nová sociální rizika a příspěvek věnovaný problematice generací v Ostravě. Další dvě kapitoly jsou zaměřeny na témata kriminality a nezaměstnanosti. Každá z nich téma řeší nejprve v obecné rovině a poté jej rozebírá v prostředí města Ostravy. Jádrem druhé poloviny publikace tvoří stať, zabývající se oblastí prostorové segregace a sociálně rizikových lokalit v Ostravě a kapitola věnována problematice bydlení v Ostravě, jejímž přínosem je nastavení strategických směrů rozvoje bydlení na území města. Závěrečná část publikace zkoumá širší proměny struktury osídlení.

Abstract

This publication is the last volume in the series of monographs published under the project "Industrial City in postindustrial society". The publication is devoted to the big social issues such as communities, generations, unemployment, crime, housing, etc. The particular chapters provide analyses of these issues not only on theoretical level, but also practical findings about the Statutory City of Ostrava. The first chapter opens the area of communities in the city and the aim of this chapter is to realistically estimate the chances of recovery and development of local communities - such as neighborhoods, city districts - in the industrial city, which is undergoing the change into the post-industrial city. The following chapter is empirically oriented on stratification of households in Ostrava and new social risks and the paper focused on the issue of generations in Ostrava. The next two chapters are devoted on areas of crime and unemployment. Each of them deals first the theme on general level and then discusses it in the environment of the city of Ostrava. The core of the second half of publication constitute essay dealing with the area of spatial segregation and social risk localities in Ostrava and the chapter considered to the issue of housing in Ostrava, which contribution is setting of the strategic directions for housing development in the city. The final part of the publication is research of wider changes in the structure of settlement.

Autor: Hruška-Tvrký, L. a kol.
Název: Industriální město v postindustriální společnosti (4.díl)
Místo, rok vydání: Ostrava, 2011, 1. vydání
Počet stran: 250
Vydala: ACCENDO – Centrum pro vědu a výzkum, o.p.s
Náklad: 300

Prodejné

Návrh obálky Nika Chadzipanajotidisová, PROCES-Centrum pro rozvoj obcí a regionů, s.r.o.

Odpovědný redaktor

Nakladatel ACCENDO-Centrum pro vědu a výzkum

Tisk Repronis, s.r.o.

ISBN 978-80-904810-3-9

INDUSTRIÁLNÍ MĚSTO V POSTINDUSTRIÁLNÍ SPOLEČNOSTI

Předkládaná publikace je závěrečným dílem v sérii monografií vydávaných v rámci projektu „Industriální město v postindustriální společnosti“. Publikace je zaměřena zejména na velká společenská témata, jako jsou komunity, generace, nezaměstnanost, kriminalita, bydlení apod. Jednotlivé kapitoly poskytují nejen rozbor těchto témat v teoretické rovině, ale i praktické poznatky z území statutárního města Ostravy. První kapitola otevírá problematiku komunit ve městě a cílem této kapitoly je realisticky odhadnout šance na obnovu a rozvoj územních společenství a zejména lokálních komunit - jako jsou sousedství, městské čtvrti - v průmyslovém městě proměňujícím se v město post-průmyslové. Následuje empiricky zaměřená kapitola Stratifikace domácností v Ostravě a nová sociální rizika a příspěvek věnovaný problematice generací v Ostravě. Další dvě kapitoly jsou zaměřeny na témata kriminality a nezaměstnanosti. Každá z nich téma řeší nejprve v obecné rovině a poté jej rozebírá v prostředí města Ostravy. Jádrem druhé poloviny publikace tvoří stať, zabývající se oblastí prostorové segregace a sociálně rizikových lokalit v Ostravě a kapitola věnovaná problematice bydlení v Ostravě, jejímž přínosem je nastavení strategických směrů rozvoje bydlení na území města. Závěrečná část publikace zkoumá širší proměny struktury osídlení.

ISBN 978-80-904810-3-9

9 788090 481039 >